

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

MÜTÛN-İ ERBAA'DA
MUHAMMED b. el-HASEN eş-ŞEYBÂNÎ'YE
NİSPET EDİLEN GÖRÜŞLERİN TAHKİKİ
(İBÂDÂT BÖLÜMÜ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Halit ÇALIŞ

HAZIRLAYAN

Huzeyfe ÇEKER

074244031001

KONYA-2010

ÖZET

“Mütûn-i Erbaa’da İmam Muhammed’e Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki (İbâdât Bölümü)” adlı bu çalışma; Hanefî mezhebinin muteber kitapları arasında olan mütûn-i erbaa’nın ibadetler bölümünde İmam Muhammed’e atfedilen görüşler özelinde, Hanefî mezhebindeki ilmi birikimin tevarüsünün sıhhatini tespiti yönelik bir çabanın ürünüdür.

Çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünde çalışmanın amacını ve sıhhat tespiti için takip ettiğimiz yöntemi anlattık.

Birinci bölümde, görüşlerinin doğru aktarılıp aktarılmadığını tespit etmeyi amaçladığımız İmam Muhammed’in (v. 189/805) hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden bahsettik.

İkinci bölümde hemen hemen tüm İslami ilimlerde örneklerine rastladığımız metin tarzı eserlerin Hanefî furû-i fıkıh alanındaki tarihi seyrini ve -tespit edebildiğimiz ölçüde- metinlerin temel özelliklerini anlattık. Ardından mütûn-i erbaa’yı oluşturan dört metin kitabı ile bu kitapların müellifleri hakkında bilgi verdik.

Üçüncü bölümde ibadetler bölümü özelinde mütûn-i erbaa’da İmam Muhammed’e nispet edilen görüşleri ele aldık. Klasik kitaplarda “kitâb” denilen başlıkların her birinin, bir ana başlığı oluşturduğu bu bölümde, ele alınan görüşleri “nispeti isabetli olan görüşler”, “nispeti hatalı olan görüşler” ve “isabeti tespit edilemeyen görüşler” şeklinde üçlü bir taksime tabi tuttuk.

Sonuç bölümünde ise çalışma neticesinde elde edilen istatistiksel bilgileri sunup, ele alınan çerçeve içerisinde Hanefî mezhebinin ilmi tevarüsünün sıhhati ile ilgili ulaştığımız sonuçları zikrettik.

SUMMARY

This dissertation aims to determine how healthy the pass of knowledge in the Hanafi school of law took place by focusing on the views of Imam Muhammad in the ‘Ibadat (rituals) sections of the four most prominent text books in the Hanafi school (Al-Mutun Al-‘Arba‘a).

The dissertation consists of an introduction, three chapters and a conclusion.

In the introduction, we have explained our goal in choosing this topic and the method we have pursued during our research.

In the first chapter, we have given information about Imam Muhammad’s (d. 189/805) life, scholarship and works.

In the second chapter we examined the historical development of the text books in the Hanafi fiqh literature and their common characteristics. We have also given detailed information about the four most known text books (Al-Mutun Al-‘Arba‘a) and their authors.

In the third chapter we examined the views attributed to Imam Muhammad in the ‘Ibadat (rituals) sections of the four Hanafi text books. We have divided this chapter into sub-chapters that correspond to the categories (‘kitâb’) of classical fiqh texts. Every sub-chapter examines the quoted views and categorizes them to “correctly quoted”, “misquoted” and “unknown/undeterminable” views.

In the conclusion we’ve given the statistics and listed the results we’ve reached by this research.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	3
ÖNSÖZ	8
KISALTMALAR.....	10

GİRİŞ

A. ÇALIŞMANIN AMACI.....	11
B. SINIRLANDIRILMASI	11
C. İZLENEN YÖNTEM.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. EL-HASEN EŞ-ŞEYBÂNÎ

A. HAYATI	18
B. İLMI KİŞİLİĞİ.....	19
C. ESERLERİ.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

HANEFİ FIKIH METİNLERİ VE MÜTÛN-İ ERBAA

I. METİNLER	29
A. Tarihi Süreç İçerisinde Hanefi Fıkıh Metinleri	29
B. Metinlerin Temel Özellikleri	32
II. MÜTÛN-İ ERBAA	33
A. Mütûn-i Erbaa'nın Özellikleri	34
1. Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye	34
2. el-Muhtâr li'l-fetvâ	34
3. Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn	35
4. Kenzü'd-dekâik	38

B. Mütûn-i Erbaa Müellifleri	40
1. Tâcü'sh-Şerîa Mahmûd el-Mahbûbî	40
a. Adı	40
b. Hayatı ve İlmi Kişiliği	41
c. Eserleri	42
2. Ahmed b. Mahmûd el-Mevsilî	43
a. Hayatı	43
b. İlmi Kişiliği	44
c. Eserleri	44
3. Muzafferuddîn İbnü's-Sââtî	45
a. Hayatı ve İlmi Kişiliği	45
b. Eserleri	46
4. Ebu'l-Berakât en-Nesefî	47
a. Hayatı	47
b. İlmi Kişiliği	48
c. Eserleri	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM MUHAMMED'E NİSPET EDİLEN GÖRÜŞLERİN TAHKİKİ

A. TEMİZLİK	53
1. <i>Nispeti İsbetli Olan Görüşler</i>	<i>53</i>
a. Abdest	53
b. Gusül	55
c. Sular	56
d. Kuyular	58
e. Artıklar	59
f. Teyemmüm	59
g. Mest Üzerine Mesh	63
h. Kadınların Özel Halleri	64
i. Necasetler ve Temizlenmesi	68
2. <i>Nispeti Hatalı Olan Görüşler</i>	<i>72</i>
Sular	72
3. <i>İsbetli Tespit Edilemeyen Görüşler</i>	<i>72</i>

B. NAMAZ	73
<i>1. Nispeti İsbetli Olan Görüşler</i>	<i>73</i>
a. Namaz Vakitleri.....	73
b. Ezan	75
c. Namazın Şartları.....	75
d. Namazın Rükunları	76
e. Vitir Namazı.....	82
f. Cemaatle Namaz	83
g. Namazı Bozan Şeyler	85
h. Namaz Esnasında Namaza Mani Durumların Meydana Gelmesi.....	87
i. Kaza Namazı.....	89
j. Nafile Namazlar	89
k. Hasta Namazı	95
l. Tilavet Secdesi	95
m. Yolcu Namazı	97
n. Cuma Namazı.....	97
o. Bayram Namazı ve Teşrik Tekbirleri.....	102
p. Yağmur Duası.....	103
r. Korku Namazı	104
s. Cenaze Namazı ve Techiz-Tekfin İşleri.....	105
<i>2. Nispeti Hatalı Olan Görüşler</i>	<i>107</i>
a. Namazı Bozan Şeyler	107
b. Namazın Mekruhları.....	107
c. Tertip Sahibi Kimse	108
d. Sehv Secdesi.....	109
e. Cuma Namazı	110
f. Cenaze.....	110
<i>3. İsbeti Tespit Edilemeyen Görüşler</i>	<i>111</i>

C. ZEKAT	113
1. <i>Nispeti İsbetli Olan Görüşler</i>	113
a. Zekatla İlgili Genel Meseleler	113
b. Hayvanların Zekatı	117
c. Altın ve Gümüşün Zekatı	118
d. Toprak Mahsullerinin Zekatı (Öşür)	119
e. Âşir	125
f. Madenlerin ve Gömülerin Zekatı	126
g. Zekat Verilecek Yerler	128
h. Fitre (Fıtır Sadakası)	129
2. <i>Nispeti Hatalı Olan Görüşler</i>	132
a. Zekat İle İlgili Genel Meseleler	132
b. Toprak Mahsullerinin Zekatı (Öşür)	133
3. <i>İsbeti Tespit Edilemeyen Görüşler</i>	135
D. ORUÇ	136
1. <i>Nispeti İsbetli Olan Görüşler</i>	136
a. Oruca Niyet	136
b. Hilalin Görülmesi	136
c. Orucu Kaza Etmeyi Gerektiren Durumlar	137
d. Oruç Kefareti	141
e. İtikaf	142
2. <i>Nispeti Hatalı Olan Görüşler</i>	144
a. Oruca Niyet	144
b. Orucu Kaza Etmeyi Gerektiren Durumlar	144
c. Oruç Kefareti	145
d. İtikaf	146
3. <i>İsbeti Tespit Edilemeyen Görüşler</i>	147

E. HAC	148
1. <i>Nispeti İsbetli Olan Görüşler</i>	148
a. Haccın Farziyeti.....	148
b. İhrama Giriş	148
c. Haccın Yapılışı.....	150
d. Başkasının Yerine Hac	153
e. Temettu Haccı.....	154
f. İhram Cezaları.....	156
g. İhramlının Avlanması.....	159
h. Muhsar	161
i. Hac Kurbanı (Hedy).....	163
2. <i>Nispeti Hatalı Olan Görüşler</i>	163
a. Başkasının Yerine Hac.....	163
b. Temettu Haccı.....	164
c. İhram cezaları.....	166
3. <i>İsbeti Tespit Edilemeyen Görüşler</i>	167
SONUÇ	168
BİBLİYOGRAFYA	172

ÖNSÖZ

Tarih boyunca insanoğlu daima bir Őeyleri araştırma gayreti içerisinde olmuştur. Bu gayret neticesinde elde edilen bilgi, daha sonraki nesiller tarafından sürekli bir Şeyler eklenerek bir birikimi meydana getirmiş; bazen bir peygamberin katkısıyla ilerleme ivme kazanmış; bazen de savaşlar, yağmalar veya yıkımlarla hız kesmiştir. Nihayetinde birikim zamanla büyüyerek medeniyetleri meydana getirmiştir.

İnsanoğlunun ilgilendiği, zihnini meşgul ettiği hemen hemen her alanda görülen bu ilerleme, dini ilimlerde de daima var olmuştur. İslam dininin ilme teşvikinin de etkisiyle daha ilk dönemden itibaren yoğun bir ilmi faaliyet başlamış; bu alana emek veren her birey, selefinden devraldđı birikimi daha da ilerletme gayreti içerisinde olmuştur.

Ancak unutulmamalıdır ki bu gayretin sahipleri, hatadan korunmuş kimseler değildir. Zira insan faktörünün olduğu her yerde hataya düşülme ihtimali daima mevcuttur. Dolayısıyla ilmi birikim nesilden nesile aktarılırken, doğru bilgilerin yanı sıra, bazen hatalı bilgilerin de iyice tetkik edilmeden, aktarılmış olma ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.

Nitekim kimi zaman iyi niyetinden Őüphe etmeyeceğimiz alimlerin bile hatalı bilgi aktardđını müşahede etmekteyiz. Dalgınlık, acelecilik veya karıştırma gibi sebeplerle alimler -nadiren de olsa- bir alime ait olmayan bir bilgiyi ona aitmiş gibi kitaplarında nispette bulunmuş; daha sonraki alimler de, kitabında o bilgiye yer veren alime olan güvenleri sebebiyle, verilen bilgiyi tetkik etme ihtiyacı hissetmemiş; böylece hatalı bilgiler zamanla Şöhret bularak ilk sahibine mal edilir olmuştur. Bu durumu, ilmi birikimin tevarsndeki sıhhat problemi olarak ifade etmek mümkündür.

Bu alışma, Hanefi mezhebindeki ilmi birikimin tevarüsünün sıhhatini tespite yönelik bir çabanın ürünüdür. Kuşkusuz mezhepteki tüm naklin sıhhatini tespit, kronolojik olarak mezhebin tüm kitaplarını incelemeyi gerektireceğinden neredeyse mümkün değildir. Bu sebeple Hanefi mezhebinin muteber kitapları arasında olan

mütûn-i erbaa'nın ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e atfedilen görüşler özelinde bir sıhhat tespiti çalışması yapmayı uygun gördük.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: *Giriş* bölümünde çalışmanın amacını ve sıhhat tespiti için takip ettiğimiz yöntemi anlattık.

Birinci bölümde, görüşlerinin doğru aktarılıp aktarılmadığını tespit etmeyi amaçladığımız İmam Muhammed'in (v. 189/805) hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden bahsettik.

İkinci bölümde hemen hemen tüm İslami ilimlerde örneklerine rastladığımız metin tarzı eserlerin Hanefi furû-i fıkıh alanındaki tarihi seyrini ve -tespit edebildiğimiz ölçüde- metinlerin temel özelliklerini anlattık. Ardından mütûn-i erbaa'yı oluşturan dört metin kitabı ile bu kitapların müellifleri hakkında bilgi verdik.

Üçüncü bölümde ibadetler bölümü özelinde mütûn-i erbaa'da İmam Muhammed'e nispet edilen görüşleri ele aldık. Klasik kitaplarda "kitâb" denilen başlıkların her birinin, bir ana başlığı oluşturduğu bu bölümde, ele alınan görüşleri "nispeti isabetli olan görüşler", "nispeti hatalı olan görüşler" ve "isabeti tespit edilemeyen görüşler" şeklinde üçlü bir taksime tabi tuttuk.

Sonuç bölümünde ise çalışma neticesinde elde edilen istatistiksel bilgileri sunup, mütûn-i erbaa'nın ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e nispet edilen görüşler özelinde, Hanefi mezhebinin ilmi tevarüsünün sıhhati ile ilgili ulaştığımız sonuçları zikrettik.

Konunun tespitinden çalışmanın tamamlanmasına kadar her daim desteğini gördüğüm danışman hocam Doç. Dr. Halit ÇALIŞ'a, bana çalışma imkanı sunup her türlü fedakarlığı gösteren aileme teşekkürü bir borç bilir; çalışmamızın bu alanla ilgilenenlere faydalı olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim.

Huzeyfe ÇEKER

Konya - 2010

KISALTMALAR

b.	: bin/ibn
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
edt.	: editör
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
Hız.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
nşr.	: neşreden
Suppl.	: Supplementband
sy.	: sayı
thk.	: tahkik eden
ty.	: yayım tarihi yok
v.	: vefatı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yy.	: yayım yeri yok

GİRİŞ

A. Çalışmanın Amacı

Önsöz'de ifade ettiğimiz üzere ilmi birikimin nesilden nesile aktarımı esnasında hataya düşülme ihtimali mevcuttur. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de, birçok kurumda ders kitabı olarak okutulan metin tarzı eserlerin de bu tür hataları barındırıyor olmaları ihtimali muhakkaktır. Biz de çalışmamızda bu tür eserlerin doğru bilgi ihtiva etme noktasında ne derece güvenilir olduklarını tespit etmeyi amaçladık.

Ancak şu dikkatten kaçmamalıdır ki çalışma esnasında mütûn-i erbaa'da hata bulma gayreti içerisinde olunmamıştır. Çalışmanın amacı; İmam Muhammed'e yapılmış nispetlerin isabetli olanlarının geçtiği yerleri kitaplarından göstermek, hatalı olanların neden hatalı olduğunu açıklamak, nihayetinde isabetli olanlar ile hatalı olanların oranını bulup kitaplardaki bilgilerin sıhhati ile ilgili bir tespit yapmaktır.

B. Sınırlandırılması

Mütûn-i erbaa'nın ele aldığımız bölümlerinde İmam Muhammed'e nispet edilen görüşler üç türdür:

- İmam Ebu Hanife ile İmam Ebu Yusuf'un hılafına olup sadece İmam Muhammed tarafından beninsenen görüşler

- Diğer iki imamdan sadece biri ile görüş birliği içerisinde olup, diğerine muhalif olduğu görüşler

- Üç imamın ittifak halinde olduğu görüşler

Çalışmanın amacı ile ilgili çok fazla veri sunmayacağı ve çalışmanın hacmini fazlaca artıracacağı gerekçesiyle üç imamın ittifak ettiği konular çalışmamız kapsamına

dahil değildir. Çalışmada sadece üç imam arasında ihtilafın bulunduğu görüşler ele alınmıştır.

C. İzlenen Yöntem

Mecmau'l-bahrayn, hilaf ilminin önemli eserlerinden *el-Manzûmetü'n-Neseftiyye*'den büyük ölçüde istifade edilerek hazırlandığı için, mütûn-i erbaa içerisinde mezhep içi ihtilafın en fazla mevzubahis olduğu eserdir.¹ Dolayısıyla İmam Muhammed'e nispetin de en yoğun olduğu kaynak olması hasebiyle, çalışmamızda *Mecmau'l-bahrayn*'ı esas aldık.

Öncelikle bu eserde zikredilen mezhep içi ihtilafları ve İmam Muhammed'in bu ihtilafli meselelerdeki görüşlerini tespit ettik. Daha sonra diğer üç kitapta geçen görüşleri belirledik. Bu işlem için mütûn-i erbaa'nın şu baskılarını esas aldık:

- *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye* (*Şerhu'l-Vikâye* ve *Münthe'n-nukâye* ile birlikte), thk. Salâh Muhammed Ebu'l-Hâc, 2 mücelledde I-V, Dâru'l-Verâk, Amman 2006.

- *el-Muhtâr li'l-fetvâ* (*el-İhtiyâr* ile birlikte), 1 mücelledde I-V, ta'lik: Mahmûd Ebû Dakîka, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

- *Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn*, thk. İlyas Kaplan, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2005.

- *Kenzü'd-dekâik*, nşr. Râşid Mustafâ el-Halîlî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.

Mütûn-i erbaa'nın ibadetler bölümünde İmam Muhammed'e yapılan nispetleri bu şekilde tespit ettikten sonra, İmam Muhammed'in kitaplarının ilgili bölümlerini baştan sona tarayarak not ettiğimiz görüşlerin geçtiği yerleri belirledik.

¹ Bununla ilgili istatistiksel bilgiler *Sonuç* bölümünde verilecektir.

Çalışmamızda İmam Muhammed'in kitaplarının şu baskılarını tercih ettik:

- *Kitâbü'l-Asl*, tashih ve ta'lik: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, I-V, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1990.
- *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr min kitâbi'l-Asl*, thk. Mecîd Haddûrî, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1417/1997.
- *el-Câmiu's-sağîr (en-Nâfiu'l-kebîr ile birlikte)*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1990.
- *el-Câmiu'l-kebîr*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, Lahor 1981.
- *el-Muvatta'*, I-III, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2005.
- *el-Hucce alâ ehli'l-Medîne*, tashih ve ta'lik: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, I-IV, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ty.
- *Kitâbü'l-Âsâr (el-Îsâr bi ma'rifeti ruvâti'l-Âsâr ile birlikte)*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1411/1991.

Zâhirü'r-rivâye eserlerden olmalarına rağmen *es-Siyeru'l-kebîr*, *es-Siyeru's-sağîr* ve *Ziyâdât*, sadece şerhleriyle karışık olarak günümüze gelmeleri ve metin ile şerhi birbirinden ayırma problemi ihtiva etmeleri nedeniyle çalışmamızda dikkate alınmamıştır.

İmam Muhammed'in kitaplarından görüşleri tespit edildikten sonra çalışmanın yazımına geçtik.

Mütûn-i erbaa'da İmam Muhammed'e nispet edilen görüşleri ele alırken her yeni görüşe geçildiğinde • işaretini kullanmayı tercih ettik. Bu işaretin ardından ele alacağımız görüşü mütûn-i erbaa'da geçtiği şekilde belirttik. Cümlelerin sonundaki dipnotta, mütûn-i erbaa'da bu görüşün geçtiği yerleri zikrettik. Eğer İmam Muhammed'e nispet edilen görüş; *Vikâye*, *Muhtâr* ve *Kenzü'd-dekâik*'te isim

zikredilmeden benimsenmişse, aynı dipnotun devamında “Ayrıca bkz.” diyerek bu yerlere de işaret ettik.

Sonraki paragrafta İmam Muhammed’in kitaplarında -mevcutsa- bu görüşün nasıl geçtiğini anlatarak, geçtiği yeri dipnotta belirttik. Eğer nispet edilen görüşe İmam Muhammed’in kitaplarında rastlanamamışsa, muhtasar metinlerin ilki olan Tahâvî’nin (v. 321/933) *Muhtasar*’ına ve en geniş Hanefî kaynaklarından olan Serahsî’nin (v. 483/1090) *Mepsût*’una müracaat ettik. Mütûn-i erbaa’da yapılan nispet bu iki eserden brinde doğrulanıyorsa, bu bilgiyi esas alarak nispeti doğru kabul ettik.

Nispetin isabeti, tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde doğrulanıyorsa, tekdüzeliğine mahal vermemek için, “İmam Muhammed’e yapılan nispet isabetlidir” şeklinde bir değerlendirme cümlesine yer vermedik.

Kitaplardaki bilgilerin çelişkili olması durumunda, kitaplar arasındaki bilgileri cem etmek mümkünse cem yoluna gittik. Mümkün değilse zahirü’r-rivâye eserleri, nadirü’r-rivâye eserlere; İmam Muhammed’in eserlerini, *Muhtasaru’t-Tahâvî*’ye ve *Mepsût*’a tercih ettik. Soru-cevap şeklindeki kitaplarında Ebu Hanife’nin verdiği cevaplara itiraz etmemiş olması, görüşünün aynı yönde olduğuna delalet ettiğinden bu tür yerleri de dikkate aldık. Ancak aynı kitabın başka bir yerinde veya başka bir kitabında görüşünü açıkça söylediği bir ifade mevcutsa; açıkça söylediği yer görüşüne daha kuvvetli delalet edeceğinden, çelişki durumunda açıkça söylediği yerlerdeki ibareleri esas aldık.

Mütûn-i erbaa’dan yaklaşık 2-3 asır daha erken yazılmış ve “ümmü’l-mütûn” (metinlerin anası/temeli) diye nitelendirilmiş olması sebebiyle Kudurî’nin (v. 428/1037) *Muhtasar*’ını da çalışmamıza dahil ettik. Ele aldığımız görüş, bu eserde de İmam Muhammed’e nispet ediliyorsa, tespitimizi teyit edici bir veri olarak, görüşün bu eserde geçtiği yeri de yeni bir paragrafta zikrettik. Aynı şekilde kitaplarında bilgi bulamadığımız durumlarda müracaat ettiğimiz *Muhtasaru’t-Tahâvî* ile *Mepsût* da bizim tespitimizi teyit ediyorsa, bu iki esere de aftta bulunarak tespitimizi kuvvetlendirme yoluna gittik. Ancak *Mepsût*’u baştan sona taramadığımız için, teyit amacıyla *Mepsût*’tan bahsetmediğimiz durumlarda, bu görüşün *Mepsût*’ta geçmediği sonucu çıkarılmamalıdır.

Çalışmamız esnasında, rumuz kullanarak mezhep içi ihtilafları gösterme gayretinde olan *Muhtâr*'da bazen rumuzun hatalı yerde kullanıldığı, rumuz kullanılması gerektiği halde kullanılmadığı veya rumuz kullanılmaması gerektiği halde kullanıldığı yerler olduğunu gördük. Bu şekilde rumuzla ilgili hataların olduğu yerleri tespit ettikçe, doğrusunu paragrafın sonunda belirttik.

Çalışmada sık sık adı geçen bazı eserlerin isimlerini, kolaylık olsun diye şu şekilde kısaltma yoluna gittik:

Asl	: el-Asl
Hucce	: el-Hucce alâ ehli'l-Medîne
Vikâye	: Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye
Muhtâr	: el-Muhtâr li'l-fetvâ
Mecma	: Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn

Ayrıca sözlü ifadede kullanılmadığı için, alimlerin ve kitapların isimlerinin başındaki lâm-i ta'rifleri (ال) kullanmamayı tercih ettik. Sadece alimlerin tam adı verilirken, kitapların tanıtımı yapılırken, dipnotlarda ve bibliyografyadaki kitap isimlerinde aslına uygun olarak lâm-i ta'rifleri de zikrettik.

Görüşlerin sunulduğu bölümlerin tasnifinde en geniş metin olması nedeniyle *Mecmau'l-bahrayn*'ı esas aldık. Eserde ibadetler bölümü Temizlik, Namaz, Zekat, Oruç ve Hac şeklinde beş ana bölümden oluştuğu için biz de “Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki” bölümünü beş kısma ayırdık. “Nispeti İsabetli Olan Görüşler” alt başlığında, çalışma sonucunda mütûn-i erbaa'da yapılan nispetin isabetli olduğu sonucuna vardığımız görüşleri topladık. Buradaki konu başlıklarında genellikle yine *Mecmau'l-bahrayn*'ı esas aldık. Gerekli gördüğümüz durumlarda küçük tasarruflarda bulunduk.

Ardından “Nispeti Hatalı Olan Görüşler” alt başlığında İmam Muhammed'e nispeti hatalı olan görüşlere yer verdik. Buradaki başlıklarda da bir önceki alt başlıkta takip ettiğimiz sistemi kullandık.

“İsabeti Tespit Edilemeyen Görüşler” alt başlığında ise, İmam Muhammed'in kitaplarında ve *Mebisût*'ta hakkında bilgiye rastlayamadığımız görüşleri sıraladık. Bu

bölümdeki görüşleri yazarken ilgili oldukları konuları bildiren başlıkları kullanmamayı tercih ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED b. el-HASEN eş-ŞEYBÂNÎ

(132-189/749-805)

A. Hayatı

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî'dir.² İmam Muhammed'in bizzat Şeybân oğulları kabilesinden olduğu için "Şeybânî" nispeti ile anıldığını söyleyenler³ olduğu gibi, Şeybân oğullarının azatlısı olmaları sebebiyle bu nispetle anıldığını bildiren kaynaklar⁴ da vardır.

Aslen Şam'ın Gûta bölgesindeki Harastâ köyüne mensuptur.⁵ Babası, Şam bölgesinden Irak'a göçtükten sonra, İmam Muhammed 132/749 yılında Vâsıt şehrinde dünyaya geldi. Babasının buradan da ayrılması sebebiyle Kûfe'de yetişti.⁶

Temyiz çağına ulaşınca bir süre Kuran eğitimi aldı.⁷ On dört yaşında iken ders almaya başladığı Ebu Hanife'den (v. 150/767) dört yıl fıkıh öğrendi.⁸ Henüz yirmi yaşında iken Kûfe camiinde kendi halkasını oluşturarak ders vermeye başladı.⁹ Mi'ser

² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 172; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 122; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 237; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 217; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 107; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22. Leknevî dedesinin adını "Vâkid" olarak kaydeder (Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 268.) Kevserî bunun yanlış olduğunu söyler (Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 4.)

³ Abdülkâdir et-Temîmî ile Suyûtî bu görüştedir. Bkz. Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 4; Duran, "İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Hanefî Fıkıhının Tedvinindeki Yeri", 172.

⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 257; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 172; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 217; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22.

⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 172; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 123; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 237; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 268; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207. İbn Sa'd, İmam Muhammed'in babasının aslen Cezîreli olduğunu, Şam ordusuna katılıp Vâsıt'a geldiğini, İmam Muhammed'in 132 yılında burada dünyaya geldiğini söyler (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 336) Kevserî bu rivayetleri birleştirerek asıllarının Cezîreli olduğunu, babasının bir müddet Harastâ'da ve bir Filistin köyünde ikamet ettikten sonra Kûfe'ye göçtüğünü, iş için gittiği Vâsıt'ta iken İmam Muhammed'in dünyaya geldiğini, sonra tekrar Kûfe'ye döndüklerini, İmam Muhammed'in burada yetiştiğini ifade eder (Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 4-5.)

⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 257; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 172; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 123; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419, 420; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 237; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 217, 218; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 268-269; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22. Ziriklî doğum tarihini 131 olarak kaydeder (Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80). İbn Hallikân ve Kehhâle ise 131, 132 ve 135 rivayetlerini aktarır, 135 rivayetini benimser (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 185; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207.) Kevserî ise 135 rivayetinin salt yanlış olduğunu söyler (Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 4, 89.)

⁷ Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 5.

⁸ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 123; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 237; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 269; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 5, 6; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22.

⁹ Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 422; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22.

b. Kidâm (v. 155/772), Abdurrahmân Evzâî (v. 157/773), Süfyân Sevrî (161/777), İmam Malik (v. 179/795), İmam Ebu Yusuf (v. 182/798) gibi alimlerden ders aldı.¹⁰

Bir süre sonra Bağdat'a yerleşerek burada ders vermeye başladı.¹¹ Halife Hârûn Reşîd (v. 193/809) tarafından 180/796 yılında Rakka kadılığı görevine getirildi.¹² Görevinden azledilince Bağdat'a geri döndü.¹³ 189/805 yılında halife ile gittiği Horasan'da Rey şehrinin kadılık görevi verildi.¹⁴

Rey kadılığı görevinin üzerinden çok geçmeden 189/805 yılında Rey şehrinde vefat etti.¹⁵ Ünlü lügat alimi Kisâî ile aynı gün¹⁶ vefat ettiği için Harun Reşid "Fıkıh ve Arapça, Rey'de defnedildi." diyerek her iki alimin alanlarındaki yetkinliğini ifade etmiştir.¹⁷

B. İlmî Kişiliği

Yazdığı eserler ile Hanefî mezhebinin tedvinindeki en önemli isim olan İmam Muhammed, mutlak müctehid seviyesinde fıkhi birikime sahiptir. Ondandır alan

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 257; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 172; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 123; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419; İbn Kutluboğâ, *Tâcû't-terâcim*, s. 237; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 218; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 269; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22.

¹¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 257; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 218; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207.

¹² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 257; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 125; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 420; İbn Kutluboğâ, *Tâcû't-terâcim*, s. 238; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22.

¹³ Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 420; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22.

¹⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 125; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419; İbn Kutluboğâ, *Tâcû't-terâcim*, s. 238; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22.

¹⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 257; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 172; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 420-421; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 107; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 90; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207. Kuraşî ve Kâtip Çelebi vefat tarihini 187 olarak kaydeder (Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 125; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 561, 567). Ahmet Özel, vefat ettiği yeri Rey'in Renbeveyh (Renbûye) köyü olarak aktarırken (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22); Kerderî ve Taşköprizâde, Renbeveyh'in Kisâî'nin vefat yeri olduğunu, İmam Muhammed'in Rey'de bir kale olan Cebel-i Taberek'te vefat ettiğini nakleder (Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 421; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 218-219).

¹⁶ Kerderî, aynı gün vefat ettiklerini bildiren rivayetin yanı sıra, Kisâî'nin iki gün sonra vefat ettiğine dair bir rivayet de aktarır. Bkz. Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 420.

¹⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, III, 126; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 421; İbn Kutluboğâ, *Tâcû't-terâcim*, s. 238; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 218.

öğrenciler arasında İmam Şafî (v. 204/819), İsâ b. Eban (v. 221/836), Muhammed b. Semâa (v. 223/837), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v. 224/838), Yahyâ b. Maîn (v. 233/847) gibi önemli isimler bulunmaktadır.¹⁸ İmam Ebu Hanife ile İmam Mâlik'ten bizzat ders alıp, İmam Şafî'ye doğrudan, Ahmed b. Hanbel'e (v. 241/855) ise kitapları aracılığı ile hocalık yapmış olması İmam Muhammed'e fıkıh tarihinde ayrı önem kazandırmaktadır.

İleri derecede fıkıh bilgisinin yanı sıra İmam Muhammed, hadis alanında da söz sahibidir. Kaynaklarda ondan “muhaddis” olarak da bahsedilir.¹⁹ İmam Malik'in yanında üç yıl kalarak ondan yedi yüz küsur hadis öğrenmiştir.²⁰ *Muvatta*'nın meşhur ravileri arasındadır. *Asar* ve *Hucce* gibi kitaplarında senedli olarak birçok rivayete yer vermiştir.

İmam Muhammed, dil alanında da hatırı sayılır derecede bilgi sahibi idi.²¹ İmam Şafî'nin “Konuştuğu zaman Kuran sanki onun diliyle inmiş zannedersin.” sözü İmam Muhammed'in fesahatini anlatmaya yetmektedir.²²

Kaynaklarda ünlü alimlerden İmam Muhammed ile ilgili birçok övgü sözü nakledilmektedir. İlmi yetkinliğini göstermesi açısından bu sözlerden bazılarını burada zikretmeyi uygun gördük:

İmam Şafî: “Muhammed b. Hasen'den bir deve yükü ilim/kitap dinledim/aldım.”²³

İmam Şafî: “Kilolu olup da ondan daha kavrayışlı olan birini görmedim.”²⁴

¹⁸ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 123, 124; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 419, 423, 424; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 218; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 269.

¹⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 207; Özşenel, “İmam Muhammed Şeybânî'nin İctihad Usûlünde Sünnetin Konumu”, 92, 105.

²⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 173; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 123; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 433; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 237; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 269.

²¹ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 125; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 238; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 269; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 22. Kevserî, İmam Muhammed'in dil konusunda hucce olduğuna dair ehl-i ilmin ittifak halinde olduğunu söyler (Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 6.)

²² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 175; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 123. İmam Şafî'nin benzer sözleri için bkz. Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 430; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80.

²³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 123; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 429, 430; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 237; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 269.

İmam Şafî: “Eğer kendi seviyesinden bize konuşsa, ne dediğini anlamazdık. Fakat o bize, bizim seviyemizden konuşurdu.”²⁵

İmam Şafî: “Gözü de, gönlü de doyururdu.”²⁶

İmam Şafî: “Allah Teâlâ ilimde iki adamla bana yardım etti: hadiste İbn Uyeyne, fıkhıta Muhammed.”²⁷

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm: “Kuran’ı, Muhammed b. Hasen’den daha iyi bilen bir kimse tanımıyorum.”²⁸

Ahmed b. Hanbel’e “İyi dikkat gerektiren bu meseleleri nereden biliyorsun?” diye soruldu. “Muhammed b. Hasen’in kitaplarından...” cevabını verdi.²⁹

C. Eserleri

İmam Muhammed’in Hanefî mezhebinde önemli kılan özelliklerinden biri de birçok eser yazarak mezhebi tedvin etmiş olmasıdır. Onun 400³⁰ veya 990³¹ kitap telif ettiği kaynaklarda bildirilmektedir.³²

a. el-Asl/el-Mebsût: İmam Muhammed’in ilk eseridir.³³ İmam Ebu Hanife ile kendisi arasında geçen sorulu cevaplı dialog üslubunda yazılmıştır. Ancak bazı

²⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, III, 123; İbn Kutluboğâ, *Tâcü’t-terâcim*, s. 237; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, 269. İmam Şafî’nin benzer bir sözü için bkz. Kerderî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, II, 430.

²⁵ Kerderî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, II, 429.

²⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 176; Kuraşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, III, 124; Kerderî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, II, 430; İbn Kutluboğâ, *Tâcü’t-terâcim*, s. 237.

²⁷ Kerderî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, II, 423.

²⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 175; Kuraşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, III, 124; Kerderî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, II, 430; İbn Kutluboğâ, *Tâcü’t-terâcim*, s. 237; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, 269.

²⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 177; Kuraşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye*, III, 124; Kerderî, *Menâkibü Ebî Hanîfe*, II, 433; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, 269.

³⁰ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, IX, 207.

³¹ Leknevî, *en-Nâfiu’l-kebîr*, 36.

³² İbnü’n-Nedîm, 68 tane kitap ismi sayar (Bkz. İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 257-258). Ancak zikrettiği kitapların çoğu “Kitâbü’s-salât”, “Kitâbü’z-zekât” gibi furû-i fıkıh kitaplarının bölüm başlıklarının adlarını taşımaktadır. Mevcut kitaplarının her bir bölümünün ayrı bir kitap gibi değerlendirilmiş olması muhtemeldir. 400 ve 990 sayıları için de aynı ihtimal söz konusudur.

³³ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, 107; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, 269.

bölümlerde bu üslup bırakılmış, doğrudan İmam Muhammed'in ağzından konu anlatılmıştır.³⁴

Eserde İmam Ebu Hanife'nin sorulara verdiği cevaplar aktarılmış, İmam Ebu Yusuf veya İmam Muhammed'in farklı kanaati varsa genelde isim zikredilerek belirtilmiştir. Ancak bazen İmam Muhammed'in Ebu Hanife'ye katılmadığı konularda itiraz etmediği de vakidir. İmam Muhammed'in bu tür yerlerdeki farklı kanaatini diğer kitaplarından öğrenmekteyiz.

Eser genel itibarla müdellel değildir. Çok nadir olarak delil zikredildiği de olur.³⁵

Birçok yazma nüshası bulunan *Asl*, ilk defa tek cild halinde neşredilmiş; daha sonra ilk dört cildi Ebu'l-Vefâ el-Efgânî ve son cildi de Dr. Şefik Şehhâte tarafından tahkik edilerek beş cild halinde yayınlanmıştır.³⁶ Ancak bu beş cildlik baskıda kitabın tamamı mevcut değildir. Tamamını neşre yönelik bir çalışma devam etmektedir.

Beş cildlik baskıda yer almayan siyer, harac ve öşür bölümleri; *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr* adıyla müstakil olarak neşredilmiştir.³⁷

b. *el-Câmiu's-sağîr*: Ebu Hanife'nin, Ebu Yusuf kanalından gelen görüşlerini toplayan³⁸ *el-Câmiu's-sağîr*, Ebu Yusuf'un isteği üzerine kaleme alınmıştır. İmam Muhammed bu eserini tamamlayınca Ebu Yusuf'a arz etmiş, onun iltifatına mazhar olmuştur.³⁹

Hacminin küçük oluşu, içerdiği konular ve delil zikretmemesi gibi özellikleriyle metin tarzı eserlere benzeyen *el-Câmiu's-sağîr*, 1532 fihhi meseleyi içermektedir. 170 meselede ihtilaf zikredilmiş, kıyas ve istihsana sadece iki meselede yer verilmiştir.⁴⁰

³⁴ Örnek için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 407-462.

³⁵ Örnekler için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 408, 458-459.

³⁶ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22; Ünal, "el-Asl", *DİA*, III, 494.

³⁷ Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr min kitâbi'l-Asl*, thk. Mecîd Haddûrî, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ülûmü'l-İslâmiyye, Karatşi 1417/1997.

³⁸ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 22; Yavuz, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, 112. Kerderî, İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'i İmam Ebu Yusuf'tan aldığını söylediğini rivayet eder (Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, II, 422.)

³⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 107; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 79; Yavuz, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, 112.

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 561; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 78.

Ebu Hanife'nin görüşlerinin esas alındığı kitapta, *Asl*'de olduğu gibi, İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in farklı görüşleri de ayrıca zikredilmiştir.

Muhtasar bir kitap olması hasebiyle meseleler, bölümlere ayrılmadan zikredilmiştir. Kâdî Ebû Tâhir ed-Debbâs (v. hicri 4. yüzyıl) eseri, bölüm ve alt bölümlere ayırıp yeniden tertip etmiştir.⁴¹

Çok sayıda şerhi bulunan⁴² *el-Câmiu's-sağîr*'in müstakil ve Leknevî (v. 1304/1886) tarafından yapılan *en-Nâfiu'l-kebîr* adlı şerhi ile birlikte çeşitli baskıları mevcuttur.⁴³

c. el-Câmiu'l-kebîr: İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'de ele almadığı görüşleri topladığı eseri *el-Câmiu'l-kebîr*, içerik itibariyle diğer eserlerinin tekmiyesi gibidir. Önceki kitaplarında genişçe ele alınan namaz, oruç gibi konular bu kitapta çok kısa olarak zikredilmiş;⁴⁴ buna karşılık -mesela- yeminler bölümü 59 sayfada genişçe ele alınmıştır.⁴⁵ Bu itibarla genel olarak ibadetler bölümlerinin kısa, muamelat bölümlerinin uzun olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁶

İmam Muhammed'in diğer kitaplarında olduğu gibi *el-Câmiu'l-kebîr* de alimler tarafından çokça şerh edilmiş, üzerine ihtisar ve nazım çalışmaları yapılmıştır.⁴⁷ Çokça yazma nüshası bulunan eser, Ebu'l-Vefâ el-Efgânî tarafından neşredilmiştir.⁴⁸

d. ez-Ziyâdât: İmam Muhammed'in *el-Câmiu'l-kebîr*'den sonra kaleme aldığı eseridir.⁴⁹ *el-Câmiu'l-kebîr*'de eksik kalmış meseleleri ihtiva eder.⁵⁰ Diğer eserleri gibi

⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 563; Yavuz, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, 112. Bölümlerin müellif tarafından ayrılmayıp sonradan eklenmiş olması sebebiyle, bazı meseleleri tek başlıkta toplayamama problemi doğmuş; bu meseleler *مسائل ما تدخر في الأبواب* vb. başlıklarda toplanarak problem giderilmeye çalışılmıştır. Örnekleri için bkz. Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 109, 168, 364, 402, 449, 461, 481, 517, 533.

⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 562-564; Brockelmann, *GAL*, I, 179; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 23; Yavuz, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, 112.

⁴³ Baskıları için bkz. Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 23; Yavuz, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, 112.

⁴⁴ Örneğin namaz yarım sayfa, bayram namazı 1 sayfa, oruç 1,5 sayfada işlenmiştir. Bkz. Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 9, 11-12, 14-15.

⁴⁵ Bkz. Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 26-85.

⁴⁶ Yavuz, "el-Câmiu'l-kebîr", *DİA*, VII, 109.

⁴⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 568-570; Brockelmann, *GAL*, I, 178-179; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 23; Yavuz, "el-Câmiu'l-kebîr", *DİA*, VII, 109.

⁴⁸ Yavuz, "el-Câmiu'l-kebîr", *DİA*, VII, 109-110.

⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 107; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 270; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 80.

⁵⁰ Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 80; Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvini*, 94; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 202.

üzerine çokça çalışma yapılmıştır.⁵¹ Pakistan taraflarında şerhsiz müstakil bir baskısı yapıldığına dair bir duyum almamıza rağmen malesef bu baskıya ulaşamadık.

e. es-Siyeru'l-kebîr: Devletler umumî hukuku alanında önemli bir eserdir. İlgili alanın tüm konularını toplayan kapsamlı ilk eser olması sebebiyle müellifi İmam Muhammed'e "devletler hukukunun kurucusu" unvanını kazandırmış, Avrupalı bilim adamlarınca adına bir kurum (Shaybani Society of International Law) açılmasını sağlamıştır.⁵²

Müstakil olarak günümüze ulaşmamış olan eser, ancak şerhlerinin içerisinde bizlere gelebilmiştir.⁵³ Ancak metin ile şerh birbirine karışık olduğu için zikredilen cümlelerin İmam Muhammed'e mi, şarihe mi ait olduğu problemi vardır.⁵⁴

Serahsî'nin yaptığı şerh ile birlikte defaatle basılmış, 1825 yılında *Terceme-i Şerh-i Siyeri'l-kebîr* adıyla Osmanlıca'ya,⁵⁵ 2001 yılında da *İslâm Devletler Hukuku* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵⁶

f. es-Siyeru's-sağîr: Bir önceki eser gibi devletler hukuku alanında bir çalışmadır. Serahsî, *Mebûsû't*'un Kitâbü's-siyer bölümünde, *es-Siyeru's-sağîr*'i şerh etmiştir.⁵⁷ *Mebûsû't*'taki bu bölüm esas alınarak,⁵⁸ Pakistan'daki Mecmeu'l-buhûsi'l-İslâmiyye'de neşredilmiştir.⁵⁹

g. el-Âsâr: İmam Muhammed'in çoğunluğu Ebu Hanife'den olmak üzere hocalarından aldığı hadisleri derlediği eseridir.⁶⁰ Genel itibarla fıkıh konularına göre tasnif edilmiştir.⁶¹ Sırasıyla temizlik, namaz, oruç, zekat, menâsik (hac), nikah, talak,

⁵¹ Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 962-963; Brockelmann, *GAL*, I, 178; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 23.

⁵² Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvîni*, 93; Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, XXXVII, 327.

⁵³ Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, XXXVII, 328.

⁵⁴ Kruse, "İslam Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı (Müslümanların Hugo Grotius'u Muhammed eş-Şeybânî)", 59; Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, XXXVII, 328.

⁵⁵ Kevserî, *Bülûğ'u'l-emânî*, 81; Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, XXXVII, 328.

⁵⁶ Serahsî, *İslâm Devletler Hukuku "Şerhu's-Siyeri'l-kebîr"*, I-V, çev. İbrahim Sarmış-M. Sait Şimşek, edt. Ahmet Yaman, Eğitaş Yayınları, Konya 2001.

⁵⁷ Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, XXXVII, 327.

⁵⁸ Yaman, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, XXXVII, 328.

⁵⁹ Nşr. Mahmûd Ahmed Ğâzî, İslamabad 1998.

⁶⁰ Ebu Hanife haricindeki hocalarının sayısı yirmiyeye yakındır (Bkz. Kevserî, *Bülûğ'u'l-emânî*, 85.)

⁶¹ İman, şefaât ve kaderi tasdik gibi akaid konularına ait rivayetlerin yer aldığı bölümler de vardır (Bkz. Şeybânî, *el-Âsâr*, 77-82.)

kıyas ve hadler, miras, yeminler, alışverişler, helaller ve haramlar konularına ait rivayetler sunulmuştur. Rivayet edilen hadislerin sonunda hadisle amel edilip edilmediği, edilmiyorsa terk gerekçesi belirtilmiştir.⁶²

Çokça yazma nüshası bulunan ve hakkında çokça şerh ve ta'lik çalışması yapılan eserin taşbaskısı, 1883 ve 1894 yıllarında Leknev'de yapılmıştır.⁶³ Ebu'l-Vefâ el-Efgânî'nin ta'likini yaptığı iki cildlik baskısı,⁶⁴ sadece temizlik ve namaz bölümlerini içermektedir. Pakistan'daki İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye tarafından yapılan baskısında⁶⁵ yukarıda zikredilen bölümlerin tamamını bulmak mümkündür. Bu sebeple biz çalışmamızda tahkikli baskıyı değil, Pakistan baskısını tercih ettik.

h. el-Hucce alâ ehli'l-Medîne⁶⁶: Medine'de üç yıl İmam Malik'ten ders alarak Maliki fikhını öğrenen İmam Muhammed'in, Irak ekolü ile Medine ekolünün karşılaştırmasını yaptığı eseridir. Mezhepler arasında karşılaştırma yapan ilk eserler arasında yer alması sebebiyle önemlidir.

İmam Muhammed bu eserinde, Ebu Hanife ile ehl-i Medine'nin görüşünü art arda zikreder; ardından Medine ehlinin görüşünü tenkit ederek kendi mezhebinin görüşünü savunmaya çalışır. Görüşünü delillendirmek için hadis rivayetleri zikreder, kıyas yapar, icmaı delil getirir, karşı tarafın kabul ettiği benzer hükümleri hatırlatır.⁶⁷ Nadiren de olsa Medine ehlinin savunduğu görüşleri kendisinin de benimsediğini söyler.⁶⁸ Genel itibarla sadece iki ekolün ihtilaf ettiği meseleler mevzubahis edilse de bazen ittifak ettikleri meselelere de yer verildiği görülür.⁶⁹ Eserin Leknev'de ve Haydarabad'da neşri yapılmıştır.⁷⁰

⁶² Örnekleri için bkz. Şeybânî, *el-Âsâr*, 65, 70, 71.

⁶³ Çakan, "el-Âsâr", *DİA*, III, 460.

⁶⁴ Nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, I-II, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1993.

⁶⁵ *Kitâbü'l-Âsâr (el-Îsâr bi ma'rifeti ruvâtî'l-Âsâr* ile birlikte), İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1411/1991.

⁶⁶ Bazı kaynaklar eseri, *er-Redd alâ ehli'l-Medîne* olarak kaydeder (Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 258; İbn Kutluboğâ, *Tâcüt-terâcim*, s. 240.) *Mu'cemü'l-müellifîn*'de eserin adı *el-İhticâc alâ Mâlik* olarak geçer (Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207.) Kevserî ise eseri *el-Hucec fi'l-İhticâc alâ ehli'l-Medîne* olarak kaydeder (Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 85.)

⁶⁷ Örnekleri için bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 35, 39, 43-45, 84.

⁶⁸ Örnekleri için bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 7, 332-334.

⁶⁹ Örnekleri için bkz. Şeybânî, *el-Hucce*, I, 407, 411, 413-414, 420, 421; II, 181, 347.

⁷⁰ Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 24.

i. Ziyâdâtü’z-Ziyâdât: Diğer kitaplarında eksik kalan meseleleri topladığı eseridir. Şerhleriyle beraber neşri yapılmıştır.⁷¹

j. el-İktisâb fi’r-rizki’l-müstetâb: Helal rızık kazanma yolları ile ilgili olarak kaleme aldığı bu eseri, kaynaklarda ismi zikredilmesine rağmen,⁷² bugün elimizde mevcut değildir. Bu isimle basılıp İmam Muhammed’e nispet edilen kitap, öğrencisi Muhammed b. Semâa tarafından yapılan muhtasar halidir.⁷³ Serahsî’nin *Mepsût*’un son cildinde Kitâbü’l-Kesb başlığında şerh ettiği metnin, bu kitap olması ihtimali vardır. Zira Serahsî, Hâkim Şehîd Mervezî’nin (v. 334/945) *Kâfi*’sinin şerhini tamamladığını söyledikten sonra; Muhammed b. Semâa tarafından nakledilen *Kitâbü’l-Kesb* diye bir eserin İmam Muhammed’in kitapları arasında olduğunu, fakat Ebû Hafs (v. 217/832) ve Ebû Süleymân Cüzcânî (v. 200/816) gibi meşhur raviler tarafından rivayet edilmediği için pek bilinmediğini, bu sebeple Mervezî’nin *Kâfi*’sine bu kitabı almadığını, ancak önemli bir kitap olması sebebiyle kendisinin *Mepsût*’a ekleyeceğini söylemektedir.⁷⁴ Serahsî’nin şerh ederken doğrudan İmam Muhammed’e atıfta bulunması⁷⁵ da; şerh edilen metnin, kitabın orijinali olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. *Mepsût*’taki bu şerh, *Kitâbü’l-Kesb* adı ile müstakil olarak da basılmıştır.⁷⁶

k. el-Muvatta’: Aslen İmam Malik’e ait olan bu eserin İmam Muhammed rivayeti, bazı kaynaklarda *el-Muvatta’* adıyla doğrudan ona nispet edilmektedir.⁷⁷ Hadisleri aktardıktan sonra değerlendirmelerde bulunması, amel etmediği bir hadis geldiği zaman neden amel etmediğini anlatıp, *Muvatta*’da bulunmayan ama kendi görüşünü destekleyen rivayetlere yer vermesi,⁷⁸ İmam Mâlik’in dışında kırk civarında

⁷¹ Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 24.

⁷² Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifîn*, IX, 207.

⁷³ Şeybânî, *el-İktisâb fi’r-rizki’l-müstetâb*, Neşredenin girişi, 4.

⁷⁴ Serahsî, *el-Mepsût*, XXX, 244.

⁷⁵ Örnekleri için bkz. Serahsî, *el-Mepsût*, XXX, 245, 258.

⁷⁶ Nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, *Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye*, Beyrut 1997.

⁷⁷ İbn Kutluboğâ, *Tâcü’t-terâcim*, s. 238; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, 270; Ziriklî, *el-A’lâm*, VI, 80; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 202. Bazı temel hadis ve fıkıh kaynaklarında *Muvatta’u Muhammed* veya *Muvatta’u’l-İmâm Muhammed* şeklinde zikredildiği de görülür. Örnekleri için bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, V, 89; XII, 167; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VI, 277; İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, I, 457. Leknevî’nin bu eser üzerine yazdığı ta’likat da *et-Ta’lîku’l-mümecced alâ Muvattai Muhammed* adını taşımaktadır.

⁷⁸ Örnekleri için bkz. Şeybânî, *el-Muvatta’*, I, 164, 348-350, 317-318, 373, 579-584.

hocadan riavayet ettiği yaklaşık 172 hadisi de ihtiva etmesi,⁷⁹ eserin İmam Muhammed'e nispet edilmesinin sebepleri arasında sayılabilir.

İmam Muhammed'in burada zikrettiğimiz eserlerin haricinde kadılık yaparken verdiği fetvaları derlediği *er-Rakkıyyât*, *el-Hâruniyyât*, *el-Keysâniyyat*,⁸⁰ *el-Cürcâniyyât* gibi eserleri vardır.⁸¹ Kehhâle, (v. 1987) *eş-Şürût* adında bir eseri de İmam Muhammed'e nispet etmektedir.⁸² Ancak *Kitâbü's-Şürût*, müstakil bir eser olmayıp *Asl*'ın bir bölümüdür.⁸³

Bu eserlerin haricinde Joseph Schacht (v. 1969) tarafından neşredilen⁸⁴ *Kitâbü'l-Mehâric ve'l-hıyel* adında bir eser İmam Muhammed'e nispet ediliyor⁸⁵ olsa da eserin sonradan derlenip ona nispet edildiği dile getirilmektedir.⁸⁶

⁷⁹ Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 83.

⁸⁰ Bu eser *el-Emâli* adıyla da bilinir (Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 82; Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvîni*, 95.)

⁸¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 270; Kevserî, *Bülûğu'l-emânî*, 82; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 202; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 24. İbn Kutluboğâ bu eserlerin adını *el-Fetâva'l-Hârûniyye*, *Rakkıyye* ve *Kâsâniyye* olarak kaydeder. (Bkz. İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 238)

⁸² Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IX, 207.

⁸³ Önder, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Şurût İlmi", 392.

⁸⁴ Nşr. Joseph Schacht, Leipzig 1930. Ayrıca *el-Mehâric fi'l-hıyel* adı ile, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, Kahire 1999.

⁸⁵ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 202; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 24. Ziriklî kitabın adını *el-Mehâric fi'l-hıyel* olarak kaydeder (Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 80.)

⁸⁶ Köse, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 48; Köse, "Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: el-Mecmû'u'l-Kebîr ve el-Mehâric fi'l-Hıyel", 311. Ayrıca Bkz. Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvîni*, 89, 96.

İKİNCİ BÖLÜM

HANEFİ FIKIH METİNLERİ

ve

MÛTÛN-İ ERBAA

I. METİNLER

A. Tarihi Süreç İçerisinde Hanefi Fıkıh Metinleri

Hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife, birçok meselede ictihat etmiş olmasına rağmen, bu ictihatlarını bir eserde toplamamış; daha çok öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur. Mezhebin tedvini, öğrencilerine yazdırdığı (imlâ) bilgilerin bir araya getirilmesi ile daha sonraki dönemde gerçekleşmiştir.⁸⁷ Bu aşamada özellikle İmam Muhammed'in eserlerinin önemi büyüktür.

Hanefi mezhebinin ilk döneminde yazılan eserler, genelde ya geniş hacimlidir, ya da bu eserlerin eksikliklerini tamamlayacak tekmile mahiyetindedir. Bu dönemde mezhebin tüm konularına delil zikretmeksizin değinen özlü kısa eserler yazıldığı bilinmemektedir.⁸⁸

Metin tarzında kaleme alınmış bilinen ilk eser, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ıdır.⁸⁹ İttifak edilen hususların yanı sıra, mezhep imamlarının ihtilaf ettiği hususlarda müellifin tercihlerde bulunması, yeri geldiği zaman kendi özgün görüşünü söylemesi, eseri önemli kılan özelliklerdendir.⁹⁰ Eserin tertibi, müellifin dayısı olan Şafii alim Müzenî'nin (v. 264/878) *Muhtasar*'ına benzemektedir.⁹¹

Hanefi mezhebinin bir diğer önemli metni, el-Hâkim eş-Şehid Muhammed b. Muhammed el-Mervezî'nin *el-Kâfi*'sidir. Samanoğullarının veziri olan müellif, kadıların hüküm verirken yararlanmaları ve günlük işlerinde halkın müracaat etmesi amacıyla,⁹² İmam Muhammed'in eserlerinden istifade ederek bu eseri meydana getirmiştir.⁹³ Bu metni önemli kılan bir diğer özellik, Hanefi külliyyatının en geniş kaynaklarından biri

⁸⁷ Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21.

⁸⁸ İlk döneme ait İsmâ b. Yûsuf (v. 210) tarafından yazılmış *el-Muhtasar* adında bir eser, kitaplarda zikrediliyor (Bkz. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, II, 288; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, I, 127) olsa da, bugün bu eser elimizde mevcut değildir. İçeriği bilinmediğinden dolayı, metin tarzı bir eser olup olmadığı meçhuldür.

⁸⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, Neşredenin girişi, 4; Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasığı Kenzü'd-dekâik", 356; Özel, "Fıkıh", *DİA*, VII, 15; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21.

⁹⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, Neşredenin girişi, 4.

⁹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1627; Tahâvî, *el-Muhtasar*, Neşredenin girişi, 3.

⁹² Köse, "Fetvâ Kavramı", 19.

⁹³ Özel, "Fıkıh", *DİA*, VII, 15; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 21.

olan *Mebisû*'un metni olmasıdır. Mervezî, İmam Muhammed'in nâdiru'r-rivâye eserlerini bir araya getirip derlediği *el-Müntekâ* adında bir metin de kaleme almıştır;⁹⁴ ancak *el-Kâfi* kadar meşhur olmamıştır.

İlk dönem metinlerinden bir diğeri Ubeydullâh b. el-Hüseyn el-Kerhî (340/951)'nin *el-Muhtasar*'ıdır. Müellif küçük bir muhtasar yazma niyetiyle esere başlamış, ibadetler bölümünden sonra eseri genişletmiş, rehin bölümünden sonra konuları oldukça geniş bir şekilde ele almaya başlamıştır.⁹⁵ Bu itibarla eserin başı metin tarzında iken, sonları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

İlk dönemde yazılmış olup kendisinden sonraki kitapları en çok etkileyen metin şüphesiz Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî'ye ait olan *el-Muhtasar*'dır. Hanefi mezhebinde mutlak olarak *el-Kitâb* kullanılırsa bu eser anlaşılır.⁹⁶ Eser, ana başlık ve alt başlıklar halinde 12000 meseleyi sistematik olarak ele alır.⁹⁷ Mezhep içi ihtilafların meşhur olanları görüş sahibinin ismi zikredilerek aktarılmış,⁹⁸ diğer mezheplerin görüşlerine değinilmemiştir. *Muhtasar*'ı önemli kılan özelliklerinden biri, sonraki dönemdeki birçok esere kaynaklık etmiş olmasıdır. Alâüddîn Semerkandî'nin (v. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı, *Hidâye*'nin metni olan Merğınânî'nin (v. 593/1197) *Bidâyetü'l-mübtedî*'si, mütûn-i erbaa'nın en kapsamlısı olan İbnü's-Sââtî'nin (v. 694/1295) *Mecmau'l-bahrayn*'ı, *Kenzü'd-dekâik*'in kendisinden ihtisar edildiği *Vâfi*, İbrâhîm Halebî'nin (v. 956/1549) *Mülteka'l-ebhur*'u Kudûrî'nin *Muhtasar*'ından istifade edilerek hazırlanmış eserlerdendir.⁹⁹ Tâcü's-şerîa'nın (v. 673/1274-1275 (?)) *Vikâye*'si *Hidâye*'deki meselelerin ihtisarı olduğundan, *Hidâye*'nin metninin de *Muhtasar*'dan istifade edilerek hazırlandığından, Kudûrî'nin bu eserinin dolaylı olarak *Vikâye*'ye de kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla *Muhtasar*, mütûn-i erbaa'nın üç tanesinin (*Vikâye*, *Mecmau'l-bahrayn* ve *Kenzü'd-dekâik*) doğrudan veya dolaylı kaynağı olmaktadır.

⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1851-1852.

⁹⁵ Güney, *Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*, 70.

⁹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1631. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına şerh yazanlardan el-Meydânî (v. 1298/1881) *el-Kitâb*'ı tercih ederek eserine *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb* ismini vermiştir.

⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1631.

⁹⁸ *Nispet Edilen Görüşlerin Değerlendirilmesi* bölümünde örnekleri zikredilecektir.

⁹⁹ Güney, *Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*, 47; Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 65.

Buraya kadar bahsi geçen dört eserden üçünün adının da *Muhtasar* olması nedeniyle, eserler daha çok *Muhtasaru't-Tahâvî*, *Muhtasaru'l-Kerhî* ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* diye müellifine nispet edilerek anılmaktadır.

Hicri 7. yüzyıl, mütûn-i erbaa'nın teşekkül ettiği dönemdir. Müelliflerinin yaşadığı coğrafyalara bakıldığı zaman, *Muhtâr* ve *Mecmau'l-bahrayn*'ın Irak'ta, *Vikâye* ile *Kenzü'd-dekâik*'in ise Maveraünnehr bölgesinde telif edildiği görülmektedir. Her bir metin ile ilgili geniş bilgi ilerde müstakil bir başlık altında sunulacaktır.

Mütûn-i erbaa'dan sonraki dönemde dikkat çeken metinlerden biri Molla Hüsrev (v. 885/1480) tarafından yazılmış *Gureru'l-ahkâm*'dır. Kısa ve özlü içeriği ile maddeleştirilmemiş bir kanun metni hüviyetinde olan eser, uzun yıllar kadılar tarafından gayri resmi kanun metni olarak kullanılmıştır.¹⁰⁰

İbrahim b. Muhammed el-Halebî tarafından kaleme alınan *Mülteka'l-ebhur*, Osmanlı alimleri arasında yaygın olan metinler arasındadır. Hanefi mezhebi içerisindeki ihtilafli konularda uygulamaya esas kabul edilecek hükümleri nihai bir şekilde tespit etme amacıyla kaleme alınmıştır.¹⁰¹ Eserin telifinde öncelikle *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Vikâye*, *Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâik* gibi önemli metinlerden istifade edilmiş; bu eserlerde yer almayan mevzularda ise *Hidâye* ve *Mecmau'l-bahrayn*'a müracaat edilmiştir.¹⁰² İhtilafli mevzularda isabetli tercihlerde bulunulmuş olması nedeniyle *Mülteka'l-ebhur*, Osmanlı döneminin en çok tutulan ve okutulan eserleri arasına girmeyi başarmıştır. İlk ilmihallerde ve *Mecelle-i Ahkâm-i Adliye*'nin maddelerinde *Mülteka'l-ebhur*'un etkisini görmek mümkündür.¹⁰³ Eserin elliye yakın şerhi arasında Dâmâd Efendi'ye (v. 1078/1668) ait olan *Mecmau'l-ebhur* önemli bir kitaptır.

Şemsüddîn et-Timurtâşî'ye (v. 1004/1596) ait olan *Tenvîru'l-ebâr* da, son dönemde kaleme alınmış zikre değer bir diğer metindir. Eseri önemli kılan, Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefi (v. 1088/1677) tarafından yazılmış *ed-Dürü'l-muhtâr* adlı şerhine İbn Âbidîn'in (v. 1252/1836) yazdığı *Reddü'l-muhtâr* adlı haşiyedir. Yazıldığı döneme kadarki hemen hemen bütün kaynaklardan istifade edilerek

¹⁰⁰ Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *DİA*, X, 27.

¹⁰¹ Has, "Mülteka'l-ebhur", *DİA*, XXXI, 549.

¹⁰² Özel, "Fıkıh", *DİA*, VII, 16; Has, "Mülteka'l-ebhur", *DİA*, XXXI, 549-550.

¹⁰³ Has, "Mülteka'l-ebhur", *DİA*, XXXI, 550.

hazırlanması, tüm görüşlere delilleriyle işaret etmesi, önceki eserlerdeki yanlışlıkları düzeltmesi gibi özellikleriyle bu haşiye önem arz etmektedir.¹⁰⁴

B. Metinlerin Temel Özellikleri

Yukarıda da görüleceği üzere metin tarzı eserler, ilmi camiada daima etkili olmuş; kendisinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir. Metinlerin bu derecede etkili olmasının nedenine bir nebze ışık tutar ümidiyle, tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu tarz eserlerin dikkat çeken özelliklerinden bir kısmını zikretmeye çalışacağız:

1. Metinler ders kitabı mahiyetinde eserlerdir. Uzun geniş kaynaklar ders okutmaya elverişli olmadığı için, medrese tedrisatında metin tarzı eserler tercih edilmiştir.

2. Metinler çok okutuldukları için diğer kitaplara göre daha fazla şerh edilmişlerdir. Zira okutan her hocanın metnin haricinde söyleyeceği bilgiler olacaktır. Bu bilgiler zamanla kitaplaşarak şerhler meydana gelmiştir.

3. Metinler yazıldığı alanın bir özeti olduğu için hacim itibariyle küçüktür. Bu özelliği sebebiyle hacimli eserlerden kaçan insan psikolojisine hitap eder.¹⁰⁵ Ancak her ne kadar hacim itibariyle küçük olsa da yılların oluşturduğu büyük bir fihri birikimin ürünüdür.

4. Metinler, öğrencilerin ezberlemesi amacıyla kaleme alınır.¹⁰⁶ Klasik eğitimde her ilim dalına ait bir metin ezberleme adeti vardır. Bir metnin ezberlenmesi, insanda o ilim dalına ait bir meleke meydana getirir. Ezberleme işi genelde küçükken yapıldığı için kalıcı olur, kişiye hayat boyu ihtiyacını görecektel materyali sağlar. Uzun

¹⁰⁴ Özel, "Fıkıh", *DİA*, VII, 16; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 23.

¹⁰⁵ Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâik", 354; Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, XXV, 261.

¹⁰⁶ Örneğin *Vikâye* müellifinin torunu Sadru's-şerîa sâni, *Vikâye*'nin kendisinin ezberlemesi için kaleme alındığını, dedesi yazdıkça kendisinin ezberlediğini söylemektedir (Sadru's-şerîa, *Muhtasaru'l-Vikâye*, 2.)

kitaplar ezberlenmeye uygun değildir. Dolayısıyla ezber materyali ihtiyacını karşılamak üzere metinler telif edilir.

5. Metinler genelde mezhep içerisindeki tercih edilen (müftâ bih) görüşleri toplama amacı ile telif edilir.¹⁰⁷ *Mecmau'l-bahrayn* gibi ihtilafların yoğun olarak zikredildiği metinler bu genellemenin istisnasıdır. *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik*'te nadiren imameynin farklı görüşleri de zikredilir. Veyahut *Muhtâr*'da olduğu gibi farklı görüşlere rumuzlarla işaret edilmekle yetinilir.

6. Metinler, müftâ bih icthatları en kısa yoldan mezhep müntesibine ulaştırmayı amaçlar. Dolayısıyla mezhebin korunmasını ve yaşamasını temin etmiş olur. Bu bakımdan metinlerin mezhep müdafaasına yönelik çalışmalarından olduğu söylenebilir.

7. Metinler, bir cümle ile de olsa, yazıldığı alanın hemen hemen tüm konularına temas eder. Belirli bir konuya özgü değildir.

8. Metinlerde sadece hükümler zikredilir, delillerine yer verilmez. Bu genel kuralın istisnası olarak bazı metinlerde nadiren delil zikredildiği de görülmektedir.¹⁰⁸

II. MÜTÛN-İ ERBAA

Hanefi mezhebi alimleri arasında *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik* “mütûn-i selâse”¹⁰⁹ olarak şöhret bulmuşken; bu üç metinden *Vikâye* ile *Kenzü'd-dekâik*, *Muhtâr* ve *Mecmau'l-bahrayn* ile birlikte “mütûn-i erbaa” olarak anılır olmuştur. Çalışmamızda ele alacağımız bu dört metnin özelliklerini ve bu metinlerin müelliflerini kısaca tanıtmayı uygun gördük.

¹⁰⁷ Yaman, “Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasiği *Kenzü'd-dekâik*”, 354.

¹⁰⁸ Örnekleri için bkz. Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 30-31, 32, 44; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 65.

¹⁰⁹ “Mütûn-i selâse” isimlendirmesinde muhtemelen coğrafyanın etkisi söz konusudur. Zira üç metinden ikisi Mâverâünnehr bölgesinde kaleme alınmıştır. *Muhtasaru'l-Kudûrî* müellifi ise Bağdatlıdır. Bağdat'ta kaleme alınan bu eserin -diğer metinlerden yaklaşık 2-3 asır önce yazıldığı için- zamanla Mâverâünnehr bölgesine ulaştığı, daha sonra orada kaleme alınan *Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik* ile birlikte “mütûn-i selâse” ismini aldığı söylenebilir.

A. Mütûn-i Erbaa'nın Özellikleri

Her ne kadar metin tarzında kaleme alınan eserler olsa da, mütûn-i erbaa'nın her birinin kendine özgü özellikler ihtiva ettiği görülmektedir. Müelliflerinin vefat tarihlerine göre sırasıyla bu dört metnin özelliklerinden -tespit edebildiğimiz ölçüde- bahsetmeye çalışacağız.

1. *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye*

Tâcü's-şerîa tarafından yazılan *Vikâye*, Merğınâni'nin *Hidâye*'sindeki meselelerin kısa bir şekilde ifade edilmesi ile meydana getirilmiştir.¹¹⁰ Müellif eserini, Sadru's-şerîa sâni diye bilinen torunu Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Mahmûd'un (v. 747/1346) ezberlemesi için kaleme almıştır.¹¹¹ Metin tarzında yazıldığı için sonraki dönemde çokça okutulmuş ve mütûn-i erbaa arasına girmeyi başarmıştır.

Vikâye'de Hanefî mezhebinde muteber olan görüşler esas alınmış, yer yer mezhep içi ihtilaflara yer verilmiştir. *Muhtâr* ve *Kenzü'd-dekâik*'e göre ihtiva ettiği konular daha zengindir.

Tâcü's-şerîa'nın torunu Sadru's-şerîa sâni, *Vikâye*'yi hem *Şerhu'l-Vikâye* adıyla şerh etmiş; hem de *en-Nukâye* adıyla ihtisar etmiştir.¹¹²

2. *el-Muhtâr li'l-fetvâ*

Mevsilî'nin (v. 683/1284) henüz gençken yeni başlayan ilim taliplerine Ebu Hanife'nin fikhını derlemek için yazdığı eserdir.¹¹³ Genel itibarla İmam-ı Azam'ın görüşlerinin esas alındığı eserde; İmam Züfer (v. 158/775), İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Şafî'nin farklı görüşlerine (ج) (س) (م) ve (ف) rumuzları ile işaret

¹¹⁰ Yazarı ile ilgili tartışma hakkında, hayatı anlatılırken bilgi verilecektir.

¹¹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 338-339; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 23.

¹¹² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 185; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, V, 650. *Vikâye* ile ilgili eserler için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020-2024.

¹¹³ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 6.

edilmiştir. Sadece 9 yerde İmam Züfer, İmam Ebu Yusuf veya İmam Muhammed'in adları veya imameyne dönen tesniye zamir metinde yer almıştır.¹¹⁴

Muhtâr yeni başlayanlar için ders kitabı olsun diye yazıldığı için çokça okutulmuş; bunun sonucu olarak da üzerine çokça ihtisar, şerh ve nazım çalışması yapılmıştır.¹¹⁵

Çoğu *İhtiyâr* adlı şerhi ile birlikte olmak üzere, eserin defaatle neşri yapılmıştır.¹¹⁶

3. *Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn*¹¹⁷

Mütûn-i erbaa içerisinde içerdiği bilgi ve takip ettiği sistematik ile en dikkat çekici olanı, İbnü's-Sââtî (v. 694/1295) tarafından kaleme alınan *Mecmau'l-Bahrayn*'dir.

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs Necmüddîn Ömer Neseî'nin (v. 537/1142) *el-Manzûmetü'n-Neseîyye*'si birleştirilerek telif ettiğinden dolayı, müellif eserine “iki denizin birleştiği ve iki ışık kaynağının buluştuğu yer” manasında *Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn* adını vermiştir.¹¹⁸ Ancak bu iki eserin haricindeki kaynaklardan da istifade etmiş, bunu “müstedrek” manasına gelen (س) rumuzu ile belirtmiştir.¹¹⁹

Eser, her bir görüş sahibinin veya muhalif görüşün farklı bir cümle yapısı ile ifade edildiği farklı bir sistematik takip edilerek kaleme alınmıştır. Bu sistematığı şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

¹¹⁴ Mevsîfî, *el-Muhtâr*, II, 91, 92, 98, 141, 164-165; III, 42-43, 74-75, 78; IV, 153. 1 yerde de sonraki dönem alimlerin görüşünü zikredip, fetvanın bu görüşe göre verileceğini söyler (Mevsîfî, *el-Muhtâr*, II, 59-60.)

¹¹⁵ Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1622-1623; Yaylalı, “Mevsîfî, Abdullah b. Mahmûd”, *DîA*, XXIX, 487.

¹¹⁶ Baskıları için bkz. Yaylalı, “Mevsîfî, Abdullah b. Mahmûd”, *DîA*, XXIX, 487.

¹¹⁷ Kâtip Çelebi, eserin adını “*Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-nehrayn*” olarak kaydetmiştir (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1599.) Ancak müellifin kitabın başında وهما النيران المشرقان وهذا ملتقى النيرين ifadelerini kullanması (İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 58) neyyirayn'ın doğru olduğunu göstermektedir.

¹¹⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 58.

¹¹⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 67.

- İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in hılafına olup İmam Ebu Hanife'ye ait görüşler isim cümlesi ile ifade edilir. İmameynin görüşü tam zıt yönde ise başka bir şey söylenmez. Eğer farklı bir itirazları söz konusu ise tesniye zamiri ile imameynin görüşü ayrıca belirtilir.

- İmam Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in hılafına olup İmam Ebu Yusuf'a ait görüşler faili olmayan gaip sıygasındaki muzari fiil cümlesi ile ifade edilir. İmam Ebu Hanife ile İmam Muhammed'in görüşü tam zıt yönde ise başka bir şey söylenmez. Eğer farklı bir itirazları söz konusu ise tesniye zamiri ile diğer iki imamın görüşü ayrıca belirtilir.

- İmam Ebu Hanife ve İmam Ebu Yusuf'un hılafına olup İmam Muhammed'e ait görüşler faili olmayan gaip sıygasındaki mazi fiil cümlesi ile ifade edilir. İmam Ebu Hanife ile İmam Ebu Yusuf'un görüşü tam zıt yönde ise devamında bir şey söylenmez. Eğer farklı bir itirazları varsa tesniye zamiri ile diğer iki imamın görüşü ayrıca belirtilir.

- İmam Ebu Hanife'nin söylediği, İmam Ebu Yusuf'un itiraz ettiği, İmam Muhammed'in ise görüş belirtmediği hususlar; isim cümlesi ile ifade edilir. Devamında faili olmayan gaip sıygasındaki muzari fiil cümlesi getirilerek İmam Ebu Yusuf'un farklı kanaati arz edilir.

- İmam Ebu Hanife'nin dile getirdiği, İmam Muhammed'in itiraz ettiği, İmam Ebu Yusuf'un ise görüş belirtmediği hususlar; yine isim cümlesi ile ifade edilir. Devamında ise faili olmayan gaip sıygasındaki mazi fiil cümlesi veya ﻻ atıf harfi getirilerek İmam Muhammed'in farklı kanaati belirtilir.

- İmam Ebu Yusuf'un söylediği, İmam Muhammed'in itiraz ettiği, İmam Ebu Hanife'nin görüş belirtmediği hususlar; faili olmayan gaip sıygasındaki muzari fiil cümlesi ile ifade edilir. Devamında ise faili olmayan gaip sıygasındaki mazi fiil cümlesi veya ﻻ atıf harfi getirilerek İmam Muhammed'in farklı kanaati belirtilir.

- Üç imam bir konuda farklı farklı görüş söylemişse; İmam Ebu Hanife'nin görüşü isim cümlesi ile, İmam Ebu Yusuf'un görüşü faili olmayan gaip sıygasındaki muzari fiil cümlesi ile İmam Muhammed'in görüşü ise faili olmayan gaip sıygasındaki

mazi fiil cümlesi veya ﻻ atıf harfi getirilerek ifade edilir. İhtilaf sadece kayıta ise üç görüş, arka arkaya atıf harfi kullanılarak belirtilir.

- Üç imamın kabul ettiği, ancak İmam Züfer'in itiraz ettiği hususlar; nefs-i mütekellim mea'l-gayr sıygasındaki mazi fiil cümlesi ile ifade edilir.

- Hanefi mezhebinin kabul ettiği, Şafii mezhebinin itiraz ettiği hususlar; nefs-i mütekellim mea'l-gayr sıygasındaki muzari fiil cümlesi ile gösterilir.

- Hanefi mezhebinin kabul ettiği, Maliki mezhebinin itiraz ettiği hususlar ise; cemi müzekker gaip sıygasındaki mazi fiil cümlesi ile belirtilir.

- İhtilaf olmayan meseleler şart cümlesi, nefiy cümlesi, faili zikredilmiş fiil cümlesi, bilindiğinden dolayı faili zikredilmemiş fiil cümlesi, geçişsiz fiil cümlesi veya edilgen fiil cümlesi ile ifade edilir.¹²⁰

İbnü's-Sââtî'nin bu sistematığı, eserinin iki kaynağından biri olan *Manzûme*'deki bab ayırımından aldığını söylemek mümkündür. Zira yukarıdaki her bir madde *Manzûme*'nin bir bâbını oluşturmaktadır.

Müellif eserini kaleme aldıktan sonra, kitaptan daha hızlı ve kolay istifade edilmesi için rumuzlar eklemiştir.¹²¹

Mezhep içi görüş ayrılıklarının yanı sıra Maliki ve Şafii mezheplerinin görüşlerine de yer veriyor olması ile diğer metin kitaplarından ayrılır. Bu açıdan içerik itibarıyla diğerlerine göre daha zengin olduğunu söylemek mümkündür.

Çok veciz bir dille yazıldığı için anlaşılması bir hayli güç olan *Mecmau'l-bahrayn* üzerine birçok şerh ve haşiye yazılmıştır.¹²² Şerhleri arasında en meşhur olanı İbn Melek'e (v. 821/1418) ait olan *Şerhu Mecmai'l-bahrayn*'dir.

150 civarında yazma nüshası bulunan *Mecmau'l-bahrayn*, İlyas Kaplan tarafından neşre hazırlanmış ve basılmıştır.¹²³

¹²⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 60-66.

¹²¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 67-68.

¹²² Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1600-1601; Brockelmann, *GAL*, I, 477.

4. *Kenzü'd-dekâik*

Müellifi Ebu'l-Berakât Neseî'ye (v. 710/1310) ait olan *el-Vâfi*'nin özeti mahiyetinde bir eserdir.¹²⁴ Çok veciz bir dille kaleme alınmıştır. Bu sebeple bazı yerler şerhsiz anlaşılacak derecede kısa ifade edilmiştir.¹²⁵

Müellif eserinde mezhep içi ihtilaflı hususlardaki müfta bih olan görüşlere yer vermiştir.¹²⁶ Dolayısıyla sadece Ebu Hanife'nin görüşlerini değil, yeri geldiği zaman imameynin görüşlerini de esas aldığı olmuştur.¹²⁷

Kenzü'd-dekâik'in dikkat çeken bir diğer özelliği, müellifin ara ara kodlama yapmış olmasıdır. Metinler genel olarak ezberlensin diye yazıldığı için Neseî, bazen maddeler halinde yazılabilecek meseleleri kodlayarak bir-iki kelime ile ifade etmiş; böylece ezberleyen kimsenin az sayıda kelime ile çok bilgiyi aklında tutmasını hedeflemiştir. Örneğin ibadet niyeti olmaksızın suya dalan cünüp kimse hakkında مسألة

حط البئر ifadesini kullanmış; حط kelimesindeki her bir harf ile Hanefi mezhebindeki üç imamın her birinin görüşüne işaret etmiştir.¹²⁸ Başka bir yerde de, nerelerde ellerin kaldırılacağını anlatmak üzere فقفس صممع ifadesini kullanmış; ifadede geçen her bir harf ile, ellerin kaldırılması gereken yerlerden birine işaret etmiştir.¹²⁹

¹²³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn*, thk. İlyas Kaplan, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2005.

¹²⁴ Yeşilyurt, "Ebü'l-Berekât en-Neseî ve el-Umde Adlı Eseri", 184; Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, XXV, 261; Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 568.

¹²⁵ Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Neseî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâik", 359.

¹²⁶ Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, XXV, 261.

¹²⁷ Örneğin yol arkadaşından su istemeden teyemmüm alma meselesinde imameynin, mestlerin ayakta çıkışı ile ilgili ihtilafta İmam Ebu Yusuf'un görüşü benimsenmiştir (Bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 7, 8.)

¹²⁸ Bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 6. İmam Ebu Hanife: "Adam cünüp, su necistir." Kelimedeki ج harfi جنب ve نجس kelimelerine delalet etmektedir.

İmam Ebu Yusuf: "Hallerinde değişiklik olmaz. Adam cünüp, su temizdir." ح harfi حال kelimesine delalet etmektedir.

İmam Muhammed: "Adam da, su da tahir/temiz olur." ط harfi طاهر kelimesine delalet etmektedir. Bkz.

Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, I, 25; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, I, 102.

¹²⁹ Bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 12.

ف : İftitah tekbiri

ق : Kunut tekbiri

Kenzü'd-dekâik, sonraki dönemde çokça okutulan bir eser olmuş; üzerine çokça şerh, haşiye, nazım ve tercüme çalışmaları yapılmıştır.¹³⁰ Şerhlerinden en meşhur olanları şunlardır:

- Osman b. Ali ez-Zeylaî (v. 743/1342), *Tebyînü'l-hakâik*
- Bedreddîn el-Aynî (v. 855/1451), *Remzü'l-hakâik*
- Zeynüddîn İbn Nüceym (v. 970/1563), *el-Bahrü'r-râik*

Eser şerhleriyle birlikte defaatle basılmıştır. Şerhsiz müstakil olarak sadece Râşid Mustafâ Halîlî tarafından yapılan bir baskısını tespit edebildik.¹³¹ Ancak bu baskı oldukça problemlidir. Küçük hataların yanı sıra manayı etkileyecek derecede yazım yanlışları, satır atlama gibi büyük hatalara da sık sık rastlamak mümkündür.

ع : Bayram tekbirleri

س : Hacer-i Esved'i istilam

ص : Safa tepesinde

م : Merve tepesinde

ع : Arafat'ta

ج : Cemerat/Şeytan taşlama. Bkz. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 119-120; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, I, 341.

¹³⁰ Üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1515-1517; Brockelmann, *GAL*, II, 251-252; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 265-267; Yaman, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği *Kenzü'd-dekâik*", 360-363; Yaman, "*Kenzü'd-dekâik*", *DİA*, XXV, 261-262.

¹³¹ Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, nşr. Râşid Mustafâ el-Halîlî, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2005.

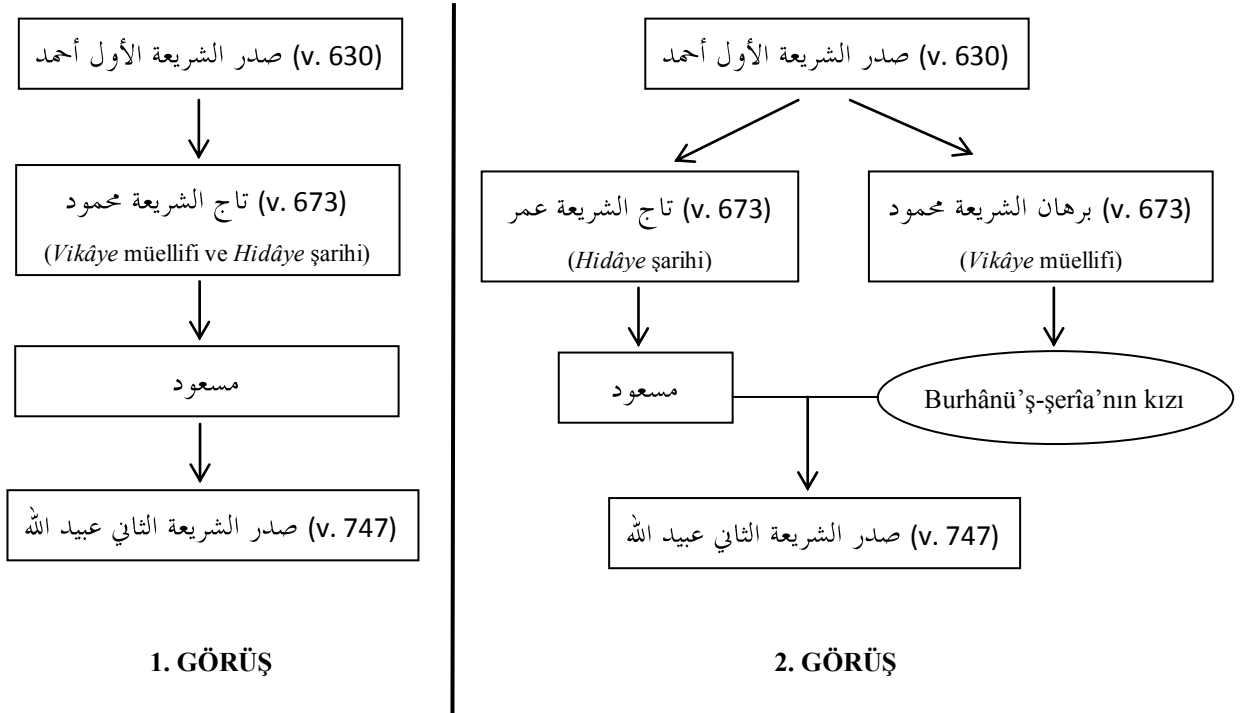
B. Mütûn-i Erbaa Müellifleri

1. Tâcü's-Şerîa Mahmûd el-Mahbûbî (v. 673/1274-1275 (?))

a. Adı

Tam adı Tâcü's-şerîa Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullâh b. İbrâhîm el-Mahbûbî'dir.¹³² Soyu sahabeden Ubâde b. Sâmit'e dayandığı için el-Ubâdî nispetiyle de anılır.¹³³

Tabakat kitaplarının birçoğunda *Vikâye* yazarının adı bu şekilde verilmesine rağmen; bazı kitaplarda *Vikâye*'nin Tâcü's-şerîa'ya değil, kardeşi Burhânü's-şerîa'ya ait olduğu bildirilmektedir. İki görüş arasındaki farkın daha iyi görülebilmesi için her iki görüşü de şekil üzerinde gösterelim:

¹³² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 338; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 23; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 77. İbn Kutlubogâ'nın "Mahmûd b. Ubeydullâh b. Mahmûd" diyerek verdiği bilgi doğru değildir (İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 291.)

¹³³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 339; Ebu'l-Hâc, *Muntehe'n-nukâye*, I, 32.

Katip Çelebi (v. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn*'da “*Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye*, Burhânü's-şerîa Mahmûd b. Sadru's-şerîa evvel'e aittir. (...) Kızının oğlu Sadru's-şerîa sâni için yazmıştır...” diyerek ikinci görüşü tercih etmiştir.¹³⁴ Leknevî ise her iki görüşü de zikretmiş, ikinci görüşe dair *Nukâye* şarihi Kuhistânî (v. 953/1546) ile Kâtip Çelebi'den alıntılar yapmış, ancak iki görüş arasında bir tercihte bulunmamıştır.¹³⁵ İsmail Paşa (v. 1920), *Vikâye*'yi Burhânü's-şerîa'ya nispet ederek bu ikinci görüşe meyletmiştir.¹³⁶ *Şerhu'l-Vikâye*'yi tahkik eden Ebu'l-Hâc da, yazdığı dibâcede bu görüşü tercih etmiştir.¹³⁷ *Vikâye* müellifinin torunu Sadru's-şerîa sâni *Muhtasaru'l-Vikâye/Nukâye* adlı eserinde kendisini “Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tacu's-şerîa...” diye tanıtip “...dedem (...) Burhânü's-şerîa (...) Mahmûd b. Sadru's-şerîa (...) ezberlemem için yazdı” demesi,¹³⁸ bu ikinci görüşü desteklemektedir.

b. Hayatı ve İlmi Kişiliği

Moğol istilasının yaşandığı dönemde yaşamış olan Tâcü's-şerîa'nın hayatı hakkında tabakat kitaplarında fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece Sadru's-şerîa evvel olarak bilinen babası Ahmed b. Ubeydullâh'dan (v. 630/1233) ders aldığı bildirilmektedir.¹³⁹

Kaynakların birçoğu, Tâcü's-şerîa'nın vefatı hakkında da bilgi vermemiştir.¹⁴⁰ Ahmed Özel, hicri 8. yy. derken;¹⁴¹ Ebu'l-Hâc *Şerhu'l-Vikâye*'nin dibacesinde hem Burhânü's-şerîa'nın, hem de Tâcü's-şerîa'nın hicri 673 yılında Kirmân'da vefat

¹³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020. Kâtip Çelebi aynı eserin başka bir yerinde Tâcü's-şerîa'dan *Vikâye* müellifi diye bahseder (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2034.)

¹³⁵ Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 24. Bu mesele hakkında uzun malumat için bkz. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 187-188.

¹³⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, V, 650; VI, 406.

¹³⁷ Ebu'l-Hâc, *Muntehe'n-nukâye*, I, 36-37.

¹³⁸ Sadru's-şerîa, *Muhtasaru'l-Vikâye*, 2.

¹³⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 338; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 23; Ebu'l-Hâc, *Muntehe'n-nukâye*, I, 37.

¹⁴⁰ Örneğin bkz. İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 291.

¹⁴¹ Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 77.

ettiklerini aktarmaktadır.¹⁴² Babası Sadru'ş-şerîa evvel'in 630,¹⁴³ torunu Sadru'ş-şerîa sâni'nin 747 yılında¹⁴⁴ vefat ettiği bilindiğine göre 673 tarihi daha makuldür.¹⁴⁵

Kaynaklarda Tâcü'ş-şerîa'dan çok bilgi ve tecrübe sahibi, ilmi ile amil bir alim, muhakkik, mudakkık diye bahsedilmektedir.¹⁴⁶ Şemsüleimme el-Hulvânî'ye (v. 456/1063) dayanan bir ilmi silsileye mensuptur.¹⁴⁷ Bazı kaynaklarda bu silsile İmam Muhammed'e kadar götürülmektedir.¹⁴⁸

c. Eserleri

1. Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye: Mütûn-i erbaa'yı teşkil eden dört metin kitabından biridir. Mütûn-i erbaa'yı tanıttığımız bölümde hakkında bilgi verilmiştir.

2. Nihâyetü'l-kifâye/Şerhu'l-Hidâye: Kaynaklarda Tâcü'ş-şerîa'ya ait *Hidaye* şerhinden de bahsedilmektedir.¹⁴⁹ Yukarıda aktardığımız ikinci görüşe göre de bu kitap Tâcü'ş-şerîa'ya aittir; ancak Tâcü'ş-şerîa, *Vikâye* müellifi değildir.

Bu iki eserin haricinde kaynaklarda Tâcü'ş-şerîa'nın *el-Fetâvâ* ve *el-Vâkıât* adında iki eseri olduğu da bildirilmektedir.¹⁵⁰

¹⁴² Ebu'l-Hâc, *Münthe'n-nukâye*, I, 36, 37. İsmail Paşa, 673 yılı civarında vefat ettiğini kaydeder (Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, VI, 406.)

¹⁴³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, V, 95; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 308.

¹⁴⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 185; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 24; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, V, 469; VBDC 55; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 77.

¹⁴⁵ Ebu'l-Berakât en-Nesefî'ye ait olan *el-Vâfî* adlı eserin yazım hikayesi ile ilgili kaynaklarda şöyle bir rivayet zikredilir: "Nesefî, *Hidâye*'yi şerh etmeye niyetlendiği zaman, o dönemin büyüklerinden Tâcü'ş-şerîa '(Bu iş) onun şanına yaraşmaz' dedi. Bunun üzerine Nesefî, bu niyetinden vazgeçip *Hidâye*'ye benzer bir kitap yazmaya başladı ve *el-Vâfî*'yi telif etti" (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1997; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 173.) Bu rivayetten Tâcü'ş-şerîa'nın ilmi camiada Nesefî'den daha kıdemli olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 90 yıl kadar uzun bir hayat süren Nesefî 710 yılında vefat ettiğine göre, kendisinden yaşça büyük olan Tâcü'ş-şerîa'nın 710 yılından çok daha önce vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum da Tâcü'ş-şerîa'nın 673 yılında vefat ettiğini bildiren bilgiyi desteklemektedir.

¹⁴⁶ İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 291; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 338; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 23.

¹⁴⁷ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 338.

¹⁴⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 185.

¹⁴⁹ İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 291; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 23; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 77.

¹⁵⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 339; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, VI, 406; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 77.

2. Ahmed b. Mahmûd el-Mevsilî (599-683/1203-1284)

a. Hayatı

Tam adı Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd olan Mevsilî, 29 Şevval 599/11 Temmuz 1203 Cuma günü Musul'da dünyaya geldi.¹⁵¹ Doğum yeri olan Musul'a nispetle "Mevsilî" diye meşhur oldu. Babası Mahmûd (v. 633/1235-1236) gibi kardeşleri Abdüddâim (v. 680/1281-1282), Abdülkerîm ve Abdülazîz de birer ilim adamı olduğundan¹⁵² ilimle meşgul olan bir aileden geldiği söylenebilir.

İlköğrenimini babasından aldı.¹⁵³ Musul'da, Şam'da ve Bağdat'ta çeşitli hocalardan ders okudu.¹⁵⁴ Bir müddet Kûfe'de kadılık görevinde bulundu. Görevinden azledilince Bağdat'a yerleşerek Meşhed-i Ebu Hanife'de ders vermeye başladı. Ömrünün sonuna kadar burada öğretim faaliyetlerine, kitap te'lifine ve fetva işlerine devam etti.¹⁵⁵

Mevsilî, 19 Muharrem 683/7 Nisan 1284 Cumartesi günü 81 yaşında iken Bağdat'ta vefat etti.¹⁵⁶

¹⁵¹ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 349; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 176; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 239; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 180; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 135; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 147; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DîA*, XXIX, 487. Mevsilî'nin doğum tarihini Ahmet Özel'in "Haziran 1203" olarak kaydetmesi (Bkz. Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 69.) doğru değildir. Zira hicri 599 yılı Şevval ayının sonu 1203 yılının Temmuz ayına denk düşmektedir.

¹⁵² Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 349; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 180; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DîA*, XXIX, 487.

¹⁵³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 180; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 69; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DîA*, XXIX, 487.

¹⁵⁴ Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 239; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 180; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 69; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DîA*, XXIX, 487.

¹⁵⁵ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 350; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 177; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 239; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 180; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 135; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 147; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 69; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DîA*, XXIX, 487.

¹⁵⁶ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 350; İbn Kutlubogâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 177; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 239; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 180; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 135; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 147; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, 69; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DîA*, XXIX, 487.

b. İlmî Kişiliği

Mevsilî, yaşadığı dönemin fıkıh otoriteleri arasında sayılacak derecede ilmi birikime sahiptir. Mezhep içerisinde kuvvetli görüşleri zayıf görüşlerden ayırabilecek derecede ilmi yeterliliğe sahip alimler (ashâbü't-temyîz) arasında sayılmaktadır.¹⁵⁷

Dindar, hayır ve verâ sahibi, devlet adamlarına karşı azametli; ancak fakirlere ve öğrencilerine karşı mütevazı bir kimsedir.¹⁵⁸

c. Eserleri

1. el-Muhtâr li'l-fetvâ: Mütûn-i erbaa diye bilinen dört metinden biridir. Bu eserlerin tanıtıldığı bölümde hakkında bilgi verilmiştir.

2. el-İhtiyâr li ta'fili'l-Muhtâr: *Muhtâr*'ın çokça okutulması üzerine bizzat müellifi tarafından kaleme alınmış olan şerhidir. *Muhtâr*'da geçip delili zikredilmeyen hükümlerin delillerine ve İmam Züfer, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in metinde rumuzla işaret edilen görüşlerinin açıklamalarına *İhtiyâr*'da yer verilmiştir. *Muhtâr*'da görüşlerine (ف) rumuzuyla işaret edilen İmam Şafii, *İhtiyâr*'da sadece 7 yerde geçmektedir.¹⁵⁹ Genel itibarla metinle paralel giden bir şerh çalışması olmakla birlikte, bazen metinde geçmeyen konulara da şerhte yer verildiği görülmektedir.¹⁶⁰

Muhtâr'ın en meşhur şerhi olan *İhtiyâr*'ın defaatle baskısı yapılmıştır.¹⁶¹ Ayrıca eser İbn Kutluboğâ tarafından tahric,¹⁶² Celal Yeniçeri ve Mehmet Keskin tarafından tercüme¹⁶³ edilmiştir. Şuayb el-Arnâvûd da eseri tahkik etmiş, hadislerini tahric ederek dört cilt halinde neşretmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 239; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 180; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 69; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, XXIX, 487.

¹⁵⁸ Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, XXIX, 487.

¹⁵⁹ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 7, 20; II, 9; III, 168; V, 99, 105, 113.

¹⁶⁰ Örnekleri için bkz. el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 175-178; V, 122-124, 127-132.

¹⁶¹ Baskıları için bkz. Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, XXIX, 487.

¹⁶² İbn Kutluboğâ, *et-Ta'rîf ve'l-ihbâr bi tahrîci ehâdisi'l-İhtiyâr*, nşr. M. Sadi Çöğenli, Erzurum 1988; I-III, nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimaşk 1417/1997.

¹⁶³ *el-İhtiyâr: İmam-ı A'zam'ın İctihat ve Görüşleri*, çev. Celal Yeniçeri, Emin Yayınları, İstanbul 1993; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I-IV, çev. Mehmet Keskin, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2005.

¹⁶⁴ Şuayb el-Arnâvûd vd., I-IV, *Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye*, Beyrut 1430/2009.

Mevsilî'nin meşhur bu iki eserinin haricinde *Kitâbü'l-Müştemil alâ mesâilî'l-Muhtasar*,¹⁶⁵ *Şerhu'l-Câmiî'l-kebîr li'ş-Şeybânî* ve *Kitâbü'l-Fevâid* adlı üç eseri kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁶⁶

3. Muzafferuddîn İbnü's-Sââtî (651-694/1254-1295)

a. Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı Ebü'l-Abbâs Muzafferuddîn Ahmed b. Alî b. Sa'leb/Tağlib el-Ba'lî/el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî olan¹⁶⁷ İbnü's-Sââtî, 10 Zilkâde 651/1 Ocak 1254 tarihinde Bağdat'a bağlı Dertenk'te dünyaya geldi.¹⁶⁸ Saat imalatçısı olan babasına nispetle İbnü's-Sââtî diye meşhur oldu.¹⁶⁹ Mustansırıyye'de hutbe okumak için Haşimî-Abbâsî soyundan olmak gerektiğinden ve İbnü's-Sââtî'nin de Ramazan ve Kurban bayramlarında bu görevi yaptığı bilindiğinden, soyunun Abbasoğullarına dayandığı belirtilmektedir.¹⁷⁰

Bağdat'ta öğrenim gören İbnü's-Sââtî, *Kenzü'd-dekâik* müellifi Nesefî gibi meşhur alimlerden ders aldı.¹⁷¹ Fıkıh, fıkıh usulü, kelam ve Arap dili alanlarında geniş malumat elde etti. Muvaffakiyye ve Mustansırıyye medreselerinde müderrislik görevinde bulundu.¹⁷² Hicri 686 yılında kâdilkudât yardımcılığı görevine geldi.¹⁷³

¹⁶⁵ Ahmet Özel'in eserin adını "Kitâbü'l-Müştemil alâ mesâilî'l-Muhtâr" olarak vermesi (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 69) doğru değildir. Zira müellif, eserin telif sebebini anlatırken "...Kudürî'nin *Muhtasar*'ının meseleleri..." ifadesini kullanmıştır (Bkz. Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, XXIX, 487.)

¹⁶⁶ Brockelmann, *GAL*, I, 476; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, VI, 147; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 69; Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *DİA*, XXIX, 487.

¹⁶⁷ İbnü's-Sââtî'nin dedesinin adı bazı kaynaklarda Sa'leb olarak geçmektedir (Taşköprüzâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 167; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1600; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 51; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 4.) Öte yandan bazı kaynaklar da dedesini Tağlib olarak kaydetmektedir (Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 400; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.) Ahmet Özel, Tağlib'in doğru olduğunu söylemektedir (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70.)

¹⁶⁸ Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.

¹⁶⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 51; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.

¹⁷⁰ Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.

¹⁷¹ Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 315; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72; Heffening, "Nesefî", *İA*, IX, 199; Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁷² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 52; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 175; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.

¹⁷³ Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.

İbnü's-Sââtî, henüz 41 yaşında iken 4 Cemâziyelevvel 694/22 Mart 1295 tarihinde Bağdat'ta hayata veda etti.¹⁷⁴ Kabri, Cüneyd-i Bağdâdî'nin kabrinin yanındadır.¹⁷⁵

Kaynaklarda İbnü's-Sââtî hakkında şer'î ilimlerde asrının imamı, sika, hafız, zekası ve fesahati ile örnek gösterilen, usul ve fîrûyu iyi bilen bir alim gibi çokça övgü ifadesine rastlamak mümkündür.¹⁷⁶ Ayrıca Şemsüleimme Hulvânî'ye kadar uzanan ilim silsilesine sahip olduğu da zikredilmektedir.¹⁷⁷

b. Eserleri

1. Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn: Mütûn-i erbaa'yı oluşturan dört metin kitabından biridir. Bu kitapların tanıtıldığı bölümde hakkında geniş malumat sunulmuştur.

2. Şerhu Mecmai'l-bahrayn: *Mecmau'l-bahrayn* adlı eserine yazdığı şerhtir.

3. el-Bedî': Kitabın asıl adı *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* şeklindedir.¹⁷⁸ Ancak müellifin önsözde kitabı için kullandığı el-bedî' (eşsiz, mükemmel) sıfatı daha çok şöhret bulmuş, kitabın asıl adını adeta unutturmuştur.¹⁷⁹

İki kitabı birleştirerek yeni kitap telif etme adetini usul alanına da taşıyan İbnü's-Sââtî, Pezdevî'nin (v. 482/1089) *Kenzü'l-vüsûl*'ü ile Seyfüddîn Âmidî'nin (v. 631/1233) *İhkâm*'ını muhtasar halinde birleştirerek *Bedî'*i kaleme almıştır.¹⁸⁰ Böylece fıkıh usulündeki iki temel yaklaşım olan mütekellimun metodu ile Hanefî metodunu

¹⁷⁴ İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 95; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 401; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 51; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190. Taşköprîzâde, 682 veya 683 yılında vefat ettiğini rivayet eder (Taşköprîzâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 167.)

¹⁷⁵ İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 95; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.

¹⁷⁶ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 209; Taşköprîzâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 167; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 400, 401; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 51; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 175; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70.

¹⁷⁷ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 51.

¹⁷⁸ Ziriklî eseri bu adla kaydeder (Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 175.)

¹⁷⁹ Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 191.

¹⁸⁰ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, I, 209; İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 95; Taşköprîzâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 167; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 401; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 235; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 175; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70-71; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 191.

birleştirecek, memzuc metottaki ilk usul kitabına imzasını atmıştır.¹⁸¹ Eser, Hanefî ve Şafîî mezheplerinden iki büyük alime ait kitaplara dayandığı için; hem Hanefî alimlerce, hem de Şafîî alimlerce şerh edilmiştir.¹⁸²

İbnü's-Sââtî'nin bu eseri Ezher ve Ümmü'l-kurâ Üniversitelerinde iki ayrı doktora çalışması¹⁸³ ile neşre hazırlanmıştır.

4. ed-Dürü'l-mendûd fi'r-redd alâ feylesûfi'l-Yehûd: İbnü's-Sââtî'nin çağdaşı İbn Kemmûne'ye yazdığı reddiyedir.¹⁸⁴

4. Ebu'l-Berakât en-Neseî (620(?)-710/1223(?)-1310)

a. Hayatı

Tam adı Ebu'l-Berakât Hâfizuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd olan¹⁸⁵ Neseî'nin doğum tarihi hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Hocaları ile ilgili verilen bilgilerden hareketle 620/1223 yılı civarında Neseî'te dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.¹⁸⁶

Moğol istilasının etkilerinin devam ettiği bir dönemde Buhara'da Şemsüleimme Kerderî (v. 642/1244), Bedruddîn Hâherzâde (v. 651/1253) ve Hamîduddîn Darîr (v. 666/1267-1268) gibi meşhur alimlerden ders aldı.¹⁸⁷ Buhara'nın Moğollar tarafından

¹⁸¹ Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 192.

¹⁸² Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 192. Şerhleri için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 235-236; Brockelmann, *GAL*, I, 477; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 71; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.

¹⁸³ Nşr. Mehmed Akkaya, I-II, *Câmiatü'l-Ezher, Külliyyetü's-şerîa ve'l-kânûn*, 1402/1982; nşr. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî, I-II, *Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Külliyyetü's-şerîa*, 1402/1982. (Bkz. Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190.)

¹⁸⁴ İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 95; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 401; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 4; Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *DİA*, XXI, 190. Ziriklî bu kitabın adını "ed-Dürü'l-mendûd fi'r-redd alâ İbn Kemmûne feylesûfi'l-Yehûd" olarak kaydeder (Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 175).

¹⁸⁵ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 294; İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 174; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 94, 167; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 154; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 172; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 24; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, V, 464; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 539; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 304; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 32; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 314; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72; Heffening, "Neseî", *İA*, IX, 199.

¹⁸⁶ Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berakât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁸⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 295; İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 175; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 172; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 539; Cerrahoğlu, *Tefsir*

yağma edildiği yıllarda daha güvenli bir yer olan Kirman'a gitti. Kirman'da Kutbiyye-Sultaniyye medresesinde ders verdi. Kaynaklarda kendisinden ders alanlar arasında İbnü's-Sââtî'nin de bulunduğu geçmektedir.¹⁸⁸

Sonraki hayatı hakkında pek bilgi bulunmayan Neseî, Bağdat dönüşü Rebiulevvel 710/Ağustos 1310 tarihinde Hûzistan eyaletinin İzec şehrinde vefat etti.¹⁸⁹

b. İlmî Kişiliği

Çok çeşitli alanlarda birbirinden kıymetli eserler vererek ilmi camiada adını duyuran Neseî, yazdığı eserlerle kendisinden sonraki dönemde etkili olmuş isimler arasındadır. İslami ilimlerin altın çağında ortaya konmuş ilmi birikimi medrese öğrencileri için sistematik olarak özetlemiş olması, eserlerinin sonraki dönemde çokça okutulmasının en büyük amillerindendir.¹⁹⁰

Neseî daha önceki ilmi birikimi güzel bir şekilde okuyucuya sunan güçlü bir kalem olmasının yanı sıra, bizzat ilmi birikime katkıda bulunacak ilmi yeterliliği de haiz bir alimdir. Özellikle fûrû-i fıkıh alanında temyiz veya icthad gücüne sahip bir alim olduğu kaynaklarda bildirilmektedir.¹⁹¹

Kaynaklarda Neseî hakkında yaşadığı dönemde benzeri bulunmayan bir alim, usulde ve fûrûda önder, hadis ilminde gayet iyi şekilde övgü cümlelerine rastlamak mümkündür.¹⁹²

Tarihi, II, 315; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72; Heffening, "Neseî", *İA*, IX, 199; Özel, "Kerderî, Şemsüleimme", *DİA*, XXV, 277; Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁸⁸ Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 315; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72; Heffening, "Neseî", *İA*, IX, 199; Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁸⁹ Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 155; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 173; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 32; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 316; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72; Yeşilyurt, "Ebü'l-Berekât en-Neseî ve el-Umde Adlı Eseri", 181; Heffening, "Neseî", *İA*, IX, 199; Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567. Vefat tarihini 701 veya 711 olarak kaydedenler de vardır (Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1640; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 173; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 304)

¹⁹⁰ Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁹¹ Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 10, 11; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 316; Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁹² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 172; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, II, 539; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 304; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72.

Nesefî'nin tasavvufi bir meşrebe sahip olması da zikre değer bir diğer yönüdür. Zira yaşadığı dönemde ve bölgede tasavvufi faaliyetler oldukça yaygındır.¹⁹³ Nesefî de tasavvufun öğretileri doğrultusunda zahidane bir hayat sürmüştür.¹⁹⁴ *Medârikü't-tenzil* adlı meşhur tefsirinde büyük sûfîlerin sözlerine yer vermesi,¹⁹⁵ Nesefî'nin tasavvufi yönüne delil olarak zikredilebilir.

c. Eserleri

1. el-Müstasfâ: Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Yûsuf Semerkandî'ye (v. 656/1258) ait olan *el-Fikhü'n-nâfi'* adlı eserin şerhidir.¹⁹⁶ Bazı kaynakların kitabın adını *el-Menâfi' şerhu'n-Nâfi'* olarak vermesi,¹⁹⁷ muhtemelen bir karıştırmadan kaynaklanmaktadır.¹⁹⁸

2. el-Musaffâ: Ebû Hafs Nesefî'nin *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adlı eserinin şerhidir.¹⁹⁹ Kaynaklarda, isim benzerliğinden olsa gerek, bazen yukarıdaki eser ile karıştırılarak *el-Müstasfâ* olarak kaydedilmiştir.²⁰⁰

3. el-Vâfi: *Hidâye*'nin eksik veya muğlâk bıraktığı yerleri tamamlama amacıyla *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr*, *Ziyâdât*, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile Ebu Hafs

¹⁹³ Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁹⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 294; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 154; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 304.

¹⁹⁵ Öztürk, "Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl", *DİA*, XXVIII, 292.

¹⁹⁶ Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 167; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1922; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 173; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, V, 464; Brockelmann, *GAL*, II, 252; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 73; Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁹⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 295; İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 175; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 167, 257; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 154. İslam Ansiklopedisi'nin "Nesefî" maddesini yazan Heffening, *el-Müstasfâ* ile *el-Menâfi'*i aynı eserin iki ayrı şerhi olarak kaydeder (Heffening, "Nesefî", *İA*, IX, 200.)

¹⁹⁸ Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

¹⁹⁹ İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 175; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 172-173; Leknevî, *en-Nâfiu'l-kebîr*, 25; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 73; Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567.

²⁰⁰ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 295; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 154. Kâtip Çelebi, *Müstasfâ*'yı *Manzûme*'nin şerhi, *Musaffâ*'yı da onun hülasası olarak kaydeder (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1867.) Heffening de bu görüşü benimser (Heffening, "Nesefî", *İA*, IX, 200.) Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi'sinin "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye" maddesini yazan Ferhat Koca da, Kâtip Çelebi'nin dile getirdiği bu bilgi doğrultusunda, *Müstasfâ*'yı *Manzûme* şerhi, *Musaffâ*'yı onun ihtisarı olarak kaydeder (Koca, "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye", *DİA*, XXVIII, 34-35.) Ancak yine Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi'sinin "Nesefî" maddesini yazan Murteza Bedir, bunun karıştırmadan kaynaklanan bir hata olduğunu söylemektedir (Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567-568.)

Neseî'nin *el-Manzûmetü'n-Neseîyye*'si gibi temel birçok kitaptan istifade edilerek hazırlanmış orta ölçekte bir fûrû-i fıkıh eseridir.²⁰¹ Hanefî mezhebinin görüşlerinin ele alındığı eserde yer yer diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir.²⁰² Mütûn-i erbaa'yı oluşturan dört metinden biri olan *Kenzü'd-dekâik*'i, Neseî bu eserinden ihtisar etmiştir. Neseî, *Vâfi*'ye *el-Kâfi fî şerhi'l-Vâfi* adında bir şerh yazmıştır.²⁰³

4. Menâru'l-envâr: Pezdevî ile Serahsî'nin fıkıh usûlüne dair eserlerinin özeti mahiyetindedir. Oldukça kısa olmasına rağmen, fıkıh usûlüne giriş mahiyetinde bir eser olduğu için, kendisinden sonraki dönemde çok etkili olmuş; üzerine birçok şerh, haşiye, ihtisar ve tercüme çalışmaları yapılmıştır.²⁰⁴ Müellif bu eserine *el-Münevvir fî şerhi'l-Menâr ve Keşfü'l-esrâr fî şerhi Menâri'l-envâr* adında iki şerh yazmıştır.²⁰⁵

5. Şerhu'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb: Ahsîkesî'nin (v. 644/1246) fıkıh usûlüne dair olan muhtasar eseri üzerine yazılmış şerh çalışmasıdır.²⁰⁶ Bazı kaynaklarda *Şerhu'l-Ahsîkesî* olarak geçmektedir.²⁰⁷ Eser, Salim Ögüt tarafından Ümmü'l-kurâ Üniversitesinde doktora çalışması olarak neşre hazırlanmıştır.

6. el-Umde²⁰⁸: Ebû Hafs Neseî'nin *Akâid* adlı kitabından büyük ölçüde istifade edilerek yeni başlayan medrese öğrencileri için hazırlanmış akaide dair bir eserdir. Kalam ilminin bütün konularını özetle ihtiva eden²⁰⁹ eserin üzerine çokça şerh çalışması

²⁰¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1997; Özel, "Fıkıh", *DİA*, VII, 16; Özel, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 22. Murteza Bedir'in zikrettiğimiz kaynaklardan istifade edilerek hazırlanan eseri *el-Kâfi* olarak kaydetmesi (Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 568) muhtemelen hatalıdır.

²⁰² Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 568.

²⁰³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 295; İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 175; Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 167; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 172; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 32; Heffening, "Neseî", *İA*, IX, 199.

²⁰⁴ Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 263-265; Koca, "Menâru'l-envâr", *DİA*, XXIX, 118-119.

²⁰⁵ Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 568.

²⁰⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, V, 464; Heffening, "Neseî", *İA*, IX, 200; Bedir, "Neseî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 568.

²⁰⁷ Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 155.

²⁰⁸ Ziriklî ve Kehhale, eserin adını *Umdetü'l-Akâid* olarak kaydetmişlerdir (Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67-68; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 32.) Eserin bilinen diğer adları için bkz. Yeşilyurt, "Ebü'l-Berekât en-Neseî ve el-Umde Adlı Eseri", 187.

²⁰⁹ Yeşilyurt, "Ebü'l-Berekât en-Neseî ve el-Umde Adlı Eseri", 187.

yapılmıştır.²¹⁰ Bizzat müellifi tarafından yapılmış şerhi *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd* adını taşımaktadır.²¹¹

7. Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl: “Nesefî tefsiri” veya sadece “Medârik” diye bilinen tefsir kitabıdır. Zemahşerî'ye (v. 538/1144) ait meşhur dirayet tefsiri *Keşşâf*'tan çokça alıntı yapıldığı için, özgün bir tefsir olmaktan çok, *Keşşâf*'ın itizâlî fikirlerden arındırılmış hali olarak değerlendirilmiştir.²¹² Kısaca Ehli sünnet-Hanefî çizgisinde özlü bir tefsir olduğu söylenebilir.²¹³ Sonraki dönemlerde çokça okutulmuş, üzerine çalışmalar yapılmıştır.²¹⁴

Bu eserlerinin yanı sıra *el-Leâli'l-fâhira fî ulûmi'l-âhira*, *Fezâilü'l-a'mâl* ve *Fâide mühimme li def'i külli nâzile mülimme* adlı üç küçük risale de Nesefî'ye nispet edilmektedir.²¹⁵

²¹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1168-1169; Brockelmann, *GAL*, II, 253; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 268; Yeşilyurt, “Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve el-Umde Adli Eseri”, 197-198; Bedir, “Nesefî, Ebû'l-Berekât”, *DİA*, XXXII, 568.

²¹¹ İbn Kutluboğâ, *Tâcü't-terâcim*, s. 175; Taşköprîzâde, *Miftâhu's-seâde*, II, 168; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 32.

²¹² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 305; Öztürk, “Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl”, *DİA*, XXVIII, 292.

²¹³ el-Keşşaf ve Beydâvî tefsiri ile karşılaştırmalı örnekleri için bkz. Alkın, “İmam Nesefî ve Tefsiri”, 20-21.

²¹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1641; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 267-268; Öztürk, “Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl”, *DİA*, XXVIII, 293.

²¹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1274; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, V, 464; Brockelmann, *GAL*, II, 253; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 268; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 316; Yeşilyurt, “Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve el-Umde Adli Eseri”, 183; Bedir, “Nesefî, Ebû'l-Berekât”, *DİA*, XXXII, 568.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM MUHAMMED'E

NİSPET EDİLEN GÖRÜŞLERİN TAHKİKİ

A. TEMİZLİK

1. Nispeti İsbetli Olan Görüşler

a. Abdest

• İmam Muhammed, kulak ile favori arasında kalan kısmın yüze dahil olduğunu, dolayısıyla abdest alınırken yıkanması gerektiğini söylemektedir.²¹⁶

İmam Muhammed'in kitaplarında, bu görüşe sahip olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık.²¹⁷

Serahsî'nin *Mebûsût*'unda kulak ile favori arasını yıkamanın gerekli olmadığı görüşünün sadece Ebu Yusuf'a nispet edilmiş olması,²¹⁸ İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğuna işaret etmektedir.

Mebûsût'taki bu bilgiyi esas alarak *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

• Abdest alınırken mesh edilmesi gereken bir yeri su kabına daldırmak, İmam Muhammed'e göre mesh yerine geçmez.²¹⁹

Asl adlı eserinde İmam Muhammed'in Ebu Hanife'ye ayakları suya daldırmayı sorduğu, onun da mesh yerine geçeceği şeklinde cevap verdiği geçmekte; İmam Muhammed'in bu cevaba herhangi bir itirazı bulunmamaktadır.²²⁰

Mebûsût'ta suyun az ve durgun olması halinde İmam Muhammed'in, uzuv daldırmakla suyun müsta'mel hale geleceği, bundan dolayı meshin geçerli olmayacağı görüşünde olduğu bildirilmektedir.²²¹

²¹⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 69. Ayrıca bkz. Tâcü's-Şerîa, *el-Vikâye*, II, 7; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 6.

²¹⁷ İlgili konu için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 62-63.

²¹⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 6.

²¹⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 70.

²²⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 104.

Dolayısıyla su çoksa²²² veya akmakta ise İmam Muhammed'e göre mesh geçerli olmaktadır. Her ne kadar "su"yun miktarından bahsedilmese de, *Asl'*daki meselenin akarsularla ya da havz-ı kebir denilebilecek kadar büyük sularla ilgili olması muhtemeldir. *Mecma'*da "kap"tan bahsedildiği, kaplardaki suların da az ve durgun olduğu dikkate alınırsa yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed abdest alırken sakalları hilallemeyi sünnet değil, fazilet (müstehap) olarak değerlendirmektedir.²²³

İmam Muhammed'in eserlerinde sakalların hilallenmesinin hükmü ile ilgili ayrıntı mevcut değildir.

*Mepsût'*ta İmam Muhammed'in sakal hilallemeyi abdestin sünnetleri arasında görmediği zikredilmiştir.²²⁴

*Mepsût'*taki bu bilgiye istinaden *Mecma'*da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla *Muhtâr'*da sakalların hilallenmesi ile ilgili ibarenin²²⁵ sonuna (♣) rumuzunun konulması daha yerinde olacaktır.

- İmam Muhammed, kan kusmanın abdesti bozması için, ağız dolusu olmasını şart koşmaktadır. Mezhepteki genel kanaatin aksine ona göre ağız dolusu değilse abdest bozulmaz.²²⁶

İmam Muhammed, *Asl'*da ağız dolusu olmadıkça kan kusmanın abdesti bozmayacağını açıkça dile getirmektedir.²²⁷

*Mepsût'*ta da bu bilgi teyit edilmektedir.²²⁸

- İmam Muhammed, miktarı ne olursa olsun balgam kusmanın abdesti bozmayacağını söylemektedir.²²⁹

²²¹ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 103.

²²² Bundan maksat suyun havz-ı kebir (الماء المستبحر) miktarınca olmasıdır.

²²³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 70.

²²⁴ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 80.

²²⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 8.

²²⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 72; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 10.

²²⁷ Şeybânî, *el-Asl*, I, 79.

²²⁸ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 75.

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserlerinde, balgamı tükürük gibi gördüğünü, balgam kusma ile abdestin bozulmayacağını sarahaten dile getirmektedir.²³⁰

Tahâvî ile Serahsî de, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.²³¹

• İmam Muhammed namazda bile bile uyumanın abdesti bozmayacağı kanaatindedir.²³²

Asl'da Ebu Hanife'nin bu yöndeki görüşüne sadece Ebu Yusuf'un itiraz ettiğini söylemesi,²³³ İmam Muhammed'in Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğuna işaret etmektedir.

• İmam Muhammed; kadın ile erkek arasında bedeni temas gerçekleşip intişar vaki olsa, hatta uzuvlar birbirine temas etse bile mezi gelmedikçe abdestin bozulmayacağını söylemektedir.²³⁴

Vikâye ve *Mecma*'da bildirilen bu mesele *Asl*'da aynen geçmekte; İmam Muhammed "Mezi veya başka bir şey çıkmadıkça abdest alması gerekmez" diyerek görüşünü açıkça beyan etmektedir.²³⁵

Mebûsât'ta da bu bilgi teyit edilmektedir.²³⁶

b. Gusûl

• Guslün vacip olması için meninin bulunduğu yerden şehvetle çıkmış olması, İmam Muhammed'e göre şarttır.²³⁷

²²⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 72. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 30; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 6.

²³⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 72, 165; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 72.

²³¹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 18; Serahsî, *el-Mebûsât*, I, 75.

²³² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 73.

²³³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 73.

²³⁴ Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 34; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 74.

²³⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 65.

²³⁶ Serahsî, *el-Mebûsât*, I, 68.

²³⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 75. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 40; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 6.

Bu konunun tafsilatı İmam Muhammed'in eserlerinde geçmemektedir.

Mebûsû'ta, İmam Muhammed'in gusûl vacip olması için meninin yerinden şehvetle çıkmasını esas aldığı bildirilmektedir.²³⁸

Mebûsû'taki bu bilgi esas alındığı takdirde, *Mecma'*da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

• İmam Muhammed, uyandığında yatağında ıslaklık bulan kimsenin -rüya hatırlamasa da- ihtiyaten gusûl alması gerektiğini söylemektedir.²³⁹

*Asl'*da İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin bu görüşünün aynı zamanda kendi görüşü olduğunu açıkça beyan etmektedir.²⁴⁰

c. Sular

• İmam Muhammed, sadece ibadet kastı ile kullanılan suların müsta'mel su olacağını söylemektedir.²⁴¹

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte dair bir bilgiye rastlamadık.

Serahsî, suyun müsta'mel olması için İmam Muhammed'in ibadet kastı ile kullanılmış olmasını şart koştuğunu bildirmektedir.²⁴²

Serahsî'nin bu nakli esas alındığı takdirde İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

• Müsta'mel su, İmam Muhammed'e göre -tahûr (temizleyici) olmamakla birlikte- tâhir (temiz)dir.²⁴³

Kendi kitaplarında bu konuya dair bir ayrıntıya rastlanamamıştır.

²³⁸ Serahsî, *el-Mebûsû't*, I, 67.

²³⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 75. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 41; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 12.

²⁴⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 66.

²⁴¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 77; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 15.

²⁴² Serahsî, *el-Mebûsû't*, I, 53.

²⁴³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 77.

Mebûsût'ta İmam Muhammed'in müsta'mel su için "temiz ama temizleyici değil" görüşünde olduğu bildirilmektedir.²⁴⁴

Mebûsût'taki bu bilgi esas alındığı takdirde *Mecma*'da yapılan nispet isabetli olmaktadır.

- İmam Muhammed, gusül niyeti olmaksızın az suya dalan cünüp kişi hakkında suyun temiz, adamın da gusül almış olduğu kanaatindedir.²⁴⁵

Bu konuda *Asl*'da farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı yerlerde İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin suyu necis, adamı cünüp kabul eden görüşüne itiraz etmemiştir.²⁴⁶ Bir yerde ise mezhep içi ihtilafı ayrıntısı ile anlatmış, *Mecma*'dan aktardığımız görüşte olduğunu sarahaten bildirmiştir.²⁴⁷ Sarahaten bildirmesi daha kuvvetli olacağından yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Esasında İmam Muhammed'in bu görüşü, yukarıda aktardığımız "Su, sadece ibadet niyetiyle kullanıldığı zaman müsta'mel olur" görüşüne dayanmaktadır. Gusül niyeti olmaksızın suya dalan kişi ibadet niyetiyle suyu kullanmadığı için İmam Muhammed'e göre, suyu müsta'mel hale getirmez. Müsta'mel hale gelmediği için su temizleyici olma vasfını yitirmez. Hanefilerde niyet şart koşulmadığı için, ne niyetle olursa olsun temizleyici olan suya dalan kimse de gusül almış olur. Dolayısıyla İmam Muhammed'e göre su necis değildir, adam da cünüplükten kurtulmuştur. Görüldüğü üzere, yukarıda isabeti tespit edilen görüşünden yola çıkılarak da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

- İmam Muhammed'e göre domuz kılı temiz olduğundan suya düşmesi ile o suyu necis hale getirmez.²⁴⁸

Kendi kitaplarında bu görüşe sahip olduğu hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

²⁴⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 46.

²⁴⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 78; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 6.

²⁴⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 69, 121.

²⁴⁷ Şeybânî, *el-Asl*, I, 94.

²⁴⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 80.

Serahsî *Mepsût*'unda, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu söylemektedir.²⁴⁹

Serahsî'nin aktardığı bu bilgi esas alındığı takdirde, *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed, fili de domuz gibi aynî necis olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla ona göre filin kemik, diş gibi parçaları temiz olmamakta; düştüğü suları pisletmektedir.²⁵⁰

İmam Muhammed'in kendi kitaplarında, fille ilgili bu görüşte olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık.

Mepsût'ta, İmam Muhammed'in fili domuz gibi gördüğüne dair bir rivayet bulunduğu söylenmektedir.²⁵¹

Mepsût'taki bu rivayet doğru kabul edildiği takdirde yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

d. Kuyular

- İmam Muhammed'e göre kuyuda ne zaman düştüğü bilinmeyen ölü bir hayvan bulunması halinde o kuyudan abdest alıp namaz kılanlar, önceden kıldıkları namazları kaza etmezler. Eğer ne zaman düştüğü biliniyorsa, sadece düştüğü vakitten sonra abdest alanlar namazlarını iade ederler.²⁵²

Asl'da İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin farklı kanaatini aktardıktan sonra, kendi görüşünün yukarıda belirttiğimiz şekilde olduğunu açıkça dile getirmektedir.²⁵³

- Kuyu temizlenirken son kovanın çıkarılışı esnasında, kovadan kuyuya su damlıyor olsa da, İmam Muhammed'e göre, o anda kuyudan abdest almak caizdir.²⁵⁴

²⁴⁹ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 203.

²⁵⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 80.

²⁵¹ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 203-204.

²⁵² Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 53; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 81.

²⁵³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 55-56.

İmam Muhammed, *Asl*'da son kovadan su damlıyorken alınan abdestin geçerli olacağını açıkça beyan etmektedir.²⁵⁵

e. Artıklar

- İmam Muhammed'in kanaatine göre kedinin artığı mekruhtur.²⁵⁶

Asl'da kedi artığı ile abdest alınabileceği, ancak başka su ile abdest almanın daha iyi olacağına dair Ebu Hanife'nin sözüne itiraz etmemiş olması,²⁵⁷ *Muvatta* rivayetinde de bizzat bu görüşte olduğunu açıklaması,²⁵⁸ İmam Muhammed'in kedinin artığını mekruh gördüğünün delillerindedir.

f. Teyemmüm

- İmam Muhammed, zaruret olmasa da toz ile teyemmümün caiz olduğunu söylemektedir.²⁵⁹

Asl'da bir yerde Ebu Hanife'nin bu yöndeki cevabına itiraz etmemiş olması,²⁶⁰ başka bir yerde de aksi görüşü sadece Ebu Yusuf'a nispet etmesi;²⁶¹ bu konudaki görüşünün yukarıda aktarıldığı gibi olduğunu göstermektedir.

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında da bu ihtilaf ele alınmış, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu dile getirilmiştir.²⁶²

²⁵⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 81.

²⁵⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 92.

²⁵⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 82. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 54.

²⁵⁷ Şeybânî, *el-Asl*, I, 48.

²⁵⁸ Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 348-350.

²⁵⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 85. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 59-60; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 7.

²⁶⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 111.

²⁶¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 126-127.

²⁶² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 20.

• İmam Muhammed, teyemmüm yapılacak malzemenin ele yapışmasını şart koşmaktadır. Ona göre üzerinde toprak veya toz bulunmayan çıplak taş, mermer gibi malzemelerle teyemmüm yapılamaz.²⁶³

İmam Muhammed'in kendi kitaplarında bu görüşte olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî'nin aktardığına göre İmam Muhammed'den bu konuda iki rivayet gelmektedir. Bir rivayete göre yukarıdaki görüşte, diğer rivayete göre ise zıt görüştedir.²⁶⁴

Mebûsût'un verdiği bu bilgiye istinaden, *Mecma*'da yapılan nispetin, İmam Muhammed'den gelen bir rivayete göre isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

• Suyu binitinde unutup teyemmümle namaz kılan kimse, sonradan suyun bulunduğunu hatırlasa, İmam Muhammed'e göre namazı iade etmesi gerekmez.²⁶⁵

Asl ve *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserlerinde, binitinde suyunu unutup teyemmümle namaz kılan kimsenin namazının geçerli olacağını açıkça söylemektedir.²⁶⁶

Mebûsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.²⁶⁷

• Su bulunamayıp sadece hurma nebizi bulunursa, İmam Muhammed ihtiyatla hareket edilmesinin daha doğru olacağını; dolayısıyla hem nebiz ile abdest alınması, hem de teyemmüm yapılması gerektiğini söylemektedir. Bu görüşüne binaen teyemmümle namaz kılan bir kimse, namaz esnasında hurma nebizi görse namazını tamamlar, nebiz ile abdest alıp iade eder.²⁶⁸

İmam Muhammed *Asl*'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de, sadece hurma nebizi bulan kimsenin hem abdest alacağını, hem de teyemmüm yapacağını söylemektedir.²⁶⁹ *Asl*'da

²⁶³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 85.

²⁶⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 109.

²⁶⁵ Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 68; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 86. Ayrıca bkz. Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 22; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 7.

²⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 128; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 76.

²⁶⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 121-122.

²⁶⁸ Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 55; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 87.

²⁶⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 87; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 74.

başka bir yerde de, teyemmümle namaz kılarken hurma nebizi gören kimsenin namazına devam edeceğini, sonra nebiz ile abdest alıp namazını iade edeceğini dile getirmektedir.²⁷⁰

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.²⁷¹

• Su ve teyemmüm yapabileceği bir şey bulamayan kimse, İmam Muhammed'den gelen bir rivayete göre namazı kılmaz, vakit çıkacak bile olsa su veya teyemmüm yapabileceği bir şey bulana kadar namazını erteler. Diğer bir rivayete göre ise abdesti varmış gibi namazını kılar, bu durumdan kurtulunca kaza eder.²⁷²

Asl'da her iki rivayeti de destekleyen bilgiler mevcuttur. Bir yerde “ertelemez, namazı kılar” görüşü sadece Ebu Yusuf'a nispet edilmiş, dolayısıyla İmam Muhammed'in “namazını erteler” görüşüne sahip olduğu işaretlenmiştir.²⁷³ Başka bir yerde ise açık bir şekilde “namazını kılar” görüşünü kendisi ile birlikte Ebu Yusuf'a da nispet etmiştir.²⁷⁴

Açıktan söylemiş olmasını daha kuvvetli sayarak, İmam Muhammed'in bu konuda “ertelemez, namazını kılar” görüşünde olması kanaatimizce daha kuvvetlidir.

• İmam Muhammed'e göre, bir yolcu su bulamazsa, ancak yol arkadaşının su vermeyi reddetmesinin ardından teyemmüm caiz hale gelir.²⁷⁵

Kitaplarında bu mesele ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Mebûsût'ta ise üç imam arasındaki ihtilafa işaret edilmeksizin, yukarıdaki görüş mezhebin genel kanaati olarak dile getirilmiştir. *Vikâye* ve *Mecma*'da verilen ve Ebu Hanife'ye nispet edilen “istemeden de teyemmüm yapabilir” görüşü *Mebûsût*'ta Hasan b. Ziyad'a (v. 204/819) nispet edilmektedir.²⁷⁶

²⁷⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 132.

²⁷¹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 15.

²⁷² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 87.

²⁷³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 117-118.

²⁷⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 129.

²⁷⁵ Tâcü's-Şerîa, *el-Vikâye*, II, 62; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 88. Ayrıca bkz. Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 22; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 7.

²⁷⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 115; XXX, 272.

Mebisû't'taki bu bilgiye istinaden, her ne kadar Ebu Hanife'ye yapılan nispet problemlili olsa da, İmam Muhammed'e yapılan nispette bir sorun bulunmamaktadır.

- Bir kafir müslüman olmak niyetiyle teyemmüm alsa, ardından müslüman olsa, İmam Muhammed'e göre aldığı teyemmüm, müslüman olduktan sonra geçerli olmaz.²⁷⁷

*Asl'*da müslüman olmadan alınan teyemmümün geçerli olmayacağı görüşü zikredildikten sonra, bu görüşün Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e ait olduğu sarahaten söylenmektedir.²⁷⁸

- Kaçıracağı korkusuyla bir cenazeyi teyemmümle kılan kimse ikinci bir cenazeye rast gelse, İmam Muhammed'e göre yeniden teyemmüm alması gerekir.²⁷⁹

İmam Muhammed'in kitaplarında cenazenin teyemmümle kılınması meselesi anlatılırken sadece tek cenazeden bahsedilmektedir.²⁸⁰ Arka arkaya iki cenaze meselesine kitaplarında rastlayamadık.

Serahsî, ikinci cenaze meselesini de ele alarak İmam Muhammed'in teyemmüm konusunda yukarıda aktardığımız görüşte olduğunu dile getirmektedir.²⁸¹

Mebisû't'taki bilgi esas alındığı takdirde İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed, bayram namazı esnasında abdesti bozulan kimsenin teyemmümle namaza devam etmesini caiz görmemektedir.²⁸²

*Asl'*da teyemmümle devam edebileceğini söyleyen Ebu Hanife'nin görüşünü aktardıktan sonra; bu durumdaki kimsenin gidip abdest alıp, tekrar gelip namazını tamamlaması gerektiğini açıkça söylemiştir.²⁸³

²⁷⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 88. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 61; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 7.

²⁷⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 119.

²⁷⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 89.

²⁸⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 381; Şeybânî, *el-Âsâr*, 47.

²⁸¹ Serahsî, *el-Mebisû't*, II, 66.

²⁸² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 89.

²⁸³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 122.

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Mepsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmiştir.²⁸⁴

• Bir kimse gusül alırken su bitse, az bir kuru yer kaldığı için teyemmüm alsa, sonra abdest bozucu bir halden dolayı teyemmümü bozulsa, tekrar teyemmüm alsa, ardından gusle de abdeste de yetmeyecek az bir su bulsa; İmam Muhammed'e göre her iki teyemmümü de bozulur. Öncelikle suyu kuru kalan yere harcamak zorundadır. Namaz kılacaksa teyemmümü bozulduğu için yeniden teyemmüm almalıdır. Önce teyemmüm alsa sonra suyu kullansa, su varken teyemmüm aldığı için teyemmümü geçersizdir.²⁸⁵

Asl'da ilk teyemmümden sonra su bulması ile abdestsizken su bulması durumlarından bahsedilmiş; ancak *Mecma*'da anlatılan meseleye değinilmemiştir.²⁸⁶

Serahsî, *Mepsût*'unda bu konuda İmam Muhammed'in kitaplarında iki farklı rivayetin bulunduğunu aktardıktan sonra İmam Muhammed'in görüşünün yukarıda *Mecma*'dan aktardığımız şekilde olduğunu söylemiştir.²⁸⁷

Mepsût'taki bu bilgiyi esas alarak İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

g. Mest Üzerine Mesh

• İmam Muhammed'e göre kalın çoraplara mesh yapmak caizdir.²⁸⁸

İmam Muhammed, *Asl*'da iki yerde, içine su almayan kalın çoraplara meshedilebileceğini söylemektedir.²⁸⁹

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.²⁹⁰

²⁸⁴ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 37; Serahsî, *el-Mepsût*, I, 119.

²⁸⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 89-90.

²⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 131.

²⁸⁷ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 124; II, 136-137.

²⁸⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 91-92. Ayrıca bkz. Tâcü's-Şerîa, *el-Vikâye*, II, 72; Mevsîfî, *el-Muhtâr*, I, 25; Neseîfî, *Kenzü'd-dekâik*, 8.

²⁸⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 100, 108.

• İmam Muhammed, parmakların çoğu içeride kalsa bile, ayağın tamamı çıkmadıkça mestin çıkmış olmayacağını söylemektedir.²⁹¹

Asl'da mestin çıkmış sayılabilmesi için ayağın tamamının çıkması gerektiğini söylemek suretiyle, yukarıda geçen görüşte olduğunu bildirmektedir.²⁹²

Buna göre *Muhtâr*'daki ilgili ibarenin²⁹³ sonuna (سم) rumuzunun konulması kanaatimizce yerinde olacaktır.

• Sargı üzerine mesh, İmam Muhammed'e göre müstehap değil, vaciptir.²⁹⁴

Asl'da -sağlığa zararı söz konusu olmadan- meshi terk etmenin abdest için yeterli olmayacağını söylemesi,²⁹⁵ İmam Muhammed'in sargı üzerine meshi vacip gördüğünü göstermektedir.

h. Kadınların Özel Halleri

• İmam Muhammed, hayız halindeki kadının sadece kan yerlerinin kocasına haram olduğunu, geri kalan kısımdan istimta'ın caiz olduğunu söylemektedir.²⁹⁶

Muvatta rivayetinde, Ebu Hanife'nin benimsediği “sadece izar üzeri istimta'ın caiz olduğu” şeklindeki görüşü destekleyen Hz. Aişe hadisini nakletmiş, devamında da bununla amel ettiklerini söylemiştir.²⁹⁷ Üç sayfa sonra da az öncekine benzer bir rivayetin akabinde “Bu Ebu Hanife'nin görüşüdür, (ancak) Hz. Aişe'den bize bundan daha fazla ruhsat tanıyan bir rivayet gelmiştir” diyerek *Mecma*'da kendisine nispet edilen görüşü destekleyen başka bir rivayet aktarmıştır.²⁹⁸ Her ne kadar *Muvatta* rivayetindeki bu ifadeler, birbiri ile çelişki arz etse de; *Asl*'da yine Hz. Aişe'den görüşünü destekleyen bir rivayet aktarır, kan yerleri haricinden istimta'ın caiz olduğunu

²⁹⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 22.

²⁹¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 93.

²⁹² Şeybânî, *el-Asl*, I, 108.

²⁹³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 25.

²⁹⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 94.

²⁹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 71.

²⁹⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 95-96.

²⁹⁷ Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 317-318.

²⁹⁸ Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 321-322.

sarahaten dile getirmiştir.²⁹⁹ Dolayısıyla *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.³⁰⁰

Dolayısıyla *Muhtâr*'daki ilgili ibarenin sonuna³⁰¹ (ع) rumuzu konularak bu görüşe işaret edilmesi, kanaatimizce daha yerinde olacaktır.

- İmam Muhammed hayzın en az müddeti için üç tam günü esas alır.³⁰²

Asl'da muhtelif yerlerde geçen rivayetlerde hep üç tam günün esas alınmış olması,³⁰³ İmam Muhammed'in kanaatinin bu yönde olduğunu göstermektedir.

- İkiz doğumlarda nifas, İmam Muhammed'e göre ikinci çocuğun doğumunun akabinde başlar.³⁰⁴

İmam Muhammed *Asl*'da, nifasın ikinci çocukla başlayacağını, kadının karnında henüz başka çocuk varken lohusa olamayacağını söylemektedir.³⁰⁵

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında ve *Mepsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.³⁰⁶

- İmam Muhammed'e göre lohusa kadının kırk gün içerisinde gördüğü en az on beş günlük temizlik, sonrasında da en az üç gün kan görülürse nifas değil, temizlik kabul edilir. Sonrasındaki kan da hayız kanıdır.³⁰⁷

İmam Muhammed *Asl*'da lohusalık süresi içerisinde görülen temizliğin on beş günden fazla sürmesi halinde öncesinde görülen kanın nifas olduğunu, sonrasında

²⁹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, III, 60.

³⁰⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 22.

³⁰¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 28.

³⁰² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 96. Ayrıca bkz. Tâcü's-Şerîa, *el-Vikâye*, II, 82; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 26; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 8.

³⁰³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 302, 308, 310, 407-408.

³⁰⁴ Tâcü's-Şerîa, *el-Vikâye*, II, 94; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 30; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 97.

³⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 309-310.

³⁰⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 66; Serahsî, *el-Mepsût*, III, 212.

³⁰⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 97-98.

görülen kanın ise nifas olamayacağını söylemekte; bu konuda farklı kanaatte olan Ebu Hanife'nin görüşünü tenkit ederek karşı deliller zikretmektedir.³⁰⁸

- İmam Muhammed'e göre, hayız günlerinde araya giren en az üç günlük temizlik, eğer öncesinde ve sonrasında görülen kanların toplamından daha fazla ise hayız böler.³⁰⁹ Örneğin normal günlerinde üç gün kan, beş gün temizlik, tekrar bir gün kan gören kimse için şeyhayn dokuz günün tamamını hayız olarak değerlendirirken; İmam Muhammed, araya giren temizlik günleri (5), kanlar toplamından (3+1) fazla olduğu için hayzın bölündüğünü, sadece ilk üç günün hayız olduğunu, sonraki bir günün ise istihaze olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler.

Asl'da müstakil başlık altında kadınların özel halleri ile ilgili geniş malumat bulunmaktadır. Hayızla ilgili farklı görüşler bu başlık altında değerlendirilmiş, yukarıda aktardığımız görüş İmam Muhammed tarafından “görüşlerin en güzeli” diye vasıflandırmıştır.³¹⁰ Farklı farklı meselelere de hep bu görüşe göre fetvalar verilmiştir.³¹¹

Asl'daki bu bilgilerden İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla *Muhtâr*'daki mutlak lafza³¹² İmam Muhammed'in itirazını göstermek için (ﷺ) rumuzunun konulması kanaatimizce daha yerinde olacaktır.

- İmam Muhammed, hayız kabul edilecek günlerin başının ve sonunun temizlik günü olamayacağını söylemektedir.³¹³ Örneğin devamlı surette üç gün kan, üç gün temizlik gören bir bayanın hayzı İmam Muhammed'e göre on gün değil, sadece dokuz gündür. Çünkü onuncu günde kan görmemiştir, kanın görülmediği gün hayzın bitişi olamaz.

Asl'da çeşitli meselelere verdiği fetvaların mecmuundan İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu çıkarılabilmektedir.³¹⁴

³⁰⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 456-457.

³⁰⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 98.

³¹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 444-445.

³¹¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 407-408, 414-415, 417, 445, 447-448, 449.

³¹² Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 27.

³¹³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 98.

³¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 415-417, 430-431.

• Öncesinde kırmızı ve sarı akıntı olmayan bulanık akıntı da, İmam Muhammed tarafından hayız olarak değerlendirilmektedir.³¹⁵

Asl'da bulanıklığın kan menzilesinde olduğuna dair geçen bilgilere³¹⁶ bakılarak İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu söylemek mümkündür.

Her ne kadar Tahâvî, İmam Muhammed'in yukarıdakinin aksine bir kanaate sahip olduğunu dile getirirse³¹⁷ de kitaplarındaki bilgileri esas almak daha doğru olacaktır.

• İmam Muhammed, adet in bir defa değişmesiyle değişmeyeceği, tekrar etmesi halinde adet in değiştiğinin söylenebileceği görüşündedir.³¹⁸

Asl'da her ne kadar sorduğu sorulara verilen cevaplar, tek değişimde adet in değişeceği görüşünü destekliyor görünse de;³¹⁹ çokça mesele ihtiva eden hayız konusunu uzatmaktan kaçınmak için tek seferde değişiyormuş vehmini uyandıran ifadelerin kullanılmış olması muhtemeldir. Zira iki yerde sarahaten ikinci seferde hayız düzeninin değişeceğini belirtmiştir.³²⁰

Serahsî de *Mebûsût*'unda İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit etmiştir.³²¹

• İmam Muhammed, normal günlerinden önce görülmeye başlayan kanı -ikinci ay tekrar edip etmemesine bakmaksızın- hayız olarak değerlendirir.³²²

Asl'da normal adetinden iki gün önce kan görmeye başlayan kadının gördüğü kanı hayız olarak değerlendirmiş olması,³²³ İmam Muhammed'in *Mecma*'da bildirilen görüşte olduğunu göstermektedir.

Mebûsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu bildirilmektedir.³²⁴

³¹⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 99. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 83; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 8.

³¹⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 307, 309.

³¹⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 23.

³¹⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 99.

³¹⁹ Örnek için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 417.

³²⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 306, 429-430.

³²¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 18.

³²² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 99-100.

³²³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 450.

• İmam Muhammed'e göre özürünün abdesti sadece vakit çıkınca bozulmakta, vakit girince bozulmamaktadır. Ebu Yusuf ise hem vakit girince, hem de çıkınca abdestin bozulacağını söylemektedir.³²⁵

Bu konuda *Asl*'da geçen ifadeler her iki görüşü de destekleyecek şekildedir.³²⁶ Muhtemelen sabah ile öğle arasında farz namaz ihtiva etmeyen vakit dikkate alınmadan, bir namaz vaktinin çıkması aynı zamanda diğer namazın vaktinin girmesi gibi düşünülmüştür.

el-Câmiu's-sağîr ve *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserlerinde ise, bu görüşte olduğu açıkça geçmektedir.³²⁷

i. Necasetler ve Temizlenmesi

• İmam Muhammed, necasetin sadece su ile temizlenebileceği görüşündedir. Ona göre suyun dışındaki temiz sıvılarıyla, vücutta veya elbisedeki necaset giderilemez.³²⁸

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî *Mebûsût*'unda İmam Muhammed'in, suyun dışındaki sıvılarıyla necasetlerin temizlenemeyeceği görüşünde olduğunu söylemektedir.³²⁹

Mebûsût'taki bu bilgi esas alındığı takdirde *Muhtâr* ve *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

• İmam Muhammed, uzuvların temizlenmesinde suyun dökülmesini şart koşmamış, farklı kaplardaki sulara batırılmakla da uzvun temiz olacağını söylemiştir.³³⁰

³²⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 17.

³²⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 100. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 93; Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 29; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 9.

³²⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 110, 305.

³²⁷ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 73; Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 9.

³²⁸ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 35; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 101.

³²⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 96.

el-Câmiu'l-kebîr'de belirttiğine göre İmam Muhammed, bedeninde pislik bulunan birinin, pis yeri üç kaba daldırıp yıkaması halinde temizlenmiş olacağı görüşündedir.³³¹

Serahsî de *Mepsût*'unda bu bilgiyi teyit etmektedir.³³²

• İmam Muhammed, hayvani ve nebati yağlar gibi elbiseye sirayet edip sıkılmakla ondan ayrılmayan sıvılarla pis elbiselerin temizlenemeyeceğini söylemektedir.³³³

İmam Muhammed'in kitaplarında bu konuda bir bilgiye rastlayamadık.

Mepsût'ta ise İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu, bu görüşte olmasının da su dışındaki sıvılarla temizliği kabul etmemesine dayandığı bildirilmektedir.³³⁴

• Hacmi olan bir pislik meste bulaşırsa -yaş veya kuru ayrımı yapılmaksızın- İmam Muhammed'e göre yıkanmadıkça temiz olmaz.³³⁵

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de İmam Muhammed, kuru da olsa sürtmekle temiz olmayacağını; temiz olması için illa ki yıkamak gerektiğini söylemektedir.³³⁶

Mepsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.³³⁷

• İmam Muhammed'e göre necasetlerdeki galiza-hafife ayrımı nassların tearuzuna göre değil, alimlerin hakkında ihtilaf edip etmemesine göredir.³³⁸

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair bir ayrıntıya rastlayamadık.

³³⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 101.

³³¹ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 11.

³³² Serahsî, *el-Mepsût*, I, 93, 94.

³³³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 102.

³³⁴ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 96.

³³⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 33; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 103.

³³⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 77; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 80-81.

³³⁷ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 151.

³³⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 103.

Mebûsût'ta ise bazı maddelerin necasetinin tahfifini ispatlamak için ileri sürülen deliller arasında alimlerin o maddenin necaseti hakkındaki ihtilafı da zikredilmektedir.³³⁹

Mebûsût'taki bu bilgiye dayanarak İmam Muhammed'in, galiza-hafife ayırımında alimlerin ihtilaf etmiş olmasını dikkate aldığını söyleyebiliriz.

- İmam Muhammed, eşek ve katır salyasının temiz olduğunu söylemektedir.³⁴⁰

Asl'da zıt görüşün sadece Ebu Yusuf'a nispet edilmesi;³⁴¹ İmam Muhammed'in bu konuda Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğunu, yani yukarıda bahsedilen görüşü paylaştığını göstermektedir.

Bu durumda *Muhtâr*'daki ilgili ibarenin³⁴² sonuna (م) rumuzunun konulması daha yerinde olacaktır.

- İmam Muhammed, atın ve eti yenen hayvanların idrarının temiz olduğunu söylemektedir.³⁴³

İmam Muhammed'in kitaplarının birçok yerinde atın veya eti yenen hayvanların idrarlarını temiz saydığını dile getirmektedir.³⁴⁴

Muhtasar't-Tahâvî ile *Mebûsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu söylenmektedir.³⁴⁵

Muhtâr'da eti yenen hayvanların idrarı hakkındaki İmam Muhammed'in farklı değerlendirmesine işaret edilmekle birlikte, at idrarı ile ilgili ibarenin sonuna (م) rumuzu konulmamıştır.³⁴⁶ Rumuzun konulması kanaatimizce daha doğru olacaktır.

- İmam Muhammed, sığır tersini (روث) necaset-i hafife kabul etmektedir.³⁴⁷

³³⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 46, 54-55, 61.

³⁴⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 103-104. Ayrıca bkz. Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 9.

³⁴¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 236-237.

³⁴² Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 34.

³⁴³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 34; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 104.

³⁴⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 51, 57, 85, 86; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 78, 80, 81; Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 538; Şeybânî, *el-Âsâr*, 7.

³⁴⁵ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 31; Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 54.

³⁴⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 34.

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de sığırların tersi ile ilgili Ebu Hanife'nin farklı kanaatini zikrettikten sonra, çok fazla olmadıkça namaza mani olmayacağını söylemesi,³⁴⁸ İmam Muhammed'in bu tür pislikleri necaset-i hafife olarak gördüğünü göstermektedir.

Her ne kadar Serahsî, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu söyledikten sonra, Rey'e gidince görüşünden döndüğünü, son görüşü olarak sığırların tersinin temiz olduğunu söylediğini rivayet etmiş olsa da,³⁴⁹ kendi kitaplarındaki açık ifadeler daha kuvvetli kabul edileceğinden *Muhtâr*'da ve *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Eti yenmeyen kuşların pisliği, İmam Muhammed'e göre necaset-i galiza olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁰

el-Câmiu's-sağîr'de eti yenmeyen kuşların pisliği dirhem miktarından fazla ise, bununla namaz kılınamayacağını söylemesi,³⁵¹ İmam Muhammed'in bu kuşların pisliklerini necaset-i galiza olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Mepsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.³⁵²

- İmam Muhammed ölü hayvandan çıkan sütün ve sıvı mayanın necis olduğunu söylemektedir.³⁵³

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. *Mepsût*'ta ise mesele iki yerde ele alınmış, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu dile getirilmiştir.³⁵⁴

Mepsût'taki bilgiler esas alındığı takdirde İmam Muhammed'e yapılan nispet isabetli olmaktadır.

³⁴⁷ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 32; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 104.

³⁴⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 57, 77, 86; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 80.

³⁴⁹ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 61.

³⁵⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 34; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 104.

³⁵¹ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 81.

³⁵² Serahsî, *el-Mepsût*, I, 57.

³⁵³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 104-105.

³⁵⁴ Serahsî, *el-Mepsût*, V, 139; XXIV, 27.

2. Nispeti Hatalı Olan Görüşler

Sular

• Tahir sıvı ile su karıştırılırsa, karışımın su mu sıvı mı kabul edileceği hususunda, İmam Muhammed karışımın rengini esas almaktadır.³⁵⁵

İmam Muhammed'in, temiz kabul ettiği hayvan idrarı ile su karışımında, oranları dikkate aldığına dair *Asl*'daki ve *Mebûsût*'taki bilgiler³⁵⁶ ile süt-su karışımı için oranları dikkate aldığına dair *Asl*'daki sarîh ifadesi,³⁵⁷ *Mecma*'ın verdiği bilgi ile çelişmektedir. Serahsî'nin yeminlerle ilgili bölümde verdiği açıklamalara göre - *Mecma*'da bildirilenin zıddına- rengi esas alan Ebu Yusuf'tur. İmam Muhammed ise oranları dikkate almaktadır.³⁵⁸

Tüm bu bilgilerden, İmam Muhammed'in rengi esas aldığı şeklindeki *Mecma*'daki nispetin isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

3. İsbeti Tespit Edilemeyen Görüşler

• Teyemmümlü iken bineğinin üstünde uyuklayan kimse, suyun yanından geçip gitse, İmam Muhammed'e göre teyemmümü bozulmaz.³⁵⁹

Kendi kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mebûsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

• Abdestin bozulması hususunda azar azar, birden çok kusma vaki olmuşsa İmam Muhammed kusma sebepleri aynı ise bunları bir kabul etmekte, toplamları ağız dolusu ediyorsa abdesti bozacağını söylemektedir.³⁶⁰

³⁵⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 77.

³⁵⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 51; Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 53.

³⁵⁷ Şeybânî, *el-Asl*, III, 258.

³⁵⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, VIII, 183.

³⁵⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 86.

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da bu görüşte olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık.

- Necis bir şey yakıldığı zaman elde edilen yeni ürün, İmam Muhammed'e göre yine necis olmaktadır.³⁶¹

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

B. NAMAZ

1. Nispeti İsaletli Olan Görüşler

a. Namaz Vakitleri

- İmam Muhammed'e göre, öğle namazının çıkıp ikindi namazının girdiği vakit, cismin gölgesinin -zevaldeki hariç- bir misli kadar olduğu zamandır.³⁶²

Asl'da ve *Muvatta* rivayetinde İmam Muhammed'in gölgenin bir misli olduğu zamanı, ikindi namazının başlangıcı olarak kabul ettiği bildirilmektedir.³⁶³

Muhtasaru't-Tâhâvî, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Mepsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.³⁶⁴

- Hanefî mezhebinde akşam namazının bitiş vakti güneş battıktan sonra şafağın kaybolduğu zamandır. İmam Muhammed'e göre şafaktan kasıt, güneşin battığı yerdeki kızılıktır.³⁶⁵

³⁶⁰ Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 30; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 72-73. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 6.

³⁶¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 102.

³⁶² Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 38; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 107.

³⁶³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 145; Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 164.

³⁶⁴ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 23; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 71; Serahsî, *el-Mepsût*, I, 142.

³⁶⁵ Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 105; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 108.

Asl'da ve *Hucce*'de akşam namazının bitiş vakti ile ilgili Ebu Hanife'nin farklı kanaati aktarıldıktan sonra; İmam Muhammed'in şafaktan kastın kızılılık olduğu görüşünü taşıdığı açıkça dile getirilmiştir.³⁶⁶

Tahâvî, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.³⁶⁷

• İmam Muhammed, diğer günlerde olduğu gibi Cuma gününde de öğle kerahetinin bulunduğunu söylemektedir.³⁶⁸

Diğer kitaplarında geçmemekle birlikte *Muvatta* rivayetinde İmam Muhammed, kerahet vakitleri hususunda Cuma ile diğer günlerin aynı olduğunu dile getirmiştir.³⁶⁹

Mepsût'ta kerahetin olmadığı görüşünün sadece Ebu Yusuf'a nispet edilmiş olması,³⁷⁰ İmam Muhammed'in yukarıda bahsettiğimiz görüşte olduğunu göstermektedir.

• Bir kimse sabah veya ikindi namazından sonra namaz kılmayı nezretse, İmam Muhammed'e göre kılacağı namazın keraheti düşmez.³⁷¹

İmam Muhammed'in kitaplarında bu konuda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Mepsût'ta ise bu görüş mezhebin genel kanaati olarak zikredilmiş, Ebu Yusuf'un aksi yöndeki kanaati dile getirilmemiştir.³⁷²

Buradan İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

³⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 146; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 7-8.

³⁶⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 23.

³⁶⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 109.

³⁶⁹ Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 542-543.

³⁷⁰ Serahsî, *el-Mepsût*, I, 151.

³⁷¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 110.

³⁷² Serahsî, *el-Mepsût*, I, 153.

b. Ezan

• İmam Muhammed, akşam namazının ezanı ile kameti arasında bir miktar oturulacağını söylemektedir.³⁷³

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de, ezan ile namaz arasında az bir oturuşun iyi olacağını dile getirmiştir.³⁷⁴

Kitaplarındaki bu bilgiler, İmam Muhammed'e yapılan nispeti doğrulayacağından, *Muhtâr*'daki ilgili ibarenin³⁷⁵ sonunda (سم) rumuzunun kullanılması kanaatimizce daha isabetli olacaktır.

• İmam Muhammed'e göre, sabah namazının vakti girmeden ezanın okunması caiz değildir.³⁷⁶

Asl'da, sabah ezanının erken okunması halinde ezanın iadesinin gerekeceğini söyleyen Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğunu söylemiş; bu konuda sadece Ebu Yusuf'un farklı kanaatini aktarmıştır.³⁷⁷ *Hucce*'de de sabah ezanının erken okunmasına cevaz veren Malikilere itiraz etmiş, onların görüşünü zayıflatacak deliller zikretmiştir.³⁷⁸ *Muvatta* rivayetinde de bu görüşte olduğunu açıkça söylemiştir.³⁷⁹

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu dile getirmektedir.³⁸⁰

c. Namazın Şartları

• İmam Muhammed, tamamı necis bir elbisesi olan, başka elbise de bulamayan kimsenin o necis elbise ile namaz kılması gerektiğini söyler.³⁸¹

³⁷³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 112.

³⁷⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 141-142; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 84-85.

³⁷⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 43.

³⁷⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 113. Ayrıca bkz. Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 44; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 10.

³⁷⁷ Şeybânî, *el-Asl*, I, 134, 136.

³⁷⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 71-72.

³⁷⁹ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 169-172.

³⁸⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 25.

³⁸¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 115.

Asl'da sarahaten geçtiği üzere İmam Muhammed bu kimsenin çıplak kılmasının yeterli olmayacağı, o elbise ile namaz kılması gerektiği görüşündedir.³⁸²

- Kibleyi araştırarak tayin etmiş bir kimse, tayin ettiği yönden başka bir tarafa doğru namaz kılsa, doğru kibleye isabet etse bile, İmam Muhammed namazının sahih olmayacağını söyler.³⁸³

Asl adlı eserinde bu görüşte olduğunu belirtmiş, namaz içerisinde doğru kible olduğunu öğrense bile yeniden kılması gerektiğini söylemiştir.³⁸⁴

d. Namazın Rükunları

- İmam Muhammed namaza başlarken, önce ellerin kaldırılması, sonra tekbirin getirilmesi gerektiği görüşündedir.³⁸⁵

İmam Muhammed'in kitaplarında bu konu anlatılırken mezhep içi ihtilafa değinilmeden "tekbir alır ve ellerini kaldırır" ifadesi kullanılmaktadır.³⁸⁶ Bu ifade zahiren, eller ile tekbirin beraber olmasını söyleyen Ebu Yusuf'un görüşü ile de İmam Muhammed'in yukarıda aktardığımız görüşü ile de uyuşmamaktadır. Vav (و) atıf harfinin sıralama ifade etmediğini dikkate alırsak, bu ifadenin iki görüşe de işaret etmediğini söylemek mümkündür.

Mebûsût'ta ise aksi görüşün sadece Ebu Yusuf'a, yukarıdaki görüşün de Hanefilerin cumhuruna nispet edilmiş olmasını;³⁸⁷ İmam Muhammed'in görüşünün yukarıda anlattığımız şekilde olduğuna delil kabul etmek mümkündür.

- İmam Muhammed, iftitah tekbirinin sadece "الله أكبر، الله الأكبر، الله الكبير" lafızlarıyla olmayacağını; namaz kılacak kişi bilmiyorsa, Allah'ın diğer isimleri veya diğer ta'zim lafızları ile de namaza başlayabileceğini söylemektedir.³⁸⁸

³⁸² Şeybânî, *el-Asl*, I, 186.

³⁸³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 116.

³⁸⁴ Şeybânî, *el-Asl*, III, 16.

³⁸⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 118. Ayrıca bkz. Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 121.

³⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 28-29; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 94.

³⁸⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 11.

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de, iftitah tekbirinin diğer ta'zim lafızlarıyla da olabileceğini söylemektedir.³⁸⁹

- Namazda kıyamda elleri bağlamak, İmam Muhammed'e göre kıraatin sünnetidir. Dolayısıyla ona göre “sübhanek” duası okunurken eller salınır.³⁹⁰

Asl'da kıyam ile ilgili meseleler anlatılırken ellerin bağlanmasının zamanına değinilmemiştir.³⁹¹

Serahsî *Mepsût*'unda, İmam Muhammed'in elleri bağlamayı kıraatin sünneti olarak gördüğüne dair bir rivayet bulunduğunu söylemiştir.³⁹²

Mepsût'taki bu rivayet esas alındığı takdirde İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed, iftitah tekbiri ile Fatıha arasında sadece “sübhanek” duasının okunacağını söylemektedir.³⁹³

Kitaplarında sadece “sübhanek” duasını zikretmiş olması,³⁹⁴ İmam Muhammed'in “veccehtü” duasının da okunacağı görüşünü benimsemediğini göstermektedir.

Tahâvî de veccehtü duasının okunacağı görüşünün İmam Ebu Yusuf'a ait olduğunu söyleyerek İmam Muhammed'in diğer kanaate sahip olduğunu belirtmiştir.³⁹⁵

- İstiâzeyi namazın sünneti olarak gören Ebu Yusuf'un hılafına, İmam Muhammed, istiâzeyi kıraatin sünneti olarak görmektedir. Bu görüşüne binaen ona

³⁸⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 119. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 121; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 12.

³⁸⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 38-39; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 95.

³⁹⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 119.

³⁹¹ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 28-29.

³⁹² Serahsî, *el-Mepsût*, I, 24.

³⁹³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 119-120. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 122; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 49.

³⁹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 29; Şeybânî, *el-Âsâr*, 14.

³⁹⁵ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 26.

göre, sadece kıraat okuyacak olan istiâze çeker; cemaat veya -namaza durur durmaz-mesbuk çekmez. İstiâze bayram tekbirlerinden sonra yapılır.³⁹⁶

İmam Muhammed'in kitaplarında bu konuda ayrıntıya girilmemiş, sadece istiâzenin çekileceği söylenmiştir.³⁹⁷

Tahâvî, İmam Muhammed'e göre istiâzenin bayram tekbirlerinden sonra çekileceğini söyleyerek onun yukarıda aktardığımız görüşte olduğunu teyit etmiştir.³⁹⁸

Mesbû't'ta da İmam Muhammed'e göre cemaatin ve mesbukun istiâze çekmeyeceği, istiâzenin bayram namazındaki ilave tekbirlerden sonra çekileceği, zira İmam Muhammed'in istiâzeyi kıraatin sünneti olarak gördüğü dile getirilmektedir.³⁹⁹

Tüm bu bilgilerden İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed, sadece ilk rekatin başında değil, her rekatin başında besmele çekilmesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁰⁰

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık.

Mesbû't'ta ise bu konuda Ebu Hanife'den gelen iki farklı rivayete vurgu yapılmış; yukarıdaki görüş, mezhebin genel kanaati olduğu için İmam Muhammed'in adı verilmemiştir.⁴⁰¹ Onunla ilgili ilave bir ayrıntının olmamasından, onun da görüşünün yukarıdaki gibi olduğunu söylememiz mümkündür.

- Kıraat hafi ise İmam Muhammed'e göre iki sure arasında besmele çekilebilir, cehri ise besmele çekilmez.⁴⁰²

³⁹⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 120. Ayrıca bkz. Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 122; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 12.

³⁹⁷ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 29.

³⁹⁸ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 37.

³⁹⁹ Serahsî, *el-Mesbû't*, I, 13; II, 42.

⁴⁰⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 120. Ayrıca bkz. Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 134; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 12.

⁴⁰¹ Serahsî, *el-Mesbû't*, I, 16.

⁴⁰² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 120.

Bu görüşte olduğuna dair İmam Muhammed'in kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğuna dair İbn Ebî Recâ'dan bir rivayet aktarmıştır.⁴⁰³

Mebûsût'taki bu rivayete binaen İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu söylemek mümkündür.

- Kıraatin asgarisi İmam Muhammed'e göre bir uzun veya üç kısa ayettir.⁴⁰⁴

Asl'da kısa bir ayet ile namazın caiz olacağını söyleyen Ebu Hanife'ye, İmam Muhammed herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁴⁰⁵ Fakat *Âsâr*'da üç ayet görüşünü sarahaten dile getirmiştir.⁴⁰⁶

Kıraatin asgarisi ile ilgili bu ihtilaf; *Muhtasaru't-Tahâvî*, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Mebûsût*'ta da ele alınmış ve İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmiştir.⁴⁰⁷

- İmam Muhammed, namaz kılanın ancak Arapçası iyi olmadığı zaman başka bir dille kıraat yapabileceğini söylemektedir.⁴⁰⁸

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de mutlak olarak farklı dilde kıraate cevaz veren Ebu Hanife'nin görüşü aktarıldıktan sonra; ancak kişinin Arapçası iyi olmadığı takdirde, İmam Muhammed'in farklı dilde kıraate cevaz verdiği sarahaten dile getirilmiştir.⁴⁰⁹

- İmam Muhammed'e göre tadil-i erkân vaciptir.⁴¹⁰

Asl'da tadil-i erkâna riayet etmeyen bir kimsenin namazı hakkında Ebu Hanife, ileri derecede mekruh olduğunu söylemiş; İmam Muhammed de buna itiraz

⁴⁰³ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 16.

⁴⁰⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 56; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 121.

⁴⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 215.

⁴⁰⁶ Şeybânî, *el-Âsâr*, 14.

⁴⁰⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 28; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 88; Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 221.

⁴⁰⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 121. Ayrıca bkz. Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 121; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 12.

⁴⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 39; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 94-95.

⁴¹⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 123. Ayrıca bkz. Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 120; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 11.

etmemiştir.⁴¹¹ Bu bilginin tersinden her iki imamın da tadil-i erkânı vacip olarak değerlendirdiği sonucu çıkarılabilir.

- İmam Muhammed, rükudan kalkarken imamın da cemaatin dediği gibi “Rabbenâ leke’l-hamd” diyebileceğini söylemektedir.⁴¹²

Asl ve *el-Câmiu’s-sağîr* adlı eserlerinde, imamın da bu tesbihi söyleyebileceğini belirtmiştir.⁴¹³

Tahâvî ile Serahsî de İmam Muhammed’in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁴¹⁴

- Özürsüz olarak sadece burun üzerine secde etmek, İmam Muhammed’e göre caiz değildir.⁴¹⁵

Asl’da iki yerde Ebu Hanife’nin farklı kanaati aktarıldıktan sonra İmam Muhammed’in özürsüz olarak sadece buna secde etmenin yeterli olmayacağını söylediği dile getirilmiştir.⁴¹⁶

Mebûsût’ta İmam Muhammed’in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁴¹⁷

- İmam Muhammed, bütün namazlarda birinci rekâtın kıraatinin, ikinci rekâtın kıraatinden uzun olmasının müstehap olduğunu söylemektedir.⁴¹⁸

Asl’da bütün namazlarda yaklaşık eşit sayıda ayetin okunacağını söyleyen Ebu Hanife’ye, İmam Muhammed itiraz etmemiştir.⁴¹⁹ Ancak *el-Câmiu’s-sağîr*’de bütün namazlarda birinci rekâtın ikinci rekattan uzun olmasının daha güzel olacağını açıkça dile getirmektedir.⁴²⁰

⁴¹¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 199.

⁴¹² Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 51; İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 123.

⁴¹³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 30, 35; Şeybânî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 87-88.

⁴¹⁴ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 27; Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 20.

⁴¹⁵ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 124. Ayrıca bkz. Tâcü’ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 117.

⁴¹⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 37, 200.

⁴¹⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 34.

⁴¹⁸ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 125.

⁴¹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 159-160.

⁴²⁰ Şeybânî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 96.

el-Câmiu's-sağîr'deki açık ifadesinden, *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁴²¹

• İmam Muhammed'e göre, sehiv secdesi yapılmayacaksa imamın selamı cemaati de namazdan çıkarır. Sehiv secdesi yapılacaksa çıkarmaz.⁴²²

Kitaplarında yer alan çeşitli meselelerdeki fetvalarından⁴²³ İmam Muhammed'in imamın selamı ilgili yukarıdaki ilkeyi benimsediği görülmektedir.

Mebûsû'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁴²⁴

• İmamın namaz sonunda kahkaha ile gülmesi durumunda İmam Muhammed, cemaat içerisindeki mesbukların namazının bozulmayacağı görüşündedir.⁴²⁵

Asl ve *el-Câmiu's-sağîr*'de imamın namazını bile bile bozması halinde mesbuk kimsenin namazına devam edeceğini açıkça dile getirmektedir.⁴²⁶

• İmam Muhammed'e göre namaz kılan kimsenin kendi fiili ile namazdan çıkması (الخروج بصنعه) farz değildir. Buna göre teşehhüt miktarı ka'dede oturduktan sonra teyemmümlü su görse, mest müddeti dolsa, mest ayaktan çıksa, ümmi kimse bir sure hatırlasa, çıplak kılan elbise bulsa, ima ile kılan rüku ve secdeye güç yetirecek hale gelse, istihazeli için namaz vakti çıksa, tertip sahibi üzerinde kaza olduğunu hatırlasa, ümmi olmayan imam ümmi birini yerine geçirse, sabah namazında güneş doğsa, Cuma namazının vakti çıksa, iyileştikten dolayı sargı düşse İmam Muhammed'e göre namaz tamam olmuştur.⁴²⁷

⁴²¹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 28.

⁴²² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 127.

⁴²³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 164; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 105.

⁴²⁴ Serahsî, *el-Mebûsû*, II, 93.

⁴²⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 127.

⁴²⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 170-171; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 101.

⁴²⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 128.

Kitaplarında farklı farklı yerlerde geçen bilgiler,⁴²⁸ İmam Muhammed'in kendi fiili ile namazdan çıkmayı farz olarak görmediğini göstermektedir.

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Mepsût*'ta da bu bilgi teyit edilmektedir.⁴²⁹

e. Vitir Namazı

• Vitir namazının hükmü İmam Muhammed'e göre sünnettir. Bu görüşüne binaen ona göre tertip sahibi, sabah namazını kılarken vitri kılmadığını hatırlasa veya vitri kılarken kaza borcu olduğu aklına gelse namazı bozulmaz. Vitri abdestli kıldıktan sonra yatsıyı abdestsiz kıldığı ortaya çıkarsa önce yatsıyı, sonra vitri iade eder.⁴³⁰

Kitaplarında yukarıdaki meselelere verdiği fetvalardan⁴³¹ İmam Muhammed'in vitri sünnet olarak gördüğü sonucu çıkarılabilir.

Tahâvî ile Serahsî de bunu teyit etmektedir.⁴³²

• Hanefî bir kimse, sabah namazında Şafîî bir imama uysa, İmam Muhammed'e göre rükudan sonraki kunuta iştirak etmez, susarak bekler.⁴³³

el-Câmiu's-sağîr adlı eserinde İmam Muhammed, kunuta iştirak etmeyip beklemesi gerektiğini söyleyen Ebu Hanife'nin görüşünün aynı zamanda kendi görüşü olduğunu belirterek,⁴³⁴ bu konudaki kanaatinin yukarıda ifade edildiği gibi olduğunu bildirmektedir.

⁴²⁸ ASL, I, 107, 109, 111-112, 115, 127, 151-152, 181-182, 235, 236, 325; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 98.

⁴²⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 21; Serahsî, *el-Mepsût*, I, 125.

⁴³⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 54; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 129.

⁴³¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 148; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 106; Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 579-584.

⁴³² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 29; Serahsî, *el-Mepsût*, I, 155.

⁴³³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 129. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 15.

⁴³⁴ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 94.

f. Cemaatle Namaz

• İmam Muhammed, imam kıraat okuyamayacak hale gelse, yerine birini çekmesini caiz görmemektedir.⁴³⁵

el-Câmiu's-sağîr'de İmam Muhammed bu görüşte olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁴³⁶

• İmam Muhammed, yaşlı kadınların bütün namazlar için cemaate gelebileceğini söylemektedir.⁴³⁷

Asl'da bir yerde İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin bu konudaki farklı kanaatine itiraz etmemişken⁴³⁸ daha sonra başka bir yerde *Mecma*'dakine paralel olarak bu konudaki görüşünü sarahaten belirtmiştir.⁴³⁹

Görüşünü açıkça belirtmesi daha kuvvetli kabul edileceğinden, yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

• Cemaatle namaza durulacağı zaman İmam Muhammed'e göre, müezzin iki defa “قد قامت الصلاة” deyince imamın namaza başlaması müstehaptır.⁴⁴⁰

İmam Muhammed, *Asl*'da bu görüşte olduğunu sarahaten dile getirmekte; *Muvatta* rivayeti ve *Asar*'da da görüşünü destekleyen rivayetlere yer vermektedir.⁴⁴¹

• İmam Muhammed, imam tekbir aldıktan sonra cemaatin tekbir almasını daha güzel görmektedir.⁴⁴²

İmam Muhammed'in kitaplarında bu konuda herhangi bir ayrıntıya rastlayamadık.

⁴³⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 61; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 131.

⁴³⁶ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 98.

⁴³⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 131-132.

⁴³⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 344.

⁴³⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 397-398.

⁴⁴⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 132. Ayrıca bkz. Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 114; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 44; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 11.

⁴⁴¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 41-42; Şeybânî, *el-Muvatta*', I, 373; Şeybânî, *el-Âsâr*, 13.

⁴⁴² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 132.

Serahsî *Mebûsût*'unda, imameyne göre en güzel olanın cemaatin, imamın tekbirinden sonra tekbir alması olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴³

Mebûsût'taki bu bilgi esas alındığı takdirde *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Teyemmümlü bir kimsenin abdestli cemaate imamlığı, İmam Muhammed'e göre caiz değildir.⁴⁴⁴

İmam Muhammed, her ne kadar *Asl*'da iki yerde Ebu Hanife'nin aksi yöndeki kanaatine itiraz etmemişse⁴⁴⁵ de; *Asl* ve *Hucce* adlı eserlerinde teyemmümlünün abdestliye imametini caiz görmediğini açıkça dile getirmiştir.⁴⁴⁶

Mebûsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmiştir.⁴⁴⁷

- İmam Muhammed, oturarak namaz kılan bir kimsenin ayakta kılan cemaate imamlık yapamayacağını söylemektedir.⁴⁴⁸

Asl'da oturarak namaz kılanın ayakta kılanlara imamlık yapabileceği söylendikten sonra “وهذا قول أبي حنيفة” diyerek bu konuda Ebu Hanife'den farklı kanaatte olduğuna işaret etmiş; ancak kendi kanaatini dile getirmemiştir.⁴⁴⁹ *Muvatta* rivayeti ve *Hucce*'de ise oturarak kılanın ayakta kılanlara imamlık yapamayacağı görüşünde olduğunu açıkça söylemiştir.⁴⁵⁰

Mebûsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁴⁵¹

- İmam ile cemaat arasında veya cemaatin safları arasında bir araba geçecek kadar mesafe bulunması, Hanefî mezhebinde imama uymaya mani olarak kabul edilmekte; arada boşluk bulunması nedeniyle arkada kalan kişilerin namazlarının sahil

⁴⁴³ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 38.

⁴⁴⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 60; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 133.

⁴⁴⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 124, 125.

⁴⁴⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 112, 130; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 52.

⁴⁴⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 111.

⁴⁴⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 60; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 133.

⁴⁴⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 207.

⁴⁵⁰ Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 493; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 128.

⁴⁵¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 213.

olmayacağı dile getirilmektedir. Ancak bu boşlukta en az üç kişinin olması İmam Muhammed'e göre arkadakilerin de namazını sahih hale getirir. Bir veya iki kişinin o boşlukta namaz kılması, sonrakilerin namazının fasit olmasını engellemez.⁴⁵²

Asl' da cemaat arasındaki mesafe, Ebu Hanife'nin ağzından anlatılırken, aradaki boşluğun namaza mani olacağı; ancak arada namaz kılanlar (المصلون) olduğu takdirde arkasındaki cemaatin namazının sahih hale geleceği anlatılmış; devamında İmam Muhammed'in bu görüşe muhalefet ettiğinden bahsedilmemiştir.⁴⁵³

Her ne kadar bir veya iki kişi olması halinde arkalarındakilerin namazlarının olmayacağı hakkında bir bilgi bulunmasa da; ifade de geçen “namaz kılanlar” kelimesinin cemi olması, cemi kelimelerin de Arapça'da en az üçe delalet ediyor olması, İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu gösterir mahiyettedir.

g. Namazı Bozan Şeyler

• İmam Muhammed'e göre, bir kimsenin namaz kılarken kıraati mushafın yüzünden okuyarak yapması mekruhtur; namazı bozulmasına sebep olmaz.⁴⁵⁴

İmam Muhammed'in kitaplarında geçen ifadeler⁴⁵⁵ İmam Muhammed'in mushaftan okumaya, kerahetle birlikte cevaz verdiğini göstermektedir.

Serahsî de *Mebûsût*'unda, *Muhtâr*'da ve *Mecma*'da yapılan bu nispeti teyit etmektedir.⁴⁵⁶

• İmam Muhammed, namazda sesli bir şekilde “öf, âh, vah” demenin namazı bozacağı kanaatini taşımaktadır.⁴⁵⁷

⁴⁵² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 159.

⁴⁵³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 189.

⁴⁵⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 62; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 136.

⁴⁵⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 196-197; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 97.

⁴⁵⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 201.

⁴⁵⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 136. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 140.

Asl' da Ebu Hanife'den "bozar" cevabı aldığını ifade ettikten sonra, aksi görüşü sadece Ebu Yusuf'a nispet etmesi ve *el-Câmiu's-sağîr*'de aykırı görüşü zikretmeden sadece yukarıdaki görüşe yer vermesi,⁴⁵⁸ İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu göstermektedir.

- Namaz kılan birinin, namaz dışındaki birinin verdiği habere hamd, terci', tesbih gibi Kuran'da da olan cümlelerle mukabelede bulunması; İmam Muhammed'e göre namazı bozar.⁴⁵⁹

Asl' da bu meseleyi Ebu Hanife'ye soran İmam Muhammed, namazın bozulacağı cevabını aldığını ifade etmiş, devamında aksi görüşü sadece Ebu Yusuf'a nispet etmiştir.⁴⁶⁰ Aksi görüşü sadece Ebu Yusuf'a nispet etmesi, kendisinin bu konuda Ebu Hanife ile aynı kanaati paylaştığına işaret etmektedir. *el-Câmiu's-sağîr*'de ise bu görüşte olduğunu sarahaten bildirmiştir.⁴⁶¹

- Tertip sahibi, namaz kılariken üzerinde kaza namazı olduğunu hatırlasa veya sabah namazının son rekatında iken teşehhütten önce güneş doğsa, İmam Muhammed'e göre namazı batıl olur.⁴⁶²

Bu iki meseleyi *Asl'* da Ebu Hanife'ye soran İmam Muhammed, bu durumdaki kimselerin namazlarının fasit olduğu cevabını almış; herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁴⁶³

Hanefilerin ibadetlerde fasit ile batıl terimlerini aynı anlamda kullandığı dikkate alınırsa İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed'e göre iki kadın erkek saflarının arasında namaza dursa sadece o kadınların sağındaki ve solundaki iki erkek ile arkalarındaki iki erkeğin namazın bozulur. Sonraki saflardaki erkeklerin namazı sahihtir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 37; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 92-93.

⁴⁵⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 136. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 140; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 14.

⁴⁶⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 195-196.

⁴⁶¹ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 93-94.

⁴⁶² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 137.

⁴⁶³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 151, 152, 153.

⁴⁶⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 159.

Asl'da erkekler arasında kadınların namaz kılması ile ilgili Ebu Hanife'nin görüşü kısaca şu şekilde geçmektedir: Eğer araya giren kadınlar bir saf olacak kadar çok ise, arkalarındaki tüm erkeklerin -isterse yirmi saf olsunlar- namazı fasittir. Sadece bir veya iki kadın arada namaz kılmış ise; sadece kadınların sağındaki, solundaki birer erkek ile hemen arkalarında bulunan saftaki bir veya iki erkeğin namazı fasit olur; onların da arkalarındaki saflarda yer alan erkeklerin tamamının namazları sahihtir. Ebu Hanife'nin bu görüşüne İmam Muhammed herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁴⁶⁵

Bu ifadelerden İmam Muhammed'in de bu konuda İmam-ı Azam ile aynı kanaati taşıdığı, dolayısıyla *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

Mebûsût'ta da bu nispetin isabetli olduğu teyit edilmektedir.⁴⁶⁶

h. Namaz Esnasında Namaza Mani Durumların Meydana Gelmesi

• İmam Muhammed, namazda iken üzerine pislik sıçrayan kimsenin yıkayıp geldikten sonra namazına devam edemeyeceği, yeniden başlaması gerektiği görüşündedir.⁴⁶⁷

Asl'da Ebu Hanife'nin namazına devam edemeyeceği şeklindeki cevabına İmam Muhammed'in itiraz etmemiş olması,⁴⁶⁸ kendisinin de aynı kanaatte olduğunu göstermektedir.

• İmamın abdesti bozulsa, cemaatten mesbuk bir kimseyi yerine çekse, o da son oturuşta iken teşehhütten sonra sesli bir şekilde gülse, İmam Muhammed sadece onun namazının bozulacağını, cemaatin namazına bir zarar gelmeyeceğini söylemektedir.⁴⁶⁹

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de bu görüşü dile getiren Ebu Hanife'ye, İmam Muhammed herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁴⁷⁰ İtiraz etmemiş olması onunla aynı kanaati paylaştığını göstermektedir.

⁴⁶⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 182-183.

⁴⁶⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 184.

⁴⁶⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 139.

⁴⁶⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 191.

⁴⁶⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 139. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 138; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 13-14.

• Üç veya dört rekatlık farz namazlarda, ilk iki rekattan sonra ümmi biri imamete çekilse, İmam Muhammed'e göre herkesin namazı bozulur.⁴⁷¹

el-Câmiu's-sağîr'de bu görüş mezhebin genel kanaati olarak verilmiş, Ebu Yusuf'un farklı görüşü dile getirilmemiştir.⁴⁷²

el-Câmiu's-sağîr'deki bu bilgiden İmam Muhammed'e yapılan nispette bir problem bulunmadığı söylenebilir.

Mebûs'ta aksi kanaatin sadece İmam Züfer ve Hasan b. Ziyâd'a nispet edilmiş olması,⁴⁷³ tespitimizi teyit etmektedir.

• Ümmi bir kimse ilk iki rekâtı kıraatsiz kıldıktan sonra namaz esnasında, Kuran'dan bir bölüm hatırlasa, bu hatırladığı bölümü son iki rekatta okusa, İmam Muhammed'e göre bu namaz sahih olmaz.⁴⁷⁴

Asl'de aynı kanaati taşıyan Ebu Hanife'ye itiraz etmemiş olması,⁴⁷⁵ İmam Muhammed'in bu konudaki görüşünün yukarıda ifade edildiği gibi olduğunu göstermektedir.

• İmam Muhammed, imamın mescidin dışındaki birini yerine çekmesini caiz görmektedir.⁴⁷⁶

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî *Mebûs*'unda, İmam Muhammed'in mescid dışından birini istihlafa cevaz verdiğini haber vermektedir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 168; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 101.

⁴⁷¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 139. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 134; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 13.

⁴⁷² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 98.

⁴⁷³ Serahsî, *el-Mebûs*, II, 97.

⁴⁷⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 139-140. Ayrıca bkz. Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 13.

⁴⁷⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 178-179, 180.

⁴⁷⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 140.

⁴⁷⁷ Serahsî, *el-Mebûs*, II, 116.

Mebisû't'taki bu bilgiye istinaden *Mecma'*da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

i. Kaza Namazı

• Bir vakti kazaya kalan ve o kazası aklında olduğu halde günlerce namaz kılan kimse, İmam Muhammed'e göre o vakti ve ondan sonraki beş vakti kaza eder; daha sonraki namazlarını etmez.⁴⁷⁸ Çünkü kaza varken kıldığı o beş vakit fasittir, namaz borcunun altı vakte ulaşması ile tertip düşeceğinden, sonraki namazları sahih olmaktadır.

Asl adlı eserinde İmam Muhammed, -İmam-ı Azam'ın hilafına- bu görüşte olduğunu sarahaten dile getirmiştir.⁴⁷⁹

• Tertip sahibi iki farklı güne ait bir öğle, bir de ikinci namazı kazası olsa, bunlardan hangisinin daha önceki güne ait olduğunu bilmeseyse İmam Muhammed'e göre sadece bir öğle, bir de ikinci namazı kılar. İhtiyatla hareket etmek⁴⁸⁰ zorunda değildir.⁴⁸¹

İmam Muhammed, *Asl'*da ihtiyatla hareketi emretmediğini, dolayısıyla yukarıda ifade edilen görüşte olduğunu açıkça dile getirmiştir.⁴⁸²

j. Nafile Namazlar

• İmam Muhammed, gündüz kılınan nafile namazların dörder dörder, gece kılınan nafile namazların ise ikişer ikişer olmasını daha faziletli görmektedir.⁴⁸³

⁴⁷⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 141.

⁴⁷⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 261.

⁴⁸⁰ İmam Ebu Hanife ihtiyatla amel edileceğini; dolayısıyla bu kimsenin bir öğle, bir ikindi, tekrar bir öğle veya bir ikindi, bir öğle, tekrar bir ikindi şeklinde 3 namaz kılması gerektiğini söyler.

⁴⁸¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 141. Ayrıca bkz. Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 16.

⁴⁸² Şeybânî, *el-Asl*, I, 264-265.

⁴⁸³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 143.

Asl'da İmam-ı Azam'ın gündüz nafilelerinin dörder kılınmasının eftal olduğunu söylemesine İmam Muhammed, bir itirazda bulunmamış; gece nafilelerinin ise ikişer ikişer olduğunu sarahaten dile getirmiştir.⁴⁸⁴

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu dile getirmektedir.⁴⁸⁵

• Gece nafilelerini tek selamla birleştirip dört, altı veya sekiz rekat şeklinde kılmayı İmam Muhammed caiz görmemektedir.⁴⁸⁶

İmam Muhammed'in kitaplarında birçok yerde tek selamla ikiden fazla gece namazı kılınmasına cevaz vermediğini bildirmektedir.⁴⁸⁷

Muhtasarü'l-Kudûrî ve *Mebûsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁴⁸⁸

Muhtâr'daki rumuzun "altı" rekatin akabine konulmuş olması problem arz etmektedir. Bu durum, İmam Muhammed'in tek selamla dört ve sekiz rekata cevaz verdiği vehmini uyandırmaktadır. Hâlbuki yukarıdaki zikrettiğimiz kaynaklardaki bilgilere göre İmam Muhammed, tek selamla kılınan dört ve sekiz rekata da karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla rumuzun cümle sonuna konulması daha yerinde olacaktır.

• İmam Muhammed, İmam-ı Azam'ın hilafına, şükür secdesini de ibadet olarak görmekte, sevaba vesile olacağını söylemektedir.⁴⁸⁹

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Mebûsût'ta İmam Muhammed'in tek secdeyi de ibadet olarak değerlendirdiği bildirilmektedir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 156-157.

⁴⁸⁵ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 36.

⁴⁸⁶ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 67; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 143.

⁴⁸⁷ Şeybânî, *el-Asl*, I, 156-157; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 110-111; Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 518-520; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 271-272.

⁴⁸⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 99; Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 158.

⁴⁸⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 143.

⁴⁹⁰ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 228.

Mebisû'taki bu bilgiyi esas alarak, *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed, vakit darlığından dolayı sabah namazının sünneti kılınmadan sadece farzı kılınmışsa kerahet vakti çıkınca sünnetinin kaza edilebileceği görüşündedir.⁴⁹¹

Mecma'da bildirilen bu görüş esasında Maliki mezhebine aittir. *Hucce* adlı eserinde İmam Muhammed, Malikilerin bu görüşünü nakletmekte; vitir namazı ile ilgili görüşlerine işaret ederek sabah namazının sünneti ile ilgili görüşlerini tenkit etmektedir.⁴⁹² Ancak *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinde İmam Muhammed, -şeyhaya hılafen- sabah namazının sünnetinin güneş yükselince kaza edilebileceğini söylemektedir.⁴⁹³

el-Câmiu's-sağîr, zahirü'r-rivâye eserlerden olduğu için daha kuvvetli olacağından ondaki bilgi esas alınmalıdır. Dolayısıyla yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed, kıraatsiz dört rekat nafil kılın kimseye sadece iki rekat namaz vacip olacağı görüşündedir.⁴⁹⁴

Asl'da Ebu Hanife'nin bu yöndeki fetvasına itiraz etmemiş olması ve *el-Câmiu's-sağîr*'de de sarahaten bu görüşte olduğunu ifade etmesi,⁴⁹⁵ *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu göstermektedir.

- Dört rekat nafil kılın kimse, ilk iki rekatın ve son iki rekatın sadece birer rekatlarında kıraatte bulursa, İmam Muhammed'e göre o kimseye sadece iki rekat namaz vacip olur.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 144.

⁴⁹² Şeybânî, *el-Hucce*, I, 208-209.

⁴⁹³ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 90-91.

⁴⁹⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 145. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 148; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 15.

⁴⁹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 157-158; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 98-99.

⁴⁹⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 145.

İmam Muhammed'in *Asl* ve *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserlerinde, böyle namaz kılan kimsenin sadece iki rekat kaza etmesi gerektiğine dair açık beyanı bulunmaktadır.⁴⁹⁷

- Dört rekat nafîle kılmak niyetiyle namaza başlayan kimse, İmam Muhammed'e göre arada selam verebilir. Bozarsa sadece iki rekat üzerine borç olur.⁴⁹⁸

Asl'da kendisi ile aynı kanaatte olan İmam-ı Azam'ın verdiği cevaplara İmam Muhammed'in itiraz etmemiş olması,⁴⁹⁹ *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu göstermektedir.

- İmam Muhammed, dört rekatlık nafîle namaz kılan kimsenin ikinci rekatta oturmaması halinde namazının fasit olacağını söylemektedir.⁵⁰⁰

Asl'da, bu meseleyi Ebu Hanife'ye sormuş, bilerek oturmayı terk etmemişse sehiv secdesinin yeterli olacağı cevabını almıştır. Gerekçe sorduğunda ise farz namaza kıyas ederek istihşanen böyle fetva verdiğini söylemiştir. Sonrasında İmam Muhammed bir itirazda bulunmamıştır.⁵⁰¹ Bu diyalog İmam Muhammed'in İmam-ı Azam ile aynı görüşte olduğuna işaret etmektedir.

Ancak *Mebûsût*'ta İmam Muhammed'in istihşanı değil, kıyası tercih ettiği; yani yukarıda *Mecma*'da verilen görüşte olduğu söylenmektedir.⁵⁰²

İmam Muhammed'in görüşünün açıkça söylendiği *Mebûsût*'taki bu nakli esas almak kanaatimizce yerinde olacaktır. Dolayısıyla yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Farz namaz kılan bir kimse ilk iki rekatta zammı sure okumasa, İmam Muhammed'e göre üçüncü ve dördüncü rekatlarda zammı sureyi kaza etmesi caizdir.⁵⁰³

⁴⁹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, I, 158, 241; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 98-99.

⁴⁹⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 145. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 148; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 15.

⁴⁹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 157, 239.

⁵⁰⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 145-146.

⁵⁰¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 181.

⁵⁰² Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 183.

⁵⁰³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 146. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 127; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 12-13.

Asl'da İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin "okumasa da olur" şeklindeki fetvasına itiraz etmemiştir.⁵⁰⁴ Buradan onun kaza edip etmeme hususunda İmam-ı Azam'ın dile getirdiği serbestiyeti benimsediği çıkarılabilir.

Mebûsût'ta surenin kazası ile ilgili olarak, sadece Ebu Yusuf'un kaza edilemeyeceği şeklindeki görüşü aktarılmıştır.⁵⁰⁵ Zıt görüşün sadece Ebu Yusuf'a nispeti, İmam Muhammed'in bu konuda ona katılmadığına işarettir.

Her iki kaynaktaki bilgilerden çıkarımla *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Bir kimse "Abdestsiz iki rekat namaz kılacağım" diye adakta bulunsa, İmam Muhammed'e göre adağı geçersizdir.⁵⁰⁶

İmam Muhammed'in kitaplarında geçmemekle birlikte Serahsî, İmam Muhammed'in abdestsizlik gibi namaz için olmazsa olmaz unsurların ihlalini içeren tüm adakların hiçbir şey vacip kılmayacağını söylediğini nakletmektedir.⁵⁰⁷

Mebûsût'taki bu nakle istinaden yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Ayakta nafil kılmaya başlayan bir kimsenin, hiçbir özrü olmadığı halde sonradan oturarak namaza devam etmesi, İmam Muhammed'e göre caiz değildir.⁵⁰⁸

İmam Muhammed'in kitaplarında böyle nafil namaz kılanın namazının geçerli olmayacağını açıkça dile getirmektedir.⁵⁰⁹

Kudûrî ve Serahsî de, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 214.

⁵⁰⁵ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 221.

⁵⁰⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 147.

⁵⁰⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 209.

⁵⁰⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 67; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 147.

⁵⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 201, 202; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 107.

⁵¹⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 101; Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 208.

• İmam Muhammed, bir kimsenin hiçbir özrü olmadan gemide oturarak farz namaz kılmasını caiz görmemektedir.⁵¹¹

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de ayağa kalkabilecek kişilerin gemide oturarak farz namaz kılmasına cevaz vermediğini sarahaten dile getirmiştir.⁵¹²

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁵¹³

• Şehir dışında yolculuk yapmakta olan bir kimsenin bineği üzerinde nafîle namaz kılabilceği hususunda mezhep içi icma vardır. Şehir içerisinde ise, İmam Muhammed'e göre binek üzerinde nafîle kılmak caiz değildir.⁵¹⁴

Bu konuda aynı kanaati paylaştığı İmam-ı Azam'ın bu yöndeki cevabına *Asl*'da itiraz etmemiş olması ve *Muvatta* rivayetinde de sadece yolcunun bineği üstünde nafîle kılmasına cevaz vermesi,⁵¹⁵ İmam Muhammed'in *Mecma*'da aktarılan görüşte olduğunu delillerindendir.

Tahâvî de bunu teyit etmektedir.⁵¹⁶

• Bineği üzerinde nafîle namaza başlayan kimse, namaz esnasında bineğinden incek olsa İmam Muhammed'e göre namazına devam edebilir.⁵¹⁷

el-Câmiu's-sağîr adlı eserinde İmam Muhammed, İmam-ı Azam'dan bir rekat kala bineğinden inen kimsenin namazına devam edebileceği görüşünü aktarmış, herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁵¹⁸

İtiraz etmemiş olmasından İmam Muhammed'in de bu görüşte olduğunu çıkarmak mümkündür.

⁵¹¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 147-148.

⁵¹² Şeybânî, *el-Asl*, I, 280; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 107-108.

⁵¹³ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 34.

⁵¹⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 148.

⁵¹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 272; Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 579.

⁵¹⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 25.

⁵¹⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 148. Ayrıca bkz. Neseîfî, *Kenzü'd-dekâik*, 15; Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 151.

⁵¹⁸ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 100-101.

k. Hasta Namazı

• İmam Muhammed, bir özürden dolayı oturarak namaz kılmaya başlamış bir kimsenin sonradan ayağa kalkabilecek hale gelmesi halinde, namaza yeniden başlaması gerektiğini söylemektedir.⁵¹⁹

Asl'de Ebu Hanife'nin bu konudaki farklı kanaatini aktardıktan sonra, o kimsenin yeniden namaza başlaması gerektiğini açıkça dile getirmektedir.⁵²⁰

• İmam Muhammed'e göre bayılma, altı namaz vakti geçecek kadar uzun sürecek olursa bu süre zarfındaki namazlar kişinin zimmetinden düşer.⁵²¹

Asl'de bir yerde Ebu Hanife'nin “bir gündüz ve bir gece baygın kalınca namazların düşmeyeceği”, başka bir yerde de “bir gündüz ve bir geceden daha uzun süre baygın kalırsa namazların düşeceği” sözüne itiraz etmemiştir.⁵²² *Muvatta* rivayeti, *Hucce* ve *Asar* adlı eserlerinde bir gündüz ve bir geceden fazla baygın kalması halinde namazlarını kaza etme zorunluluğunun olmadığını söylemektedir.⁵²³

Bir gündüz ve bir geceden fazla baygın kalmaktan kastın altı namaz vakti olabileceği dikkate alınır, kitaplarındaki bu bilgilerden İmam Muhammed'in kanaatinin yukarıda aktarıldığı gibi olduğu söylenebilir.

l. Tilavet Secdesi

• Arapça dışında bir dilde secde ayeti okunması halinde, İmam Muhammed'e göre sadece kişinin manayı anlaması halinde secde vacip olur; o dili bilmiyorsa başka birinin secde ayeti okunduğunu haber vermesi ile secde vacip olmaz.⁵²⁴

Yabancı dilde tilavet secdesi meselesine, İmam Muhammed'in kitaplarında rastlayamadık.

⁵¹⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 152-153.

⁵²⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 211-212.

⁵²¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 153. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 16.

⁵²² Şeybânî, *el-Asl*, I, 209; II, 175.

⁵²³ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 39-40; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 154-155; Şeybânî, *el-Âsâr*, 34.

⁵²⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 154.

Serahsî, *Mebûsût*'unda iki yerde imameynin bu konuda, Ebu Hanife'den farklı olarak, dinleyen kimsenin secde ayeti olduğunu bilmesini şart koştuklarını aktarmaktadır.⁵²⁵

Mebûsût'taki bu bilgi esas alınarak *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

• Hanefilere göre normalde cemaat kıraat yapmadığı halde cemaatten biri secde ayeti okuyuverecek olursa İmam Muhammed, ayeti okuyanın ve okuduğunu duyanların namazdan sonra tilavet secdesi yapmasının vacip olduğunu söylemektedir.⁵²⁶

Kitaplarının birçok yerinde, tilavet secdesi okuyan cemaatin namazdan sonra secde yapması gerektiğini dile getirmiştir.⁵²⁷

Serahsî de, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁵²⁸

• Bir kimse ayrı rekatlarda aynı secde ayetini iki defa okusa, -Ebu Yusuf'a hılafen- İmam Muhammed'e göre iki defa secde yapması gerekir.⁵²⁹

Asl'da iki yerde hem yerde, hem de binit üzerinde namaz kılan kimse için Ebu Hanife'nin "tek secde yeterlidir" şeklindeki görüşü aktarılmış, devamında İmam Muhammed'den bir itiraz zikredilmemiştir.⁵³⁰ Öte yandan İmam Muhammed *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserinde Ebu Yusuf'un görüşü aktardıktan sonra, ikinci rekatta aynı secde ayetini okunması halinde ikinci defa secde yapılacağını açıkça söylemektedir.⁵³¹

Görüşünü açıkça dile getirmesi daha kuvvetli olacağından, *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Mebûsût'ta da *el-Câmiu'l-kebîr*'e atıfta bulunularak İmam Muhammed'in yukarıdaki görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁵³²

⁵²⁵ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 5, 133.

⁵²⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 75; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 154.

⁵²⁷ Şeybânî, *el-Asl*, I, 292, 298-299; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 102; Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 10.

⁵²⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 10.

⁵²⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 155.

⁵³⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 297, 299.

⁵³¹ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 10.

⁵³² Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 13.

m. Yolcu Namazı

• Bir yolcu namazını kısaltarak kılarken, ikinci rekatin kadesinde mukim olmaya niyet etse, İmam Muhammed namazının bozulacağını, yeniden dört rekat olarak namazını kılması gerektiğini söylemektedir.⁵³³

Asl'da bu mesele aynen geçmekte; İmam Muhammed, İmam-ı Azam'ın görüşünü aktardıktan sonra kendisinin yukarıdaki kanaatte olduğunu açıkça beyan etmektedir.⁵³⁴

n. Cuma Namazı

• İmam Muhammed'e göre, Cuma namazına başlanırken cemaatin bulunması, imamın Cuma namazını kıldırması için yeterlidir. İmam başladıktan hemen sonra cemaat dağılacak olsa, imam yine iki rekat Cuma namazı kılar; dört rekat öğle namazı kılmaz.⁵³⁵

Asl ve *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserlerinde Ebu Hanife'nin farklı kanaati aktarıldıktan sonra, İmam Muhammed'in imamın iki rekat Cuma namazı kılacağı görüşünde olduğu sarahaten dile getirilmiştir.⁵³⁶

• Cuma namazında cemaat oluşabilmesi için asgari limit, İmam Muhammed'e göre üçtür. Cemaatin üç kişiden az olması halinde Cuma namazı kılınmaz, öğle namazı kılınır.⁵³⁷

Asl ve *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserlerinde İmam Muhammed, İmam-ı Azam'dan "asgari üç kişi olması lazım" görüşünü aktarmış, herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁵³⁸ Buradan zımnen onun da aynı kanaati paylaştığı söylenebilir.

⁵³³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 158.

⁵³⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 266.

⁵³⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 159.

⁵³⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 327; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 111-112.

⁵³⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 159. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 181; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 17.

⁵³⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 327; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 112.

Nitekim *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁵³⁹

- Mezhebin genel kanaati, halife veya Hicaz emiri hacca iştirak etmişse Mina'da Cuma namazının kılınabileceği yönündedir. Ancak İmam Muhammed, bu kimseler hacca iştirak etseler dahi, Mina'da Cuma namazı kılınamayacağını söylemektedir.⁵⁴⁰

Asl'da Mina'da Cuma namazı meselesi ile ilgili mezhebin genel kanaati aktarılmış, İmam Muhammed itirazda bulunmamıştır.⁵⁴¹ *el-Câmiu's-sağîr*'de ise mezhebin genel kanaati aktarıldıktan sonra, İmam Muhammed'in yukarıda aktarılan görüşte olduğu sarahaten dile getirilmiştir.⁵⁴² *Hucce*'de de bu görüşte olduğu belirtilmiştir.⁵⁴³

- İmam Muhammed'e göre Cuma hutbesi, sadece Allah'ı zikretmekten ibaret olacak şekilde kısa olamaz. Hutbenin, örfen hutbe denecek kadar uzunlukta olması gerekir.⁵⁴⁴

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de İmam-ı Azam'ın farklı kanaati aktarıldıktan sonra imameynin itirazı dile getirilmiş, yukarıda aktarılan görüşte oldukları söylenmiştir.⁵⁴⁵

Tahâvî, Kudûrî ve Serahsî de imameynin bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁵⁴⁶

- İmam Muhammed; görme özürlülerin, yardımsız abdest alamayan veya kibleye yönelemeyenlerin, yanlarında yardımcı olacak birileri bulunmaları halinde, Cuma namazı kılmalarının farz olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁷

⁵³⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 35; Serahsî, *el-Mepsût*, II, 24.

⁵⁴⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 159-160.

⁵⁴¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 271.

⁵⁴² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 112.

⁵⁴³ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 431.

⁵⁴⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 83; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 160.

⁵⁴⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 318-319; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 112.

⁵⁴⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 36; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 114; Serahsî, *el-Mepsût*, I, 30.

⁵⁴⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 160-161.

İmam Muhammed'in kitaplarında, hastalık gibi özrü bulunanlara Cuma namazının farz olmadığı geçmekte iken; yardımcı bulunması halinde Cuma namazının farziyeti meselesi yer almamaktadır.⁵⁴⁸

Mebûsût'ta da sadece görme özürlü olanlarla ilgili, yardımcıları olması halinde Cuma namazının farz olacağı imameynin görüşü olarak bildirilmektedir.⁵⁴⁹

Görme özürlüler ile ilgili ihtilafın, diğer özür sahipleri için de vaki olacağı kanaatimizce kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla *Mecma*'dan aktardığımız nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Hiçbir özrü olmadığı halde Cuma günü evinde öğle namazını kılmış kimse, sonradan Cuma namazına gitmeye niyet etse, İmam Muhammed'e göre evinden çıkmasıyla değil, imamla namaza başlaması ile evinde kıldığı öğle namazı batıl olur.⁵⁵⁰

İmam Muhammed *Asl* ve *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserlerinde, Ebu Hanife'nin farklı kanaatini aktardıktan sonra, kendi görüşünün yukarıdaki aktarıldığı şekilde olduğunu sarahaten dile getirmiştir.⁵⁵¹

Muhtasaru't-Tahâvî, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Mebûsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁵⁵²

- İmam Muhammed, bir kimsenin Cuma namazının teşehhüdünde iken imama uyması halinde dört rekat kılması gerektiğini söylemektedir.⁵⁵³

Asl'da iki yerde İmam Muhammed, İmam-ı Azam'ın iki rekat kılacağı şeklindeki görüşüne itiraz etmemiştir.⁵⁵⁴ Ancak daha sonra bir yerde İmam-ı Azam'ın görüşünü aktardıktan sonra, son rekata yetişemeyenlerin dört rekat kılması gerektiğini

⁵⁴⁸ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 322.

⁵⁴⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 22-23.

⁵⁵⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 84; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 161.

⁵⁵¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 322-323, 323-324; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 112.

⁵⁵² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 36; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 115; Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 33.

⁵⁵³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 161.

⁵⁵⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 227, 328.

söylemiştir.⁵⁵⁵ *Asar*'da da İmam-ı Azam'ın görüşünü aktardıktan sonra kendi kanaatini dile getirmiş; ardından kanaatini destekleyen rivayetler zikretmiştir.⁵⁵⁶

Tahâvî ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'larında da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu sarahaten geçmektedir.⁵⁵⁷

• Tertip sahibi kimse Cuma namazını kılarken sabah namazını kılmadığını hatırlasa, ancak Cuma namazını bozup sabah namazını kılmaması halinde Cuma namazının kaçmasından korkuyorsa; İmam Muhammed'e göre Cuma namazını tamamlar, daha sonra sabah namazını kılar.⁵⁵⁸

Asl'da bu mesele iki yerde geçmektedir. Birisinde İmam Muhammed, Ebu Hanife'nin yukarıda meseleye verdiği "Cuma namazını bozar, sabah namazını kılar, sonra yetişebilirse imama uyar, yetişemezse öğle namazını kılar" cevabını sadece şeyhaya atfetmiş; ancak kendi görüşünü söylememiştir.⁵⁵⁹ Diğerinde ise İmam-ı Azam'ın görüşünü aktardıktan sonra kendi görüşünü yukarıda aktardığımız dile getirmiştir.⁵⁶⁰

Mebûsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁵⁶¹

• İmam Muhammed, bir şehirde farklı farklı camilerde Cuma namazı kılınmasını caiz görmektedir.⁵⁶²

İmam Muhammed'in bu görüşte olduğuna dair kendi kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Tahâvî, İmam Muhammed'in bir şehirde sadece iki yerde Cuma namazı kılınmasına cevaz verdiğine dair bir rivayet bulunduğunu söylemektedir.⁵⁶³

⁵⁵⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 329.

⁵⁵⁶ Şeybânî, *el-Âsâr*, 26.

⁵⁵⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 35; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 116.

⁵⁵⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 161-162.

⁵⁵⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 324.

⁵⁶⁰ Şeybânî, *el-Asl*, I, 320-321.

⁵⁶¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 90.

⁵⁶² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 162. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 17.

⁵⁶³ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 35.

Serahsî ise, bir şehirde iki veya daha fazla yerde Cuma namazı kılmaya cevaz veren görüşü Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e nispet etmektedir.⁵⁶⁴

Bu bilgiler esas alındığı takdirde, İmam Muhammed'in bir şehirde birden fazla camide Cuma namazı kılınmasına cevaz verdiğini söylemek mümkündür.

• İmam Muhammed'e göre Cuma günü imamın hücrelerinden çıkması ile hutbeye başlaması arasında geçen sürede konuşmakta bir beis yoktur.⁵⁶⁵

İmam Muhammed, *Asl* adlı eserinde imam hutbeye başlamadan önce konuşmakta bir beis olmadığını sarahaten dile getirmiştir. Sonrasında ise Ebu Hanife'nin hem namaz kılma, hem de konuşmada kerahet olduğuna dair görüşüne itirazda bulunmamıştır.⁵⁶⁶ Buradan namaz kılmanın keraheti hususunda İmam-ı Azam ile aynı kanaati paylaştığı, ancak konuşma meselesinden İmam-ı Azam'ın mekruh görüşüne katılmadığı anlaşılmaktadır. *Muvatta* rivayetinde Hz. Ömer devrinde hutbe başlayana kadar insanların konuştuğunu bildirmesi ve Zührî'den "(İmamın hücrelerinden) çıkışı namazı; konuşması (hutbeye başlaması) da konuşmayı bitirir" sözünü nakletmesi⁵⁶⁷ *Mecma*'daki nispeti destekler mahiyettedir.

• Cuma namazından sonra İmam Muhammed'e göre dört rekat namaz kılmak sünnettir.⁵⁶⁸

Hucce adlı eserinde hem dört rekat rivayetinin, hem de altı rekat rivayetinin bulunduğunu söylemektedir.⁵⁶⁹ *Asl*'da "Sonrasında dört veya altı (rekat) kılar" diyerek iki rivayet arasında tercih yapmamaktadır.⁵⁷⁰ *Asar*'da ise sadece Cuma namazından sonra dört rekat sünnetin olduğuna dair rivayette bulunmuştur.⁵⁷¹ Serahsî, *Mepsût*'ta

⁵⁶⁴ Serahsî, *el-Mepsût*, II, 120-121.

⁵⁶⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 162-163.

⁵⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 319.

⁵⁶⁷ Şeybânî, *el-Muvatta*', I, 603-604.

⁵⁶⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 163. Ayrıca bkz. Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 15; Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 147.

⁵⁶⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 295.

⁵⁷⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 234.

⁵⁷¹ Şeybânî, *el-Âsâr*, 22.

İmam Muhammed'in Cuma namazı sonrası dört rekatlık nafile kılmayı benimsediğini bildirmektedir.⁵⁷²

Tüm bu bilgilerden İmam Muhammed'in dört rekat rivayetini benimsediğini, dolayısıyla *Mecma*'daki nispetin isabetli olduğunu çıkarmak mümkündür.

o. Bayram Namazı ve Teşrik Tekbirleri

• İmam Muhammed'e göre, bayram namazı kılınırken birinci rekatın rükusunda cemaate yetişen kimse, imam rükuda olduğu sürece ilave tekbirleri getirir, sonra rükuya gider.⁵⁷³

İmam Muhammed *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserinde, bayram tekbirlerini kaçıran kimsenin imam rükuda olduğu sürece tekbirleri getirmesi gerektiğini söylemektedir.⁵⁷⁴

• Teşrik tekbirlerinin başlangıcı hususunda Hanefi mezhebi imamları arasında görüş birliği vardır. Ancak teşrik tekbirlerinin bitişi için aynı durum söz konusu değildir. Ebu Hanife, Kurban bayramının birinci gününün ikindi namazını bitiş olarak kabul ederken; imameyn, Kurban bayramının son gününün ikindi namazı ile teşrik tekbirlerinin bittiğini söylemektedir.⁵⁷⁵ Bu durumda Ebu Hanife'ye göre teşrik tekbirlerinin sayısı sekiz iken, imameyne göre bu sayı yirmi üç olmaktadır. *Asl*'da sekiz vakit uygulamasının Abdullâh b. Mesud'dan, yirmi üç vakit uygulaması ise Ali b. Ebî Tâlib'den geldiği bildirilerek Ebu Hanife'nin İbn Mesud rivayetini, imameynin ise Ali b. Ebî Tâlib rivayetini esas aldığı beyan edilmiştir.⁵⁷⁶ Diğer kitaplarında da İmam Muhammed'in yirmi üç vakti esas aldığına dair açık bilgiler yer almaktadır.⁵⁷⁷

Tahâvî ve Kudûrî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 157.

⁵⁷³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 164-165.

⁵⁷⁴ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 11.

⁵⁷⁵ Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 185; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 165.

⁵⁷⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 346.

⁵⁷⁷ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 114-115; Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 12-13; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 310; Şeybânî, *el-Âsâr*, 42.

⁵⁷⁸ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 38; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 120.

Dolayısıyla Muhtâr'daki ilgili cümlenin⁵⁷⁹ sonuna (سم) rumuzunun konulması daha isabetli olacaktır.

• Teşrik tekbirleri ile ilgili bir diğer ihtilaf da kimlere vacip olduğu ile ilgilidir. Ebu Hanife, teşrik tekbirlerinin sadece şehirlerde cemaatle namaz kılan mukîm erkeklere vacip olduğunu söylerken; imameyn bütün namaz kılanlara teşrik tekbirlerinin vacip olduğu kanaatini taşımaktadır.⁵⁸⁰

*Asl'*da İmam Muhammed, İmam-ı Azam'ın farklı kanaatini zikretmiş; sonrasında da kendisinin bu görüşte olmadığını, teşrik tekbirlerinin bütün namaz kılanlara vacip olduğunu söylemiştir.⁵⁸¹ Yine *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr* ve *Hucce*'de de bu görüşte olduğunu sarahaten dile getirmiştir.⁵⁸²

Tahâvî, Kudûrî ve Serahsî de bu bilgiyi teyit etmektedir.⁵⁸³

p. Yağmur Duası

• İmam Muhammed, İmam-ı Azam'ın hilafına, yağmur duasına çıkıldığı zaman ezansız, kametsiz, kıraati açıktan olan, iki rekatlık bir namaz kılınacağını söylemektedir.⁵⁸⁴

İmam Muhammed *Asl'*da İmam-ı Azam'ın zıt yöndeki kanaatini ifade ettikten sonra, yağmur duası için bayram namazı gibi hutbe öncesinde bir namaz kılınacağını, ancak bu namazda bayram namazındaki ziyade tekbirlerin bulunmadığını belirtmektedir. Peygamberimizin yağmur duası için namaz kılmış olmasını ve İbn

⁵⁷⁹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 88.

⁵⁸⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 88; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 165-166.

⁵⁸¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 347.

⁵⁸² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 114-115; Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 13; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 310-311.

⁵⁸³ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 38; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 120; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 44.

⁵⁸⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 71; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 168. *Vikâye* ile *Kenzü'd-dekâik*'te isim belirtilmeksizin bu görüş kısmen benimsenmiş; ancak namazın cemaatle kılınamayacağı, sadece tek tek kılmanın caiz olduğu söylenmiştir (Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 153; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 18.)

Abbas'ın bu namazı emretmesini de görüşüne delil olarak zikretmiştir.⁵⁸⁵ *Muvatta* rivayetinde ve *Hucce*'de de bu görüşte olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁶

Muhtasaru't-Tahâvî, Muhtasaru'l-Kudûrî ile Meksût'ta da İmam Muhammed'in yağmur duası namazı ile ilgili bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁵⁸⁷

• İmam Muhammed'e göre yağmur duasına çıkıldığında sadece imam, elbisesini ters giyer.⁵⁸⁸

Asl'da yağmur duası ile ilgili bölümde, imamın elbisenin ters giyeceğini; elbisesinin sol yanına sağa, sağ yanını da sola getireceğini söylemektedir.⁵⁸⁹ *Hucce*'de ise Hanefilerin ve Malikilerin uygulamalarını anlattıktan sonra Maliki uygulamasının daha güzel olduğunu beyan ederek, elbisenin ters giyilmesi görüşünü benimsediğini dile getirmiştir.⁵⁹⁰

r. Korku Namazı

• Ebu Yusuf, korku namazının sadece Peygamberimizin hayatında meşru olduğunu, o vefat ettikten sonra korku namazı uygulamasının nesholdüğünü söylemektedir. İmam Muhammed ise, korku namazının ihtiyaç halinde sonraki dönemlerde de uygulanabileceği kanaatini taşımaktadır.⁵⁹¹

Fıkıh kitaplarında Ebu Yusuf'un görüşü pek dile getirilmemiş, diğer görüş benimsenerek ilk dönemden itibaren korku namazı ile ilgili pek çok mesele tartışılmıştır. Mütün-i erbaa müellifleri de korku namazı hususunda mezhebin genel kanaatini benimsemiş, kitaplarında müstakil bir bölüm halinde korku namazını

⁵⁸⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 398-400.

⁵⁸⁶ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 75-76; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 332-334, 336.

⁵⁸⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 38; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 123; Serahsî, *el-Meksût*, II, 76.

⁵⁸⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 168.

⁵⁸⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 400.

⁵⁹⁰ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 332-334.

⁵⁹¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 170.

anlatmışlardır.⁵⁹² *Asl*'da da İmam Muhammed, korku namazı ile ilgili bölümü 13 sayfada işlemiştir.⁵⁹³ Diğer kitaplarında da korku namazına yer vermiştir.⁵⁹⁴

Tüm bu bilgilerden Hz. Peygamberin hayatından sonra da şartların oluşması halinde İmam Muhammed'in korku namazına cevaz verdiği çıkarılabilmektedir.

s. Cenaze Namazı ve Techiz-Tekfin İşleri

- İmam Muhammed'e göre koca, başka kimse olmasa bile, karısının techiz-tekfin işlerini yerine getiremez.⁵⁹⁵

Asl'da İmam Muhammed, İmam-ı Azam'a bu meseleyi sormuş, o da ısrarla kocanın kadını yıkamayacağını söylemiştir. Devamında herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁵⁹⁶ *Asar* adlı eserinde İbrahim Nehaî'den (v. 96/715) gelen "yıkayabilir" görüşü ile İmam-ı Azam'ın "yıkayamaz" rivayetini aktarmış, sonrasında İmam-ı Azam'ın görüşünü benimsediğini dile getirmiştir.⁵⁹⁷

- Cenaze kefenlendikten sonra bir yerinin unutulmuş yıkılmadığı anlaşılrsa, İmam Muhammed'e göre, bu yer bir uzuv miktarından az bile olsa, kefenin çözülmesi ve unutulmuş yerin yıkanması gerekir.⁵⁹⁸

Asl'ın cenaze bölümünde unutma meseleleri anlatılırken az bir yerin kuru kalması ayrıntısına girilmemiş, sadece cenazenin tamamen yıkanmamış olması halinde - henüz gömülmemişse- kefenin çözülüp yıkanması gerektiği söylenmiştir.⁵⁹⁹

Serahsî, bir uzuv veya daha fazla miktarda kuru yer kalması halinde ittifakla çözülüp yıkanacağını belirttiikten sonra, az bir yer kuru kalması konusunu ele almış;

⁵⁹² Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 185-186; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 88-89; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 170-171; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 19.

⁵⁹³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 350-362.

⁵⁹⁴ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 64; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 340-348; Şeybânî, *el-Âsâr*, 39-40.

⁵⁹⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 173.

⁵⁹⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 388.

⁵⁹⁷ Şeybânî, *el-Âsâr*, 46-47.

⁵⁹⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 174.

⁵⁹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 392, 393, 394.

İmam Muhammed'in yukarıda aktardığımız görüşte olduğunu söylemiş, aksi kanaati sadece Ebu Yusuf'a nispet etmiştir.⁶⁰⁰

Mebûsût'taki bu bilgiye istinaden *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Cenaze namazına gecikerek katılmış bir kimse, İmam Muhammed'e göre kaçırıldığı tekbirleri hemen değil, imam selam verdikten sonra aralarında bir şey okumaksızın peş peşe yapar.⁶⁰¹

Asl'da ilgili mesele İmam Muhammed tarafından Ebu Hanife'ye sorulmuş, o da bekleyip imam selam verince kaçırıldığı tekbirleri getirmesi gerektiği cevabını vermiştir. Devamında bu görüşün Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e ait olduğu belirtilerek Ebu Yusuf'un farklı kanaati aktarılmıştır.⁶⁰² İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu *Hucce* adlı eserinde de dile getirilmiştir.⁶⁰³

- İmam Muhammed'e göre çocuk, deli, cünüp, hayızlı, lohusa, üzerine ağır bir cisim atılanlar şayet şehit olurlarsa bunlara şehit muamelesi yapılır; yıkanmadan defnedilirler.⁶⁰⁴

İmam Muhammed'in kitaplarında, bu sayılan kimselerden sadece çocuk ve cünüp meselesi dile getirilmiştir.⁶⁰⁵ Diğerleri mevzubahis edilmemiştir.

Tahâvî ise kesici-delici olmayan bir alet ile öldürülen kimse hakkında İmam Muhammed'in yukarıda aktardığımız görüşte olduğunu dile getirmiştir.⁶⁰⁶

Mebûsût'ta ise sadece çocuk, cünüp ve hayızlının şehit olması durumundan bahsedilmiş; İmam Muhammed'in yıkanmayacağı görüşünü benimsediği dile getirilmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁰ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 73.

⁶⁰¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 175. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 20.

⁶⁰² Şeybânî, *el-Asl*, I, 381-382.

⁶⁰³ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 364.

⁶⁰⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 178.

⁶⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, I, 366-367, 372-373; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 120.

⁶⁰⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 41.

⁶⁰⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 54, 57-58.

Kaynaklardaki bilgiler her ne kadar deli ve lohusa hakkında bilgi vermese de; genel itibarla mezhep içi ihtilaf doğrulanmaktadır. Dolayısıyla *Mecma*'daki nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

2. Nispeti Hatalı Olan Görüşler

a. Namazı Bozan Şeyler

- İmam Muhammed, namazda pis bir yere secde edenin -sonradan temiz yerde secdesini iade etse bile- namazının bozulacağı kanaatindedir.⁶⁰⁸

Bu konuda İmam Muhammed'in kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Tahâvî *Muhtasar*'ında İmam Muhammed'in pis yere secde etmenin namazı bozmayacağı kanaatinde olduğunu aktarmaktadır.⁶⁰⁹

Serahsî'nin *Mebûsût*'unda ise namazının bozulmayacağı şeklindeki zıt görüş Ebu Yusuf'a, yukarıda zikredilen görüş ise İmam Züfer'e nispet edilmiştir. İmam Muhammed'den herhangi bir görüş aktarılmamıştır.⁶¹⁰

Bu durumda Tahâvî'nin verdiği bilgiyi esas alarak *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispette problem bulunduğunu söylemek mümkündür.

b. Namazın Mekruhları

- İmam Muhammed, namazda okunan tesbihatı ve ayetleri elle saymanın mekruh olmayacağını söylemektedir.⁶¹¹

el-Câmiu's-sağîr'de tesbihatı ve ayetleri saymanın mekruh olduğu geçmekte, bu konuda herhangi bir ihtilaf zikredilmemektedir.⁶¹²

⁶⁰⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 136. Ayrıca bkz. Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 140.

⁶⁰⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 31.

⁶¹⁰ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 204.

⁶¹¹ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 62; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 138.

el-Câmiu's-sağîr'deki bu bilgidan *Mecma*'da ve *Muhtâr*'da yapılan nispetlerin isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

Dolayısıyla *Muhtâr*'daki (سم) rumuzunun kullanılmaması daha yerinde olacaktır.

c. Tertip Sahibi Kimse

• İmam Muhammed, tertibin bozulması için azami sınırı, altıncı namaz vaktinin girişi olarak tespit etmektedir.⁶¹³

İmam Muhammed'in kitaplarında -bu meseledeki mezhep içi ihtilafa yer verilmeksizin- bir gün ve aşâğısının namazları miktarınca namaz (en fazla beş vakit) kazaya kalırsa tertibe uymanın gerektiği, bir günün namazlarından fazla namaz (en az altı vakit) kazaya kalırsa tertibin düşeceği bildirilmektedir.⁶¹⁴ Buna göre altı namaz vaktinin girmesi halinde kişi üzerinde henüz beş vakit kaza bulunacağından hala tertip sahibi olmaya devam edecektir. Altıncı namaz vakti de çıkınca kaza sayısı altıya ulaşacağından artık tertip düşmektedir. Bu durumda tertibin düşmesinin azami sınırı, altıncı namaz vaktinin girmesi değil, çıkmasıdır.

Mecma'da bildirilen görüş ise *Mebûsût*'ta İbn Sema kanalıyla İmam Muhammed'e nispet edilmiştir.⁶¹⁵

Kitaplarındaki sarîh bilgiler daha kuvvetli kabul edilirse *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olmadığını söylemek mümkündür.⁶¹⁶

⁶¹² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 100.

⁶¹³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 141.

⁶¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, I, 261; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 106.

⁶¹⁵ Serahsî, *el-Mebûsût*, I, 154.

⁶¹⁶ *Kaza Namazı* başlığında zikrettiğimiz "bir vakti kazaya kalan ve o kazası aklında olduğu halde günlerce namazlarını kılan kimse" meselesinde de, İmam Muhammed'in altı vakit borcu ile tertibin düştüğü görüşünde olduğu görülmektedir.

d. Sehiv Secdesi

• Sehiv secdesi yapmadan önce İmam Muhammed, -şeyhayna hılafen- sadece sağa selam verilmesi gerektiğini söylemektedir.⁶¹⁷

Asl' da sehiv secdesinin yapılışı İmam-ı Azam'ın ağzından şöyle anlatılmaktadır: “Sonra teşehhütte bulunur, selam verir, iki tane sehiv secdesi yapar, namazın sonunda sağa ve sola selam verir.”⁶¹⁸ Birinci selamda sağ-sol açıklaması olmaksızın sadece “selam verir”, ikinci selamda ise “sağa ve sola selam verir” denmesi, İmam-ı Azam'ın da *Mecma'* da sadece İmam Muhammed'e nispet edilen görüşte olduğuna işaret etmektedir. Ancak *Asl'* daki ibarede, meseledeki ihtilafa işaret etmek gibi bir sevk gayesinin güdülmemiş olması, İmam Muhammed'in görüşünün yukarıda aktarıldığı gibi olduğunu tam manasıyla teyit etmemektedir. Teyemmüm başlığında ise İmam Muhammed, iki tarafa selam verip sonra sehiv secdesi yaparken suyu gören kimsenin durumunu sormaktadır.⁶¹⁹ Buradan sehiv secdesi öncesi her iki tarafa da selam verilmesi gerektiği görüşünde olduğu çıkarılabilir.

Muvatta rivayetinde ve *Hucce*'de sehiv secdesinin “selamdan sonra” yapılacağı geçmekte, ancak selamın adedi hakkında bilgi verilmemektedir.⁶²⁰ Adet ayrıntısına girilmemiş olması, İmam Muhammed'in sehiv secdesi öncesi, namazdan çıkarken verilen selam gibi iki tarafa da selam verilmesi gerektiği görüşünde olduğuna işaret etmektedir. Zira tek selam görüşünde olsa idi, namazdan çıkış selamından ayırmak için, mutlaka tek selam olduğunu ifade eden bir ibare kullanırdı.

Her ne kadar kaynaklardaki bilgiler yeterince açık olmasa da yukarıda bahsettiğimiz gerekçelerle İmam Muhammed'in sehiv secdesinden önce hem sağa, hem de sola selam verilmesi gerektiği görüşünde olduğunu söylemek mümkündür.

⁶¹⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 149. Ayrıca bkz. Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 163.

⁶¹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, I, 212.

⁶¹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 127.

⁶²⁰ Şeybânî, *el-Muvatta'*, I, 456; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 223.

e. Cuma Namazı

• Şehirlere yakın köylerde Cuma namazı kılınması meselesinde İmam Muhammed, şehrin ezanının duyulmasını esas almıştır. Ona göre şehre yakın köylerde oturanlar şehirdeki ezanı duyuyorlarsa, onların da Cuma namazına iştiraki gerekmektedir.⁶²¹

Asl'de İmam Muhammed yakın köylerle alakalı olarak Kûfe'nin bir mahallesi olan Zürâre'dekilerin⁶²² Kûfe'deki Cuma namazına gelip gelmeyeceklerini sormuş, Ebu Hanife de gelmek zorunda olmadıkları cevabını vermiştir. İmam Muhammed bu cevaba itiraz etmemiştir.⁶²³

Serahsî de *Mebûsût*'unda yakın köylerdeki ezanı duyanların Cuma namazına gelmesi gerektiği görüşünü sadece Ebu Yusuf'a nispet etmektedir.⁶²⁴

Tüm bu bilgilerden *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin problemli olduğunu söylemek mümkündür.

f. Cenaze

• Düşük doğmuş çocuk -azaları belli hale gelmiş olsa bile- İmam Muhammed'e göre yıkanmaz.⁶²⁵

Asl'de ölü doğan çocuk meselesini İmam Muhammed'in, İmam-ı Azam'a sorduğu; onun da yıkanmayacağı ve namazının kılınmayacağı cevabını verdiği aktarılmıştır. İmam Muhammed bu cevaba herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁶²⁶

Asar'da ise organları belirli hale gelmiş düşük hakkında yıkanacağını, kefenleneceğini ve defnedileceğini açıkça söylemektedir.⁶²⁷

⁶²¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 162.

⁶²² Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 152.

⁶²³ Şeybânî, *el-Asl*, I, 331.

⁶²⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 23.

⁶²⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 176. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 20.

⁶²⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 372.

⁶²⁷ Şeybânî, *el-Âsâr*, 53.

Görüşünü açıkça söylediği yer daha kuvvetli kabul edileceğinden, organları belli olmuş düşük çocuğun yıkanmayacağına dair *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

3. İsaleti Tespit Edilemeyen Görüşler

- İmam Muhammed, namaza mani olacak şeyin namazı bozması için -bir rükun eda edecek kadar değil de- bir rükun boyunca sürmesinin gerekli olduğu görüşündedir.⁶²⁸ Örneğin kıyam içerisinde secde yapacak süre, namaza mani bir durum vaki olsa ona göre bu namazı bozmaz.

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mebûsût*'ta da bu konuda bir bilgiye rastlayamadık.

- İmam Muhammed'e göre secdeden başı kaldırmakla secde tamam olur.⁶²⁹

Kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mebûsût*'ta da mezhep içi ihtilafa ışık tutar mahiyette açık bir bilgiye rastlayamadık.⁶³⁰

- Öğle namazının ilk sünnetini kılmadan cemaatle farza durmuş kimse, İmam Muhammed'e göre farzdan sonra önce son sünneti, sonra ilk sünneti kılar. İmam Muhammed'den bunun tersi de rivayet edilmiştir. Yani İmam Muhammed önce ilk sünneti, sonra son sünneti kılacağını da söylemektedir.⁶³¹

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mebûsût*'ta da hangi görüşte olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık.

- Bir kimse dört rekatlık farz namaz kılarken dördüncü rekatta otursa, sonra yanlışlıkla beşinci rekata kalksa, bu esnada biri gelip ona uysa İmam Muhammed'e göre

⁶²⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 115.

⁶²⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 124.

⁶³⁰ Secdenin yapılışı bölümü için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 30. *Mebûsût*'taki yakın bir konu için bkz. Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 95.

⁶³¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 143.

o uyan kimse selamdan sonra namazını toplam altı rekat olacak şekilde tamamlar. Bu kimse namazını bozacak olursa üzerine hiç namaz kaza gerekmez.⁶³²

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da beşinci rekata kalkma meselesi anlatılırken bu konunun tafsilatına girilmemiştir.⁶³³

• Hem farza hem nafıleye niyet eden kimsenin niyeti İmam Muhammed'e göre batıldır.⁶³⁴

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da bu meseleye rastlayamadık.

• İmam Muhammed'e göre, tahıyyattan sonra okunan salli ve bârik duaları, sehiv secdesinden önceki oturuşta okunmaz, sonraki oturuşta okunur.⁶³⁵

Duaların okunacağı teşehhüt ile ilgili kaynaklarda herhangi bir açıklamaya rastlayamadık.⁶³⁶

• İmam Muhammed, Ramazan ve Kurban bayramı ayırımı yapmaksızın bayram namazına giderken yolda açıktan tekbir getirileceğini söylemektedir.⁶³⁷

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da namaza giderken getirilecek tekbirin keyfiyeti ile ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

• Bir kimse savaşta yaralı olarak bulunsa, vasiyette bulunduktan sonra vefat etse, İmam Muhammed'e göre vasiyette bulunması yıkanmasını gerektirmez. Yine şehit muamelesi görür.⁶³⁸

İmam Muhammed'in bu görüşte olduğuna dair kendi kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

⁶³² Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 166; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 146.

⁶³³ İlgili bölümler için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 225-226; Serahsî, *el-Mepsût*, I, 227-228.

⁶³⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 146-147.

⁶³⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 149.

⁶³⁶ Teşehhütteki dualar için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, I, 34; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 138.

⁶³⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 164.

⁶³⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 178.

• İmam Muhammed'e göre, savaşta yaralanmış bir kimsenin yıkanmasının vacip olması için, en az bir tam gün şuuru yerinde olmadan yaşaması şarttır. Daha az yaşarsa şehit hükümleri uygulanır.⁶³⁹

Yaralanan kimsenin yaşaması gereken miktar hususundaki bu görüşe İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da rastlayamadık.

• İntihar eden kimsenin namazının kılınıp kılınmayacağı hususunda İmam Muhammed namazının kılınacağı görüşünü benimsemektedir.⁶⁴⁰

İmam Muhammed'in bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da rastlayamadık.

C. ZEKAT

1. Nispeti İsaletli Olan Görüşler

a. Zekatla İlgili Genel Meseleler

• İmam Muhammed, -şeyhayna hılafen- zekatın sebebinin hem nisap miktarı, hem de afv (bir nisap ile bir sonraki nisap arasındaki fazlalık) olduğunu söylemektedir.⁶⁴¹ Bu görüş ayrılığının pratikteki yansıması, zekat malının telef durumunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin seksen koyunu olan bir kimseye bir koyun zekat borcu sabit olduktan sonra, koyunlardan kırkı telef olacak olsa; Ebu Hanife ile Ebu Yusuf, zekat sebebi olarak gördüğü kırk koyun hâlâ mevcut olduğu için yine bir koyun zekat verilmesi gerektiğini söylerken; İmam Muhammed, zekatın sebebi olarak gördüğü seksen koyunun yarısı telef olduğu için zekat borcunun da yarısının da düştüğünü, yani sadece yarım koyun (kıymeti) verileceği kanaatindedir.

⁶³⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 178.

⁶⁴⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 178.

⁶⁴¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 102; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 179.

İmam Muhammed, *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserinde koyun ve sığır zekatına dair birçok örnek zikrederek şeyhaynın görüşü ile kendi farklı kanaatini açıkça dile getirmektedir.⁶⁴²

Kudûrî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu bildirmektedir.⁶⁴³

- Zekat borcu zimmetinde sabit olmuş kimse, malının tamamını tasadduk etse ittifakla zekat borcu düşer.⁶⁴⁴ Malını bir kısmını tasadduk etmesi halinde ise İmam Muhammed'e göre sadece tasadduktan arta kalan kısmının zekatını verir, eski zekat borcunu aynen ödemez.⁶⁴⁵

el-Câmiu'l-kebîr'de İmam Muhammed, iki yüz dirhemi olup üzerinden bir yıl geçmiş olan kimsenin, yüz dirhem tasadduk etmesi halinde, sadece iki buçuk dirhem zekat vermesi gerektiğini söylemektedir.⁶⁴⁶

el-Câmiu'l-kebîr'deki bu örnekten nisabın bir kısmını tasaddukta bulunan kimsenin sadece kalan kısmının zekatını vermesi gerektiği görüşünde olduğunu çıkarmak mümkündür.

- Ebu Yusuf zekat mükellefiyeti hususunda, sürekli olmayan delilik (cünun-i gayr-ı mutbık) halinde kişinin senenin çoğundaki halini esas alırken; İmam Muhammed, zekat borcunun düşmesi için senenin tamamında delilik halinin devam etmesi gerektiği kanaatindedir. Ona göre senenin az bir kısmında iyileşmiş olan kimse, sonradan yıl boyunca deli olsa bile, o yıl için zekat mükellefidir.⁶⁴⁷

İmam Muhammed'in kitaplarında deli olan kimsenin zekat mükellefiyeti anlatılırken, sadece sürekli delilikten bahsedilmiş, sürekli olmayan delinin durumundan bahsedilmemiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴² Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 20-21.

⁶⁴³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 143.

⁶⁴⁴ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 21, 24.

⁶⁴⁵ Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 203; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 180.

⁶⁴⁶ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 24.

⁶⁴⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 180.

⁶⁴⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 11, 41, 60,

Serahsî, *Mebûsât*'unda Ebu Yusuf ile İmam Muhammed arasındaki bu ihtilafa değinmiş; İmam Muhammed'in yukarıda bahsettiğimiz görüşte olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁹

Serahsî'nin verdiği bu bilgiye istinaden İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- Bir kimsenin zimmetinde zekat borcu sabit olduktan sonra, daha ödemedi mal helak olsa, ardından o kimse çalışıp nisap miktarı kadar mal kazansa, bu malın üzerinden de bir yıl geçse, İmam Muhammed'e göre ödemediği eski zekat borcu, yeni zekat borcunun tahakkukuna manidir. Sadece geçmiş zekat borcu ödenir, kalan para nisap miktarından az olacağı için ikinci yıl için yeniden zekat vermesi gerekmez.⁶⁵⁰

el-Câmiu'l-kebîr adlı eserinde İmam Muhammed koyun, deve, dirhem örnekleri vererek eski zekat borcunun yeni zekat tahakkukuna mani olduğu görüşünde olduğunu beyan etmiştir.⁶⁵¹

- Üzerinden bir yıl veya daha fazla süre geçmiş olan alacakların zekatı meselesinde, Ebu Hanife alacakları üç farklı grupta değerlendirerek her bir grup için farklı hükümler belirlemiştir. İmameyn ise alacaklar arasında bir ayırım yapmadan, alacaklının borçludan -az veya çok- ne tahsil ederse hemen zekatını vermesi gerektiğini söylemişlerdir. Aldıktan sonra bir yıl geçme şartı (havl-i havelan) yoktur. Sadece diyet ve kitabet bedeli tahsillerinde, kabzın üzerinden bir yıl geçince zekatını vermek gerekir.⁶⁵²

İmam Muhammed *Asl*'da alacak türlerini tek tek sayarak İmam-ı Azam'a hükümlerini sormuş; o da borcun türüne göre farklı farklı fetvalar vermiştir. Akabinde İmam-ı Azam'ın bu görüşüne katılmadığını söyleyerek kendi görüşünü -yukarıda ifade ettiğimiz şekilde- beyan etmiştir.⁶⁵³ Sadece bir yerde Ebu Hanife'nin görüşüne itiraz etmemiştir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁹ Serahsî, *el-Mebûsât*, II, 163; III, 39.

⁶⁵⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 181.

⁶⁵¹ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 25.

⁶⁵² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 181-182.

⁶⁵³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 78-80.

⁶⁵⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 85.

Diyet ve kitabet bedeli tahsilinde havl-i havelan şartında mezhep içi ittifak bulunduğundan *Asl*'da İmam-ı Azam'ın cevabına herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁶⁵⁵

Asl'daki bu bilgilerden *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁶⁵⁶

• Zekatın farz olduğu mal ile zekat borcunun ödeneceği mal aynı cins olduğu zaman, şeyhayn mutlak olarak miktar eşitliğini esas alırken; İmam Muhammed fakir için en faydalı olan ile zekatın ödenmesi gerektiği kanaatindedir.⁶⁵⁷ Örneğin iki yüz dirhem kaliteli gümüşü olan kimse, zekatını beş kaliteli dirhem vermek yerine, beş adi dirhem vererek öderse, şeyhayn buna cevaz vermekte; ancak İmam Muhammed bu uygulamanın fakirin zararına olduğunu söyleyerek caiz olmadığını söylemektedir.

el-Câmiu'l-kebîr'de İmam Muhammed; koyun, deve ve gümüş üzerinden çeşitli örnekler vererek şeyhayn ile farklı kanaatte olduğunu söylemektedir.⁶⁵⁸

Bu bilgilerden İmam Muhammed'in aynı cins üzerinden zekat ödemesi yapılacaksa fakire en faydalı olanın verilmesi gerektiği görüşünde olduğunu çıkarmak mümkündür.

• Birine “zekatımı ver” diyerek vekalet veren kimse, vekilden önce kendisi zekatını verse, ardından vekil de onun adına zekat verse, vekilin zekatı tazmini müvekkil tarafından zekatın verildiğini bilmesine bağlıdır. Verdiğini bilmiyorsa vekilin tazmin yükümlülüğü yoktur.⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 17, 80-81.

⁶⁵⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 51.

⁶⁵⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 184.

⁶⁵⁸ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 23-24.

⁶⁵⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 184-185.

Asl'da müfavaza şirketi kurmuş iki kimsenin rızaları ile birbirlerinin zekatlarını vermesi örneği verilmiş, İmam Muhammed'in -zekatın ödendiğini bilmiyorsa- vekile tazmin etme yükümlüğü bulunmadığı görüşünde olduğu sarahaten dile getirilmiştir.⁶⁶⁰

b. Hayvanların Zekatı

• Sığır cinsinin zekatında birinci nisap otuz, ikinci nisap kırktır. Kırk ile bir sonraki nisap olan altmış arasındaki fazlalık (afv) için, İmam Muhammed'e göre zekat bulunmamaktadır.⁶⁶¹

Asl'ın ilgili bölümünde sığırın zekatı anlatılırken öncelikle Ebu Hanife'nin bu konudaki farklı kanaati verilmiş, ardından İmam Muhammed'in kırk ile altmış arasındaki fazlalığa zekatın bulunmadığı görüşünde olduğu açıkça beyan edilmiştir.⁶⁶²

Asar'da ise Ebu Hanife'nin görüşünü destekleyen bir rivayet aktaran İmam Muhammed, devamında kendisinin bu görüşte olmadığını, aradaki fazlalık için zekat bulunmadığını dile getirmiştir.⁶⁶³

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Mebûsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmiştir.⁶⁶⁴

• İmam Muhammed'e göre atların zekatı yoktur.⁶⁶⁵

Asl'da Ebu Hanife'nin bu konudaki farklı kanaati dile getirildikten sonra, İmam Muhammed'in atlarda zekatın olmadığı görüşünde olduğu açıkça dile getirilmiştir.⁶⁶⁶ *Muvatta* ve *Asar*'da da bu konudaki bütün görüşleri destekleyen rivayetlere yer verilerek, mezhep içi ihtilaf delilleriyle sunulmuştur.⁶⁶⁷

⁶⁶⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 109-110.

⁶⁶¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 186-187.

⁶⁶² Şeybânî, *el-Asl*, II, 56.

⁶⁶³ Şeybânî, *el-Âsâr*, 65.

⁶⁶⁴ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 44; Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 187.

⁶⁶⁵ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 108; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 188. Ayrıca bkz. Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 22.

⁶⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 57-58.

⁶⁶⁷ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 150-153; Şeybânî, *el-Âsâr*, 61-62.

Tahâvî, Kudûrî ve Serahsî de kitaplarında bu ihtilafa yer vermişler; İmam Muhammed'in atlara zekat olmadığı görüşünde olduğunu dile getirmişlerdir.⁶⁶⁸

• İmam Muhammed, yanında büyükleri olmaksızın sadece deve, sığır veya koyun yavrularından oluşan sürüye zekatın olmadığını söylemektedir.⁶⁶⁹

*Asl'*da İmam Muhammed, bir yerde bu konuda aynı kanaati paylaştığı Ebu Hanife'ye itiraz etmezken; başka bir yerde de hayvanların yavruları ile ilgili kanaatini açıkça dile getirmiştir.⁶⁷⁰ *el-Câmiu's-sağîr'*de de, sadece yavruların bulunması halinde zekat gerekmediği şeklindeki görüşünü sarahaten dile getirmiştir.⁶⁷¹

Muhtasaru't-Tahâvî, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Mepsût* da bu bilgiyi teyit etmektedir.⁶⁷²

c. Altın ve Gümüşün Zekatı

• Altın ve gümüşün nisabı, yirmi miskal ile iki yüz dirhemdir. Bu nisap miktarlarından sonra Ebu Hanife, her dört miskal veya kırk dirhem için yeni bir nisap tayin ederken, İmam Muhammed'e göre ikinci bir nisap bulunmamaktadır. Yani ona göre yirmi miskal altın veya iki yüz dirhem gümüş alt sınırı aşıldığı zaman, nisap miktarının üstünde olan kısmın da kırkta bir zekatını vermek gerekir.⁶⁷³

İmam Muhammed, *Asl'*da iki yerde, İmam-ı Azam'ın görüşünü aktardıktan sonra; gerek gümüş için, gerekse de altın için ikinci bir nisap olmadığını açıkça dile getirmektedir.⁶⁷⁴ *Asar'*da da görüşünü destekleyen bir rivayet zikredip bu rivayet uyarınca amel ettiğini dile getirmiştir.⁶⁷⁵

⁶⁶⁸ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 46; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 141; Serahsî, *el-Mepsût*, II, 188.

⁶⁶⁹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 109; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 188. Ayrıca bkz. Tâcü's-Şerîa, *el-Vikâye*, II, 207; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 22.

⁶⁷⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 8, 38, 57.

⁶⁷¹ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 125.

⁶⁷² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 45; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 142; Serahsî, *el-Mepsût*, II, 157.

⁶⁷³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 111; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 189.

⁶⁷⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 73-74, 77.

⁶⁷⁵ Şeybânî, *el-Âsâr*, 59.

Tahâvî de bu ihtilafa *Muhtasar*'ında yer vermiş, İmam Muhammed'in yukarıda aktardığımız görüşte olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁶

Bu ihtilaf hem altında, hem de gümüşte vaki olmasına rağmen *Muhtâr*'da sadece altınla ilgili cümlede (سم) rumuzu kullanılmıştır. Gümüşle ilgili cümlenin sonunda⁶⁷⁷ da aynı rumuzun bulunması kanaatimizde daha isabetli olacaktır.

• Her ikisi de kendi nisabına ulaşmayan altın ve gümüşe sahip olan bir kimse, bu iki malını birbirine eklerken, İmam Muhammed'e göre kıymet değil, her birinin kendi nisabına olan oranları esas alınmalıdır. Oranlar toplamı 1 ediyorsa zekatını vermesi gerekir. Aksi takdirde kıymetleri toplamının iki nisaptan birine ulaşmasına itibar edilmez.⁶⁷⁸ Örneğin on miskal altını ve on miskal altın değerinde doksan dirhem ağırlığında gümüş bir kabı olan bir kimse, İmam Muhammed'e göre kendi nisaplarına olan oranları toplamı 1'e ulaşmadığından ($0,5 + 0,45 = 0,95$) zekat vermesi gerekmez.

Asl'da yüz dirhemi ve yüz dirheme denk olan dört-beş miskal altını olan kimse örneği üzerinden İmam Muhammed'in görüşünün yukarıda aktardığımız şekilde olduğu dile getirilmiştir.⁶⁷⁹

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁶⁸⁰

d. Toprak Mahsullerinin Zekatı (Öşür)

• İmam Muhammed'e göre mahsul meydana gelmeden öşrü verilemez. Öşür ancak mahsul çıkınca verilebilir. Erken davranıp öşrü verilecek olursa bu yeterli olmaz, mahsul elde edilince yeniden vermek gerekir.⁶⁸¹

Asl'da mahsul çıkmadan verilen öşrün yeterli olmayacağı, dolayısıyla yeniden öşür vermek gerekeceği İmam-ı Azam tarafından dile getirilmiş; İmam Muhammed de buna itiraz etmemiştir.⁶⁸² *el-Câmiu 'l-kebir*'de de bu görüşüne göre fetva vermiştir.⁶⁸³

⁶⁷⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 48.

⁶⁷⁷ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 111.

⁶⁷⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 111; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 190.

⁶⁷⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 75.

⁶⁸⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 48.

⁶⁸¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 184.

• İki yüz dirheme denk kıymette iki yüz kilo buğdayı olan bir kimse, sene tamamlanıp zekat borcu sabit olduktan sonra buğday ucuzlayacak veya pahalanaacak olsa, zekatını ya beş kilo buğday olarak, ya da kıymetinin kırkta birini vererek öder. İmam Muhammed'e göre kıymet hesaplanırken zekatın vacip olduğu gün değil, verileceği gün esas alınır.⁶⁸⁴

*Asl'*da İmam Muhammed, kıymeti iki yüz dirhem iken yarı yarıya ucuzlayarak yüz dirheme inen iki yüz kilo buğdayın zekatını İmam-ı Azam'a sormuş; o da beş kilo buğday verilmesi gerektiği, buğdayın tüketilmiş olması halinde ise zekatının beş dirhem olduğu cevabını vermiştir. İmam Muhammed de zekatın beş kilo olarak verilmesine itiraz etmemiş, ancak kıymet üzerinden verilecekse sadece iki buçuk dirhem verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁶⁸⁵ *el-Câmiu'l-kebîr*'de de aynı mesele ele alınmış, İmam Muhammed kendi görüşünün yukarıda aktardığımız şekilde olduğunu açıkça dile getirmiştir.⁶⁸⁶

• Toprak mahsullerinde öşrün farz olması için Ebu Hanife, herhangi bir alt sınır (nisap) tayin etmemişken İmam Muhammed, beş veskten aşağı miktarda ürün alınması halinde öşrün farz olmadığı kanaatindedir.⁶⁸⁷

İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu, hemen hemen bütün kitaplarında geçmektedir. Örneğin *Asl'*da Ebu Hanife'nin görüşünün hemen akabinde beş veske ulaşmadıkça hiçbir şey verilmesi gerekmediğini söylemiştir.⁶⁸⁸ Diğer kitaplarında da birçok ürün çeşidinden örnekler verilerek İmam Muhammed'in öşür için beş veski alt sınır olarak belirlediğine dair bilgiler -yer yer delilleriyle de birlikte- bulunmaktadır.⁶⁸⁹

Mezhep içindeki bu meşhur ihtilafa *Muhtasaru't-Tahâvî*, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ile *Mabsût*'ta da yer verilmiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸² Şeybânî, *el-Asl*, II, 127.

⁶⁸³ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 21.

⁶⁸⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 191.

⁶⁸⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 131.

⁶⁸⁶ Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 15. Benzer bir ihtilaf için bkz. Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr*, 23.

⁶⁸⁷ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 113; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

⁶⁸⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 122-123, 140.

⁶⁸⁹ Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 255, 259-260, 261; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 130-131; Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 132-136, 165-166; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 502, 512, 515; Şeybânî, *el-Âsâr*, 62.

⁶⁹⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 46; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 146; Serahsî, *el-Mabsût*, II, 208; III, 3.

Toprak mahsullerindeki bu ihtilaf, sadece az ürün elde edildiği zaman vaki olacağından *Muhtâr*'daki (سم) rumuzunun “قل” kelimesinden sonra kullanılması kanaatimizce daha doğru olacaktır.

• Öşürle ilgili bir diğer meşhur ihtilaf da öşrü verilecek üründe masrafsız depolanabilme özelliğinin bulunup bulunmaması ile ilgilidir. İmam Muhammed'e göre bir üründe öşrün farz olabilmesi için, masrafsız depolanabilme şartı vardır. Bu sebeple yeşillikler gibi uzun süre dayanamayan toprak mahsullerinin öşrü yoktur.⁶⁹¹

İmam Muhammed *Asl*'da, çeşitli yerlerde ya Ebu Hanife'nin görüşünü arz ettikten sonra kendi görüşünü açıktan söyleyerek; ya da Ebu Hanife'nin görüşünü söyledikten sonra “في قول أبي حنيفة” ifadesini kullanarak bu konuda yukarıda ifade ettiğimiz kanaatte olduğunu bildirmiştir.⁶⁹² Diğer kitaplarında da bu mesele geçtikçe görüşünü beyan etmiş, destekleyen rivayetler zikretmiştir.⁶⁹³

Kudûrî ve Serahsî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁶⁹⁴

• Toprak mahsullerinde alt sınırı beş vesk olarak belirleyen İmam Muhammed, veznî olan ürünlerde, o ürünün tartılmasında kullanılan ağırlık birimlerinin en büyük olanının beş katını alt sınır olarak belirlemiştir.⁶⁹⁵

Kitaplarda geçen bilgilere göre safran, bu tür veznî mahsullerdendir.⁶⁹⁶ O dönemde safran için kullanılan ağırlık birimleri arasında en ağır olanı menâ* dır.⁶⁹⁷ Dolayısıyla İmam Muhammed'e göre safranda öşrün olabilmesi için alt sınır, beş menâ

⁶⁹¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

⁶⁹² Şeybânî, *el-Asl*, II, 123, 138, 139-140, 144-145.

⁶⁹³ Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 259-260; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 131; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 504-507; Şeybânî, *el-Âsâr*, 62.

⁶⁹⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 146; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 208; III, 2.

⁶⁹⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

⁶⁹⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 140.

* **Menâ** (المناء) veya menn (المن), 260 dirhemlik bir ağırlık birimidir. Dirhem'in ağırlığı ile ilgili ihtilafa binaen 1 menâ, Hanefilere göre 812,5 gr.; cumhura göre 773,5 gr. (Bkz. Cuma, *el-Mekâyil ve'l-mevâzînü's-şer'iyye*, 28.)

⁶⁹⁷ Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 261.

olmaktadır. *Asl'* da safranın beş menâya ulaşmaması halinde öşür gerekmediğini söylemektedir.⁶⁹⁸

Bu örnek üzerinden İmam Muhammed'in veznî toprak mahsullerinin nisabı ile ilgili yukarıda ifade ettiğimiz görüşte olduğunu söylememiz mümkündür.

Tahâvî İmam Muhammed'e göre safranın nisabının 5 menâ olduğunu aktarmaktadır.⁶⁹⁹ Ayrıca Kudûrî'nin *Muhtasar'*ında da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁷⁰⁰

• Toprak mahsullerindeki bu nisap ihtilafının bir benzeri, öşür arazisinden elde edilmiş bal için söz konusudur. Ebu Hanife öşür arazisinden yapılmış bal için herhangi bir alt sınır belirlemezken, İmam Muhammed'e göre beş feraka* ulaşmadıkça bal için zekat gerekmez.⁷⁰¹

İmam Muhammed'in bu görüşü, yukarıda açıkladığımız veznî mahsuller ile ilgili görüşüne dayanmaktadır. *Asl'* da ifade edildiği üzere veznî bir mahsul olan balın tartıldığı en yüksek birim ferak olduğu için, İmam Muhammed beş ferakı nisap tayin etmiştir.⁷⁰² Nitekim diğer kitaplarında da balın öşrü ile ilgili olarak hep beş ferakı nisap olarak belirlediğini söylemektedir.⁷⁰³

Asl' da bal nisabı ile ilgili olarak bir yerde geçen "beş vesk" ibaresini,⁷⁰⁴ ya müstensih hatası olarak değerlendirmeli; ya da beş ferakı beş veske denk gördüğü için bu ifadeyi kullanmış olabileceğini söylemeliyiz.

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Muhtasaru'l-Kudûrî'* de de İmam Muhammed'in balda beş ferakı nisap kabul ettiği teyit edilmektedir.⁷⁰⁵

⁶⁹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 140; Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 261.

⁶⁹⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 46.

⁷⁰⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 147.

* **Ferak** (الفرق) 16 rıtla denktir. Rıtla ilgili ihtilafa binaen 1 ferak, Hanefilere göre 6,5 kg.; cumhura göre 6,12 kg. (Bkz. Cuma, *el-Mekâyîl ve'l-mevâzînü's-şer'îyye*, 45.)

⁷⁰¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

⁷⁰² Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 261.

⁷⁰³ Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 262; Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 154.

⁷⁰⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 132.

⁷⁰⁵ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 47; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 147.

İmam Muhammed'in kitaplarındaki tüm bu bilgilerden, onun bal için beş ferakı nisap olarak belirlediği sonucuna ulaşılabileceği için, balla ilgili *Muhtâr*'daki ibarenin⁷⁰⁶ sonuna (سم) rumuzunun konulması kanaatimizce yerinde olacaktır.

- Bir kimse ticaret yapmak için satın aldığı araziye ekirse İmam Muhammed'e göre hem ticaret malı zekatı, hem de öşür vermek zorundadır.⁷⁰⁷

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî, *Mebûsât*'unda İbn Sema'a'dan gelen bir rivayete göre İmam Muhammed'in ticaret maksadıyla alınan arazide hem ticaret malı zekatı, hem de öşür gerektiği görüşünde olduğunu nakletmektedir.⁷⁰⁸

Serahsî'nin verdiği bu bilgi esas alındığı takdirde *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed'e göre, zimmî öşür arazisi satın alırsa ondan haraç alınmaz, sadece öşür alınır.⁷⁰⁹

Asl'da bir yerde İmam Muhammed, İmam-ı Azam'a bu meseleyi sormuş; haraç alınacağı şeklindeki cevabına sadece "Bu Ebu Hanife'nin görüşüdür" demiş; ancak kendi görüşünü dile getirmemiştir.⁷¹⁰ Daha sonra ise aynı mesele tekrar ele alındığında, bu sefer Ebu Hanife'nin görüşünden sonra kendi görüşünün yukarıda söylediğimiz şekilde olduğunu açıkça söylemiştir.⁷¹¹

- Bir kimse başkasının tarlasını kiralasa, İmam Muhammed'e göre mahsulün öşürünü kiraya tutan verir, tarla sahibi vermez.⁷¹²

İmam Muhammed, *Asl* adlı eserinde bir yerde Ebu Hanife'nin bu konudaki farklı kanaatine itiraz etmezken;⁷¹³ konuyu bir başka yerde tekrar ele aldığı anda, kiralama

⁷⁰⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 114.

⁷⁰⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

⁷⁰⁸ Serahsî, *el-Mebûsât*, II, 207; III, 47.

⁷⁰⁹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 114; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

⁷¹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 124.

⁷¹¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 141-142.

⁷¹² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

durumunda öşrün üründen verileceğini, kiraya verene bir şey gerekmediğini söylemiştir.⁷¹⁴

- Bir kimse tarla sahibi ile müzaraa akdi yapsa, İmam Muhammed'e göre öşür çıkan üründen verilir.⁷¹⁵

İmam Muhammed'in kitaplarında müzaraa akdinde öşrün kime ait olduğu meselesine rastlayamadık.

Mebûsût'ta ise bu ihtilafın yukarıda zikrettiğimiz kiralama ihtilafına dayandığı belirtilerek, aynı ihtilafın müzaraa akdinin öşründe de olduğu; İmam Muhammed'e göre müzaraa akdi sonucu elde edilen mahsulden öşrün verilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷¹⁶

- Ekin olgunlaşmadan birine satılsa, satıcının izni ile olgunlaşana kadar başağında bırakılsa, İmam Muhammed'e göre öşrünü satın alan kimsenin vermesi gerekir.⁷¹⁷

Asl'da üç farklı yerde İmam Muhammed, İmam-ı Azam'a olgunlaşmadan satılan ve olgunlaşana kadar bekletilen ekinin öşrünü sormuş; her defasında müşterinin öşrü vermesi gerektiği cevabını almış, herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁷¹⁸ İtiraz etmemiş olması, İmam Muhammed'in bu konuda Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğuna işaret etmektedir.

Nitekim Serahsî de bu konuda Ebu Hanife ile İmam Muhammed'in yukarıda aktardığımız kanaatte olduğunu dile getirmektedir.⁷¹⁹

⁷¹³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 123.

⁷¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 141.

⁷¹⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192-193.

⁷¹⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, XXIII, 33.

⁷¹⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 193.

⁷¹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 103, 136, 137.

⁷¹⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 48.

e. Âşir

• Âşire uğrayan kimse zekatını daha önce başka bir âşire verdiğini iddia edip doğru söylediğine dair yemin etse, İmam Muhammed'e göre o kimseye inanılır; yeniden vergi alınmaz.⁷²⁰

Asl'da Ebu Hanife'nin "yemin edip 'belge gösterdiği' zaman inanılır" görüşüne İmam Muhammed itiraz etmemiştir.⁷²¹ *el-Câmiu's-sağîr*'de de yine Ebu Hanife'nin "yemin ettiği zaman inanılır" görüşüne de herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁷²²

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'deki bu iki bilgi, Ebu Hanife'den belge göstermenin şart olup olmadığına dair iki rivayet bulunduğu şeklindeki *Mecma*'daki bilgi ile örtüşmektedir. Ancak İmam Muhammed'in belge göstermeyi şart koşup koşmadığı netlik kazanmamaktadır.

Öte yandan *Mebûsût*'ta belge gösterme şartının Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanife'den yaptığı bir rivayet olduğu bildirilmektedir.⁷²³

Mebûsût'taki bu bilginin tersinden İmam Muhammed'in belge göstermeyi şart koşmadığı, dolayısıyla *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

• Zimmî, yanında hem domuz ve hem de içki var iken âşire uğrarsa, İmam Muhammed'e göre âşir sadece içkinin kıymetinden vergi alır, domuz için vergi almaz.⁷²⁴

Asl'da domuzdan vergi alınmayacağı, sadece içkiden alınacağı bildirilmesine rağmen, domuz ve içki kelimeleri arasında "أو" bağlacı bulunduğundan, beraber geçirilmesi halinde durumun nasıl olacağı açıklanmış olmamaktadır.⁷²⁵ *el-Câmiu's-*

⁷²⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 193. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 216; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 116; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 23.

⁷²¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 91-92.

⁷²² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 126-127.

⁷²³ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 161.

⁷²⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 194-195. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 218; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 116; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 23.

⁷²⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 100.

sağır'de ise beraber geçirilmesi halinde sadece içkiden vergi alınacağı açıkça bildirilmektedir.⁷²⁶

Mebûsût'ta da bu konu ile ilgili farklı görüşün sadece Ebu Yusuf'a nispet edilmiş olması,⁷²⁷ İmam Muhammed'in görüşünün yukarıda aktardığımız şekilde olduğunu gösteren bir başka delildir.

İmam Muhammed'e göre bir kimse âşire dayanıklı olmayan ürünler ile uğrasa, âşir bu ürünlerden vergi alır.⁷²⁸

Asl'da nar, karpuz, salatalık, üzüm gibi örnekler üzerinden bu mesele Ebu Hanife'ye sorulmuş; âşirin bu ürünlerden vergi alamayacağı, çünkü dayanıklı ürünler olmadığı cevabı alınmıştır. Devamında da imameynin bu konuda aksi kanaat taşıdığı açıkça beyan edilmiştir.⁷²⁹

f. Madenlerin ve Gömülerin Zekatı

• Bir kimsenin evinden veya arazisinden altın vb. bir maden çıksa, İmam Muhammed'e göre beşte bir oranında zekat vermesi gerekir.⁷³⁰

Asl'da İmam Muhammed, bu meseleyi İmam-ı Azam'a sormuş, zekat olmadığı yanıtını almıştır. Devamında beşte bir oranında zekat verilmesi gerektiği görüşünde olduğunu söylemiştir.⁷³¹ *el-Câmiu's-sağır*'de de aynı mesele sadece ev üzerinden geçmekte, aynı görüş ayrılığı orada da açıkça ifade edilmektedir.⁷³²

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁷³³

⁷²⁶ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağır*, 130.

⁷²⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 205.

⁷²⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 195.

⁷²⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 100.

⁷³⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 117; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 195.

⁷³¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 116.

⁷³² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağır*, 134-135.

⁷³³ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 49.

Mezhep içi ihtilaf hem ev, hem de arazi için söz konusu olduğu için *Muhtâr*'da arazi ile ilgili cümlelerin⁷³⁴ sonunda da (سم) rumuzunun kullanılması kanaatimizce daha doğru olacaktır.

- Bir kimseye ait bir mülkte İslam öncesi döneme ait bir hazine bulunsa, beşte biri zekat olarak verilir. İmam Muhammed'e göre, geriye kalan 4/5'lik kısmı, o bölge fethedildiği zaman ganimet taksiminde o mülk kimin hissesine düşmüşse o alır. Hayatta değilse varisleri paylaşır. Kimin payına düştüğü bilinmiyorsa, mülkün bilinen ilk sahibi alır. Hayatta değilse onun varisleri paylaşır.⁷³⁵

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de hazinenin İslam öncesi veya sonrası döneme aidiyeti ayırımına gidilmeden, birinin mülkünde hazine bulunması durumunda İmam Muhammed'in yukarıda beyan ettiğimiz görüşte olduğu belirtilmektedir.⁷³⁶

Her ne kadar İslam dönemine ait hazine hakkındaki nispet problemlili olsa da, İslam öncesi döneme ait hazine hususunda *Mecma*'da yapılan nispet isabetli olmaktadır. Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁷³⁷

- İnci ve amber gibi denizden çıkarılan ürünlerde, İmam Muhammed'e göre beşte bir oranında zekat yoktur.⁷³⁸

Gerek zahirü'r-rivâye eserlerde, gerekse de İmam Muhammed'in diğer eserlerinde, incin ve amber gibi örnekler üzerinden mezhep içindeki bu ihtilaf birçok yerde geçmekte; İmam Muhammed'in denizden çıkarılan ürünlerde beşte birlik zekat olmadığı görüşünde olduğu bildirilmektedir.⁷³⁹

Tahâvî de *Muhtasar*'ında bunu teyit etmektedir.⁷⁴⁰

⁷³⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 117.

⁷³⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 118; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 195. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 220; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 23.

⁷³⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 115; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 135.

⁷³⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 49.

⁷³⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 115; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 196. Ayrıca Bkz Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 220; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 23.

⁷³⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 86, 113; Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 264; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 135; Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 141; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 457; Şeybânî, *el-Âsâr*, 61.

⁷⁴⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 49.

g. Zekat Verilecek Yerler

• Zekatın sarf yerlerinden biri olan “Allah yolunda olanlar”, İmam Muhammed’e göre memleketine dönemeyen fakir hacılardır.⁷⁴¹

İmam Muhammed’in kitaplarında Allah yolunda olanların kimler olduğu konusunda herhangi bir açıklamaya rastlamadık.

Serahsî *Mepsût*’ta, İmam Muhammed’e göre Allah yolunda olanlardan kastın yolda kalmış hacılar olduğunu bildirmiştir.⁷⁴²

Mepsût’un bu bilgi esas alındığı takdirde *Muhtâr* metnindeki الغزاة kelimesinden⁷⁴³ sonra (م) rumuzunun kullanılması kanaatimizce daha yerinde olacaktır.

• İmam Muhammed’e göre, kadın kocasına zekat verebilir.⁷⁴⁴

Asl adlı eserinde İmam Muhammed, Ebu Hanife’nin aksi kanaatini naklettikten sonra, kadının kocasına zekat verebileceğini, çünkü kocasının nafakasından sorumlu olmadığını söylemektedir.⁷⁴⁵ *el-Câmiu’s-sağîr* ve *Asar* adlı eserlerinde de, bu ihtilafa değinilmekte; İmam Muhammed’in görüşünün yukarıda aktardığımız şekilde olduğu açıkça beyan edilmektedir.⁷⁴⁶

Tahâvî de bu bilgiyi teyit etmektedir.⁷⁴⁷

• İmam Muhammed, bir kimsenin kısmen azatlı kölesine zekat verebileceğini söylemektedir.⁷⁴⁸

el-Câmiu’s-sağîr’de Ebu Hanife’ye göre zekat verilemeyecek kimseler arasında kısmen azatlı köleyi de sayan İmam Muhammed, devamında kendisinin bu konuda Ebu

⁷⁴¹ Tâcü’s-şerîa, *el-Vikâye*, II, 225; İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 196.

⁷⁴² Serahsî, *el-Mepsût*, III, 10.

⁷⁴³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 119.

⁷⁴⁴ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 197.

⁷⁴⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 128-129.

⁷⁴⁶ Şeybânî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 123; Şeybânî, *el-Âsâr*, 60-61.

⁷⁴⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 53.

⁷⁴⁸ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 197.

Hanife'den farklı kanaatte olduğunu, kısmen azatlı köleye zekat verilebileceğini söylemektedir.⁷⁴⁹

- Bir kimse zekat veremeyeceği bir kimseye bilmeyerek zekat verse, sonradan onun zekat veremeyeceği biri olduğunu anlasa, İmam Muhammed'e göre borç sâkit olmuştur, yeniden zekat vermesi gerekmez.⁷⁵⁰

Asl'da zekatın verilemeyeceği kimseler zikredilerek bunlara verilen zekatın durumu sorulmuş, Ebu Hanife de bunun yeterli olacağı cevabını vermiştir. İmam Muhammed de bunun aynı zamanda kendi görüşü olduğunu beyan etmiş, devamında Ebu Yusuf'un farklı kanaatini arz etmiştir.⁷⁵¹

Muhtasaru't-Tahâvî'de de bu mesele ele alınmış, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu dile getirilmiştir.⁷⁵²

h. Fitre (Fıtır Sadakası)

- İmam Muhammed'e göre küçük çocuklar ve akıl hastaları, fitre mükellefi değildir. Velileri küçük çocuk veya akıl hastasının malından, kendilerinin veya kölelerinin adına fitre veremez.⁷⁵³

Asl'da küçük çocuk ve akıl hastasının fitre mükellefiyeti değişik yerlerde söz konusu edilmiş; Ebu Hanife'nin farklı görüşü bildirildikten sonra, İmam Muhammed'in bu kimselere fitre mükellefiyeti görmediği açıkça beyan edilmiştir. Hatta velisinin bunların veya kölelerinin adına, mallarından fitre vermesi durumunda tazmin etmesi gerektiği söylenmiştir.⁷⁵⁴ İmam Muhammed, *Asar* adlı eserinde de görüşünü destekleyen rivayetler zikretmiştir.⁷⁵⁵

⁷⁴⁹ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 122-123.

⁷⁵⁰ Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 227; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 122; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 198.

⁷⁵¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 129, 130; III, 9-10, 12.

⁷⁵² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 53.

⁷⁵³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 124; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 199.

⁷⁵⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 214-215, 216, 225, 271.

⁷⁵⁵ Şeybânî, *el-Âsâr*, 60.

Tahâvî de *Muhtasar*'ında İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu söylemektedir.⁷⁵⁶

- İki kişi arasında ortak olan bir köle için sahiplerinin fitre vermeyeceğinde ittifak vardır. Ancak kölelerin sayısı birden fazla olursa Ebu Hanife yine aynı hükmü verirken, İmam Muhammed'e göre, her malik kendi hissesine düşen tam köle sayısınca fitre vermelidir.⁷⁵⁷ Örneğin iki kişinin ortaklaşa sahip olduğu dört köle varsa, sahiplerinden her biri iki kölenin fitresini vermelidir. Beş adet ortak köle olması halinde, yine ikişer kölenin fitresini verirler; beşinci köle için bir şey vermek gerekmez.

İmam Muhammed *Asl*'da, ortak kölelerin fitre ile ilgili olarak bir yerde İmam-ı Azam'ın görüşüne itiraz etmemiştir.⁷⁵⁸ Ancak daha sonra aynı mesele tekrar ele alınmış; bu sefer Ebu Hanife'nin görüşünü aktardıktan sonra, ortak kölelerin sahiplerine hisseleri oranınca fitre yükümlülüğü olduğunu, bu meselenin ortak hayvanların zekatına benzediğini söylemiştir.⁷⁵⁹ Nitekim yine *Asl*'da belirtildiği üzere ortak hayvanlarda -her bir malikin payının nisaba ulaşması kaydıyla- ittifakla zekat yükümlülüğü bulunmaktadır.⁷⁶⁰

Görüşünü açıkça söylediği yer, daha kuvvetli olacağından İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim Serahsî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁷⁶¹

- Efendi ile köle farklı farklı şehirlerde iseler İmam Muhammed'e göre, kölenin fitre efendinin bulunduğu yerde verilmelidir.⁷⁶²

Asl'da İmam Muhammed, efendi ile kölenin ayrı şehirlerde olması halinde efendinin kendi bulunduğu yerde fitre vermesi gerektiğini, kölelerin fitresinin zekatlık

⁷⁵⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 52.

⁷⁵⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 200.

⁷⁵⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 216.

⁷⁵⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 229.

⁷⁶⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 8-9, 20-21, 40.

⁷⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 106.

⁷⁶² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 200.

malların zekatına benzemediğini, mallarda malın bulunduğu yerin esas alınacağını söylemiştir.⁷⁶³

• Bir çocuk üzerinde nesep iddiasında bulunan iki adam, İmam Muhammed'e göre, çocuğun fitresini ortaklaşa verirler.⁷⁶⁴

İmam Muhammed'in kitaplarında bu meseleye rastlayamadık.

Serahsî, *Mebûsût*'unda üzerinde nesep tartışması bulunan çocuğun fitre konusundaki mezhep için ihtilafı zikretmiş; İmam Muhammed'in yukarıda aktardığımız görüşte olduğunu sarahaten dile getirmiştir.⁷⁶⁵

Mebûsût'taki bu bilgi esas alınırsa İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

• İmam Muhammed, kuru üzümün hurma ve arpa gibi olduğunu, dolayısıyla fitre kuru üzümde verilecekse bir sa'* kuru üzüm verilmesi gerektiğini söylemektedir.⁷⁶⁶

Asl ve *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserlerinde İmam Muhammed, İmam-ı Azam'ın bu konudaki farklı kanaatini dile getirdikten sonra, fitrenin kuru üzümde bir sa' miktarı verilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁶⁷ *Hucce* ve *Asar* adlı eserlerinde de kendi görüşünü destekleyen rivayetler zikretmiştir.⁷⁶⁸

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu dile getirmektedir.⁷⁶⁹

• İmam Muhammed'e göre fitrede ölçü olarak kullanılan sa', sekiz rıtl-ı Irakî'ye* eşittir.⁷⁷⁰

⁷⁶³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 273.

⁷⁶⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 200-201.

⁷⁶⁵ Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 108.

* **Sa'**, Hanefilere göre 3,25 kg.; cumhura göre 2,04 kg.'a denk bir ölçüdür. (Bkz. Cuma, *el-Mekâyil ve'l-mevâzînü's-şer'iyye*, 37.)

⁷⁶⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 201. Ayrıca bkz. Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 123.

⁷⁶⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 276; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 136.

⁷⁶⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 539; Şeybânî, *el-Âsâr*, 61.

⁷⁶⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 51.

* **Rıtl-ı Irakî**, 130 dirheme denktir. Dirhemin ağırlığı ile ilgili ihtilafa binaen 1 rıtl-ı Irakî, Hanefilere göre 406,25 gr.; cumhura göre yaklaşık 128,57 gr. (Bkz. Cuma, *el-Mekâyil ve'l-mevâzînü's-şer'iyye*, 29.)

Asl'da bir sa'ın sekiz rıtle tekabül ettiğine dair çokça ifade bulunmaktadır.⁷⁷¹
Asar'da da bu görüşte olduğu sarahaten ifade edilmektedir.⁷⁷²

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu bildirmektedir.⁷⁷³

- İmam Muhammed'e göre zimmiye fitre verilebilir.⁷⁷⁴

el-Câmiu's-sağîr'de Ebu Hanife'nin zimmiye fitre verilebileceği görüşüne İmam Muhammed, herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁷⁷⁵

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu konuda Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğunu dile getirmiştir.⁷⁷⁶

Mebûsût'ta da verilemez görüşünün, sadece Ebu Yusuf'tan gelen bir rivayete isnad edilmiş olması⁷⁷⁷ da, İmam Muhammed'in görüşünün *Mecma*'da aktarıldığı gibi olduğunu göstermektedir.

2. Nispeti Hatalı Olan Görüşler

a. Zekat İle İlgili Genel Meseleler

- Borcunu inkar etmeyen, ancak ödeme imkanı da bulamayan bir kimseden yıllar sonra alacak tahsil edilse İmam Muhammed'e göre geçmiş yılların zekatını vermek gerekmez.⁷⁷⁸

Asl'da bu meseleyi Ebu Hanife'ye soran İmam Muhammed, tüm yılların zekatının verileceği cevabına itiraz etmemiştir.⁷⁷⁹ Hatta kitaplarında Ebu Hanife'nin

⁷⁷⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 124; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 201. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 228; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 24.

⁷⁷¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 198-199, 276, 277; Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 260.

⁷⁷² Şeybânî, *el-Âsâr*, 62.

⁷⁷³ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 19.

⁷⁷⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 201.

⁷⁷⁵ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 123.

⁷⁷⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 52.

⁷⁷⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 111.

⁷⁷⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 180.

görüşünü destekleyen rivayetlere yer vermiştir.⁷⁸⁰ *Hucce*'de de “sadece bir yılın zekatı verilir” şeklindeki Maliki mezhebinin görüşünü tenkit etmiş, Ebu Hanife'nin benimsediği görüşü savunmuştur.⁷⁸¹

Her ne kadar Tahâvî, İmam Muhammed'in *Mecma*'da aktardığımız görüşte olduğunu söylese⁷⁸² de; kitaplarındaki bilgileri esas alarak, onun bu konuda İmam-ı Azam ile aynı kanaatte olduğu sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin hatalı olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed'e göre nisap miktarı mala sahip olan kimse yıl içinde borçlanacak olursa, yıl sonunda para kazanıp borcunu ödese bile zekat vermesi gerekmez. Zira yıl içerisindeki borçlanma, yıl hesabını sekteye uğratar; borç ödenince yeniden yıl hesap edilmeye başlanır.⁷⁸³

İmam Muhammed'in kendi kitaplarında bu görüşte olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî, *Mecma*'da İmam Muhammed'e nispet edilen bu görüşün İmam Züfer'e ait olduğunu söylemektedir.⁷⁸⁴

Mebûsût'taki bu bilgiler dikkate alındığı zaman *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin problemlili olduğunu söylemek mümkündür.

b. Toprak Mahsullerinin Zekatı (Öşür)

- İmam Muhammed, büyük nehirlerden sulanan arazileri öşür arazisi saymaktadır.⁷⁸⁵

Asl'de Dicle, Fırat gibi büyük nehirlerden sulanan araziler için şöyle bir tafsilat söz konudur: Eğer bir kimse kendi imkanları ile kanal açıp büyük nehirlerin sularından

⁷⁷⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 73.

⁷⁸⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 84; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 471; Şeybânî, *el-Âsâr*, 60.

⁷⁸¹ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 466-470.

⁷⁸² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 51.

⁷⁸³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 180.

⁷⁸⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, II, 160-161; II, 172.

⁷⁸⁵ Tâcü'ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 223; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

arazisini suluyorsa bu kimseye öşür gerekir. Bu durumun dışında ise o arazi haraç arazisidir.⁷⁸⁶ Kudûrî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu söylemektedir.⁷⁸⁷ Buradan anlaşılıyor ki arazi sahibinin herhangi bir emeği olmadan büyük nehirlerden doğrudan sulanan araziler öşür arazisi değil, haraç arazisi olmaktadır.

Nitekim *Asl'* da başka bir yerde İmam Muhammed, açıkça Dicle'nin ve Fırat'ın suladığı arazilerin haraç arazisi olduğunu söylemektedir.⁷⁸⁸

Emek ayırımına gidilmeksizin genelleme yapıldığından dolayı, *Vikâye* ve *Mecma'* da İmam Muhammed'e yapılan nispetin problemlili olduğunu söylemek mümkündür.

• Benî Tağlib* Hristiyanlarından biri, bir müslümana ait olan öşür arazisini satın alırsa, İmam Muhammed -şeyhayna hılafen- araziyi esas alarak, ondan iki kat öşür alınmayacağını, normal müslümanın verdiği miktarda öşür alınması gerektiğini söylemektedir.⁷⁸⁹

Asl' da Ebu Yusuf'un Ebu Hanife'den gelen sadece "Tağlibî müslüman olsa da iki kat öşür alınır" görüşüne itiraz ettiği ve İmam Muhammed'in de bu konuda Ebu Yusuf ile aynı kanaatte olduğu geçmektedir.⁷⁹⁰ Buradan Tağlibînin müslüman olmaması durumunda, imameynin Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğunu çıkarmak mümkündür.

el-Câmiu's-sağîr' de de İmam-ı Azam'ın müslümandan arazi satın alırsa yine aynı öşrü (iki kat olarak) vereceği görüşüne itiraz etmemiştir.⁷⁹¹

Ayrıca *Asl'* da başka bir yerde de müslüman birinden arazi satın alan Tağlibîden iki kat öşür alınacağını açıkça söylemiştir.⁷⁹²

⁷⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 125, 136, 145.

⁷⁸⁷ Kudûrî, *el-Muhtasar*, III, 199.

⁷⁸⁸ Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 240.

* **Benî Tağlib:** Arap Yarımadasında yaşayan bir kabiledir. Müslümanlardan alınan verginin iki katını vermek üzere Hz. Ömer ile anlaşma yapmışlardır. Farklı bir hukuki statüleri vardır. Diğer gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye bunlardan alınmaz (Bkz. Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 247.)

⁷⁸⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 192.

⁷⁹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 143.

⁷⁹¹ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 131.

⁷⁹² Şeybânî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr*, 257.

Mecma'da İmam Muhammed'in iki kat öşür alınmayacağı görüşünde olduğunun söylenmesi, muhtemelen *Mepsût*'un da bildirdiği İbn Sema rivayetinden ⁷⁹³ kaynaklanmaktadır. Ancak kendi kitaplarındaki açık ifadeler, İmam Muhammed'in görüşünün *Mecma*'da aktarıldığı gibi olmadığını göstermektedir.

3. İsbeti Tespit Edilemeyen Görüşler

- Nisap miktarı kadar malı, bir o kadar da borcu bulunan kimsenin üzerindeki borç sene içerisinde ibra edilse, İmam Muhammed'e göre, sene sonunda nisap miktarı kadar olan o malın zekatını vermesi gerekir. ⁷⁹⁴

İmam Muhammed'in kitaplarında malı ile borcu eşit olan kimsenin zekat yükümlüsü olmayacağı ifade edilmişken, ⁷⁹⁵ sene içerisinde borcun ibra edilmesi ayrıntısına girilmemiştir. *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta bu ayrıntıya dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

- Zekat borcu altına girmemek için hile yapmayı İmam Muhammed mekruh görmektedir. ⁷⁹⁶

Hem kendi kitaplarında, hem de *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta İmam Muhammed'in zekatta hile yapmayı kerih gördüğüne dair herhangi bir bilgi bulamadık.

⁷⁹³ Serahsî, *el-Mepsût*, III, 6-7.

⁷⁹⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 180-181.

⁷⁹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 59-60.

⁷⁹⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 183.

D. ORUÇ

1. Nispeti İsaletli Olan Görüşler

a. Oruca Niyet

• Ramazan ayında yolcu olan bir kimse; kaza, kefareet, adak gibi başka bir vacip oruca niyet etse, İmam Muhammed'e göre tuttuğu oruç Ramazan'a sayılır; niyetine itibar edilmez.⁷⁹⁷

*Asl'*da İmam Muhammed, yolcunun Ramazan ayında başka vacibe niyet etmesi konusunda Ebu Hanife'nin farklı kanaatini aktardıktan sonra, "ikisi (yolcu ile mukim kimse) eşittir, (orucu) Ramazan'a sayılır" diyerek kendi kanaatini açıkça dile getirmiştir.⁷⁹⁸

b. Hilalin Görülmesi

• Havada hilali görmeye mani olacak bulut, toz gibi bir engel bulunmaması durumunda, İmam Muhammed'e göre hilalin görüldüğünün tespiti için iki adil kişinin şahitliği yetmez; verdikleri haber kesin bilgi ifade edecek kadar kalabalık bir grup insan, hilali gördüklerine şahitlik ederlerse Ramazan'ın başladığına hükmedilir.⁷⁹⁹

İmam Muhammed'in kitaplarında genellikle havanın bulutlu olduğu durumlarda kaç kişinin şahitliğinin geçerli olacağı, bu kimselerin ne gibi özellikleri taşıması gerektiği gibi konular anlatılmış; ancak havanın açık olması halinde kaç kişinin şahitlik etmesi gerektiği konusuna pek girilmemiştir. Sadece *Asl'*da bir yerde "Havada bir engel

⁷⁹⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 204.

⁷⁹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 283.

⁷⁹⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 205. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 238, Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 129, 130; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 25.

bulunmazsa, açık bilinen bir durum oluncaya dek, tek kimsenin şahitliğini kabul etmem” demiştir.⁸⁰⁰

Her ne kadar “açık bilinen durum” olabilmesi için en az kaç kişinin olması gerektiği belirtilmemiş olsa da; bir durumun açık bilinen bir hale gelebilmesi için, verdikleri haber kesin bilgi ifade edecek kadar kalabalık olan bir grup tarafından nakledilmesi gerektiği, dolayısıyla yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

Nitekim *Mebûsût*'ta “iki kişinin şahitliği yeter” görüşünün sadece Ebu Hanife'den gelen bir rivayet olduğunu söylenerek, yukarıda aktardığımız görüşün mezhebin genel kanaati olarak verilmesi;⁸⁰¹ İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu teyit etmektedir.

c. Orucu Kaza Etmeyi Gerektiren Durumlar

• Oruçlu bir kimse kendi isteği ile kusarsa, İmam Muhammed'e göre az miktarda kussa bile, kaza gerekir. Ağız dolusu olması şart değildir.⁸⁰²

Asl'da İmam Muhammed, Ebu Hanife'ye oruçlunun bilerek kusmasının hükmünü sormuş, ağız dolusu kaydı olmaksızın “o günün kazası gerekir, kefaret gerekmez” cevabını almış, bu cevaba itiraz etmemiştir.⁸⁰³ *el-Câmiu's-sağîr*'de de -bir kayıt zikretmeksizin- bilerek kusulursa kaza gerektiğini söylemiştir.⁸⁰⁴ Hadis rivayetlerine yer verdiği *Muvatta*, *Hucce* ve *Asar* gibi eserlerinde İmam Muhammed, görüşünü destekleyen rivayetlere yer vermiş; bu rivayetlerle amel ettiklerini de açıkça ifade etmiştir.⁸⁰⁵

Kitaplarında yer alan bu bilgiler esas alındığı zaman İmam Muhammed'in yukarıda aktardığımız görüşte olduğunu söylemek mümkündür.

⁸⁰⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 280.

⁸⁰¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 140.

⁸⁰² Mevsîlî, *el-Muhtâr*, I, 132; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 207. Ayrıca bkz. Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 25.

⁸⁰³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 166.

⁸⁰⁴ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 141.

⁸⁰⁵ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 194; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 393, 394; Şeybânî, *el-Âsâr*, 58.

Muhtâr'da bu görüşte olduğuna işaret etmek için konulan (م ز) rumuzun ملء فيه ifadesinin sonrasında kullanılması kanaatimizce daha doğru olacaktır.

- Bilerek kusulması halinde kaza gerekmesi için ağız dolusu olma şartını ileri sürmeyen İmam Muhammed, aynı şekilde bilmeyerek kusup bilerek geri yutma durumunda da yine ağız dolusu olma şartını ileri sürmemektedir. Ona göre oruçlu biri bilmeyerek kustuktan sonra bilerek geri yutması halinde, az bir miktar geri yutmuş da olsa, o günü kaza etmesi gerekir.⁸⁰⁶

el-Câmiu's-sağîr'de bilerek geri yutulması halinde kaza gerekeceğini açıkça söylemiş, ağız dolusu olma gibi bir kayıt zikretmemiştir.⁸⁰⁷

- Oruçlu bir kimse, karın boşluğuna veya beyne ulaşabilecek bir yarayı sıvı bir ilaç ile tedavi ederse, İmam Muhammed'e göre orucu bozulmaz; o günü kaza etmesi gerekmez. Çünkü ilacın karın boşluğuna veya beyne ulaşması kesin değildir.⁸⁰⁸

Asl'da Ebu Hanife'nin bu konudaki farklı kanaati arz edildikten sonra Ebu Yusuf'un "Biz karın boşluğuna ve beyne ulaşabilecek bir yarayı sıvı bir ilaç ile tedavi etmenin orucu bozmayacağı görüşündeyiz" dediği bildirilmiştir.⁸⁰⁹ Ebu Yusuf'un çoğul şahıs kipi kullanarak "Biz" demesi İmam Muhammed'in de onunla aynı kanaatte olduğuna işaret etmektedir.

Yine *Asl*'da başka bir yerde ise karın boşluğuna ulaşabilecek yaranın sıvı ilaç ile tedavisi meselesi tekrar ele alınmış ve sarahaten Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in orucun bozulmayacağı kanaatinde olduğu dile getirilmiştir.⁸¹⁰

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Mebûsût*'ta da bu bilgi teyit edilmektedir.⁸¹¹

⁸⁰⁶ Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 242; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 207. Ayrıca bkz. Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 25.

⁸⁰⁷ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 140-141.

⁸⁰⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 132; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 208.

⁸⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 182.

⁸¹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 209.

⁸¹¹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 57; Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 68.

• Bir kimse, karısı veya cariyesi ile birlikte iken, fecr-i sadıkın doğması sebebiyle hemen ilişkiyi bitirse, İmam Muhammed’e göre orucu bozulmaz; dolayısıyla o günü kaza etmesi gerekmez.⁸¹²

Asl adlı eserinde İmam Muhammed, bu kimsenin durumunu ele almış; gündüz unutarak cima eden kimse ile aynı hükümde olduğunu, o günü kaza etmesi gerekmediğini söylemiştir.⁸¹³

• Bir kimse “Falancanın geldiği gün oruç tutacağım” diye adakta bulunsa, beklediği kimse öğleden sonra veya yemek yedikten sonra gelse, İmam Muhammed’e göre adakta bulunana bir şey gerekmez; o günü kaza da etmez.⁸¹⁴

Asl’da İmam Muhammed, Ebu Hanife’ye yemek yedikten sonra gelirse adak yapan kimsenin durumunun ne olacağını sormuş, hiçbir şey gerekmeyeceği cevabını almıştır. Devamında da öğleden sonra gelmesi halinde yine aynı hükmün geçerli olduğunu bildirmiştir.⁸¹⁵ Ebu Hanife’nin bu sözlerine İmam Muhammed’in herhangi bir itirazda bulunmaması, onunla aynı kanaatte olduğuna işaret etmektedir.

Nitekim *Mepsût*’ta “kaza eder” görüşünün sadece Ebu Yusuf’a nispet edilmiş olması⁸¹⁶ da, İmam Muhammed’in *Mecma*’da aktarıldığı kanaatte olduğunu göstermektedir.

• Bayram günü haram olmasına rağmen nafil oruca başlamış bir kimse, orucunu bozarsa İmam Muhammed’e göre kaza etmesi gerekmez. Bayram günü nafil oruç tutmak, adakta bulunmaya benzemez.⁸¹⁷

İmam Muhammed, *Asl*’da İmam-ı Azam’a bayram günü bilerek oruca başlamış kimsenin durumunu sormuş; “Bozarsa kaza etmesi gerekmez” cevabını almıştır. Bu cevaba herhangi bir itirazda bulunmamıştır.⁸¹⁸

⁸¹² İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 208.

⁸¹³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 282.

⁸¹⁴ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 209.

⁸¹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 207.

⁸¹⁶ Serahsî, *el-Mepsût*, III, 97.

⁸¹⁷ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 209. Ayrıca bkz. Tâcü’ş-şerîa, *el-Vikâye*, II, 244-245; Neseî, *Kenzü’d-dekâik*, 26.

⁸¹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 208.

el-Câmiu's-sağîr'de de İmam-ı Azam'ın aynı yöndekine kanaatine İmam Muhammed itiraz etmemiştir.⁸¹⁹ İtiraz etmemiş olması onun bu konuda İmam-ı Azam ile aynı kanaati paylaştığına işaret etmektedir.

- Hem adak hem de yemin niyetiyle “*لله علي صوم يوم كذا*” diyen kimse, İmam Muhammed'e göre hem yemin etmiş, hem de adakta bulunmuş kabul edilir. O gün oruç tutmaması halinde hem kaza etmesi, hem de yemin kefareti vermesi gerekir.⁸²⁰

İmam Muhammed'in İmam-ı Azam ile aynı kanaati taşıdığı bu mesele ile ilgili kitaplarında pek çok örnek bulunmaktadır. “...Şaban ayında oruç tutacağım”, “...Yarın oruç tutacağım” gibi meseleler zikredildikten sonra her seferinde “eğer yemine de niyet etmişse yemin kefareti de verir” cümlesi ilave edilmektedir.⁸²¹ Bu ifadelerden İmam Muhammed'in *Mecma*'da bildirildiği kanaatte olduğunu çıkarmak mümkündür.

- İmam Muhammed'e göre belli bir gün oruç tutmayı adanmış olan kimse, o gün gelmeden adak orucunu tutsa, adak borcundan kurtulmuş olmaz.⁸²²

Asl'da ve *el-Câmiu'l-kebir*'de İmam Muhammed, Recep ayında oruç tutmayı adayıp Recep ayından önce adağını yerine getiren kimse ile Perşembe günü oruç tutmayı adayıp Çarşamba günü oruç tutan kimseler hakkında, Ebu Yusuf'un farklı kanaatini aktardıktan sonra, bu kimselerin tuttuğu bu oruçlarla adaklarının yerine gelmeyeceğini söylemiştir.⁸²³

- Oruçlu kimsenin karşı cinsle musafaha etmesi, sarılması, ten tene dokunması İmam Muhammed'e göre mekruh değildir.⁸²⁴

İmam Muhammed'in kitaplarında bu üç meseleden sadece ten tene dokunmak ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Örneğin *Asl*'da İmam Muhammed, oruçlunun ten tene dokunmasını İmam-ı Azam'a sormuş; oruçlu kendisine güveniyorsa ten tene

⁸¹⁹ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 143.

⁸²⁰ Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 247; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 209.

⁸²¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 206, 206-207, 208, 236, 262; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 142, 142-143.

⁸²² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 209.

⁸²³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 256; Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebir*, 14.

⁸²⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 210.

dokunabileceği cevabını almış, herhangi bir itirazda da bulunmamıştır.⁸²⁵ *Asar*'da da tene dokunulabileceğine dair rivayetler zikretmiş, kendi kanaatini de dile getirmiştir.⁸²⁶

Kitaplarında musafaha ve sarılmanın keraheti ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Mekruh gören kavil mezhep içinde zayıf bir görüş olduğundan zikre değer görülmemiş olması muhtemeldir.

Ayrıca oruçlunun kendine güvenmesi halinde eşini öpmesinin mekruh olmadığına dair kitaplarında çeşitli bilgilerin bulunması⁸²⁷ -evlâ kabilden- İmam Muhammed'in tokalaşma ve sarılmayı mekruh görmediğine işaret kabul edilebilir. Zira öpmek, musafaha ve sarılmaktan daha tahrik edicidir.

Mebûsût'ta da bu üç fiili mekruh gören görüşün sadece Ebu Hanife'den gelen bir rivayete isnat edilmesi,⁸²⁸ İmam Muhammed'in onunla aynı kanaatte olmadığına işarettir.

d. Oruç Kefareti

• Ramazan günü oruca niyet etmemiş olan kimse öğleden önce bile bile bir şeyler yese veya içse, İmam Muhammed'e göre bu kimseye hem kaza hem de kefaret gerekir.⁸²⁹

İmam Muhammed'in kitaplarında bu görüşte olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Muhtasarü't-Tahâvî ile *Mebûsût*'ta Ebu Hanife'nin bu konudaki farklı kanaati aktarıldıktan sonra, İmam Muhammed'in niyet etmeyen ve öğleden önce bir şeyler yiyen kimseye kefaret gerektiği görüşünde olduğu zikredilmiştir.⁸³⁰

⁸²⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 169.

⁸²⁶ Şeybânî, *el-Âsâr*, 58.

⁸²⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 202; Şeybânî, *el-Muvatta'*, 190-191; Şeybânî, *el-Âsâr*, 57-58.

⁸²⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 59.

⁸²⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 212.

⁸³⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 57; Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 86-87.

İki kitaptaki bilgiler esas alınarak *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılmış olan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

- İmam Muhammed'e göre, oruç tutamayacak kadar hasta olan kimse belirli bir ayda oruç tutmayı adasa, o ayın kaç gününde iyileşirse o kadar gün kaza etmesi gerekir; hasta olarak geçirdiği diğer günleri kaza etmesi gerekmez.⁸³¹

İmam Muhammed'in kitaplarında hastanın oruç adaması ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî, *Mebûsût*'unda -Tahâvî'nin bu konudaki bir yanılığını da zikrederek- İmam Muhammed'in hastanın iyileştiği günler kadar oruçtan sorumlu olduğu görüşünde olduğunu söylemektedir.⁸³²

Mebûsût'taki bu bilgi esas alındığı takdirde *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

e. İtikaf

- Nafile itikafın en azı İmam Muhammed'e göre az bir müddet bile olabilir.⁸³³

Bir günden az olamayacağına dair Ebu Hanife'den gelen görüş, itikafın için orucun şart koşulması meselesine dayanmaktadır. İmam Muhammed'in kitaplarında oruç tutulmaksızın itikafın olmayacağını bildiren bütün ifadeler⁸³⁴ vacip olan adak itikafı içindir. Nitekim *Asl*'de adakta bulunma söz konusu olmadan itikafa giren kimseye oruç mükellefiyeti olmadığına dair Hz. Ali'den bir rivayet yer almaktadır.⁸³⁵

Her ne kadar *Hucce*'de Ebu Hanife'nin nafile itikafa orucun gerekli olduğu sözüne itiraz etmemiş⁸³⁶ olsa da *Asl*'de geçen şu ifadesi onun nafile itikaf için orucu şart koşmadığını, az bir müddet bile mescitte kalırsa itikafa girilebileceğini açıkça

⁸³¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 213.

⁸³² Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 90-91.

⁸³³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 215. Ayrıca bkz. Neseffî, *Kenzü'd-dekâik*, 26.

⁸³⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 230, 240, 241; Şeybânî, *el-Hucce*, I, 420.

⁸³⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 232.

⁸³⁶ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 420-421.

göstermektedir: “Bir kimse, kendisine bir şeyi vacip kılmaksızın (adakta bulunmaksızın) itikafa girerse itikafa girmiş olur. Herhangi bir şey adamadan mescitten çıkarsa itikafı bozmuş olur, ona bir şey de gerekmez. Mescitte kaldığı sürece itikaftadır.”⁸³⁷

Serahsî de nafilâ itikafta orucu şart koşanın sadece Ebu Hanife olduğunu söylemiş, zahirü’r-rivaye’ye göre oruçsuz nafilâ itikafın caiz olduğunu belirterek *Asl*’dan alıntıladığımız metni zikretmiştir.⁸³⁸

• İtikafa olan kimse özürsüz olarak itikaf yerini terk edecek olursa, İmam Muhammed’e göre itikafın bozulması için, bir günün yarıdan fazlası kadar süre dışarıda bulunmuş olması gerekir. Ebu Hanife’nin dediği gibi az bir müddet özürsüz itikaf yerini terk etmesi, itikafına zarar vermez.⁸³⁹

Asl’da özürsüz itikaf yerini terk meselesi bir yerde İmam Muhammed’in adı zikredilmeksizin sadece Ebu Yusuf ile Ebu Hanife arasında ihtilaf varmış gibi geçmektedir.⁸⁴⁰ Ancak daha sonra aynı mesele tekrar ele alındığında İmam Muhammed, Ebu Yusuf’un yanında kendi adını da zikrederek bir günün yarısına kadar özürsüz itikaf yerini terk etmenin itikafa bir zarar vermeyeceğini açıkça beyan etmiştir.⁸⁴¹

Tahâvî de İmam Muhammed’in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁸⁴²

• İki gün itikafa girmeyi adanmış kimse, İmam Muhammed’e göre güneş batmadan mescide girmeli, toplam iki gece iki gündüz mescitte kalmalıdır.⁸⁴³

Asl’da ve *el-Câmiu’l-kebîr*’de İmam Muhammed, bu kimsenin güneş batmadan mescide girmesi gerektiğini söyleyerek ilk geceyi de mescitte geçirmesi gerektiğini sarahaten dile getirmektedir.⁸⁴⁴

⁸³⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 236.

⁸³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 117.

⁸³⁹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 138; İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 215.

⁸⁴⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 234.

⁸⁴¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 238.

⁸⁴² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 58.

⁸⁴³ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 216.

⁸⁴⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 238; Şeybânî, *el-Câmiu’l-kebîr*, 14.

2. Nispeti Hatalı Olan Görüşler

a. Oruca Niyet

• İmam Muhammed'e göre hasta, Ramazan'da başka bir vacip oruca niyet ederse niyetine itibar edilir, tuttuğu oruç Ramazan'a sayılmaz.⁸⁴⁵

Mecma'da bu şekilde bildirilmesine rağmen *Asl*'de İmam Muhammed'in oruca niyet konusunda yolcu⁸⁴⁶ ile hasta arasında ayırım yapmadığı görülmektedir. Zira hem yolcunun, hem de hastanın Ramazan günü başka bir vacip oruca niyet etmesi halinde yine de tuttuğu orucun Ramazan'a sayılacağını açıkça söylemektedir.⁸⁴⁷

Muhtâr'da da, Ebu Hanife'nin yolcu ve hastanın başka vacibe niyetlerine itibar edileceği görüşü aktarıldıktan sonra (سم) rumuzunun kullanılması⁸⁴⁸ da, İmam Muhammed'in oruca niyet konusunda hasta ile yolcu arasında ayırım gözetmediğine işaret etmektedir.

Dolayısıyla *Muhtâr*'da İmam Muhammed'e yapılan nispette herhangi bir problem bulunmaz iken, *Mecma*'daki nispetin isabetli olmadığını söylemek mümkündür.

b. Orucu Kaza Etmeyi Gerektiren Durumlar

• Oruçlu bir kimsenin tenasül uzvundan içeriye ilaç damlatmak, Ebu Yusuf'a göre kaza gerektirir. Bir rivayete göre İmam Muhammed de bu konuda Ebu Yusuf ile aynı kanaattedir.⁸⁴⁹

⁸⁴⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 205.

⁸⁴⁶ Yolcunun oruç niyeti konusunda İmam Muhammed'in görüşü şu şekildedir: "Ramazan ayında yolcu olan bir kimse; kaza, kefare, adak gibi başka bir vacip oruca niyet etse, tuttuğu oruç Ramazan'a sayılır; niyeti dikkate alınmaz."

⁸⁴⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 283.

⁸⁴⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 127.

⁸⁴⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 208.

Asl'da bu konuda Ebu Hanife ile İmam Muhammed'in kaza gerektirmeyeceği kanaatinde olduğu, Ebu Yusuf'un ise kaza gerektiği görüşünü benimsediği, sonradan İmam Muhammed'in şüpheye düşüp bu konuda tevakkuf ettiği bildirilmiştir.⁸⁵⁰

Mebûsû'ta da İmam Muhammed'in kaza gerektirmeyeceği kanaatinde olduğu bildirildikten sonra, İbn Semaa'nın İmam Muhammed'in bu konuda tevakkuf ettiğini rivayet ettiği söylenmiştir.⁸⁵¹

Her iki kitapta geçen ifadelerden, İmam Muhammed'in Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğu veya hiçbir görüş bildirmeyip tevakkuf ettiği söylenebilir. Ancak Ebu Yusuf'un dediği gibi "kaza gerekir" görüşünde olduğunu söyleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda *Mecma*'da İmam Muhammed'in bir rivayete göre Ebu Yusuf ile aynı kanaatte olduğunu söylemesi isabetli olmamaktadır.

Nitekim *Muhtâr*'da bu mesele ile ilgili olarak sadece (س) rumuzu kullanılmış, İmam Muhammed'in de Ebu Yusuf ile aynı kanaatte olduğunu ifade edecek (م) rumuzu kullanılmamıştır.⁸⁵²

c. Oruç Kefareti

• Ramazan günü bir kimse -geceden değil de- öğleden önce oruca niyet etse, sonrasında bir şeyler yese, İmam Muhammed'e göre bu kimseye kazanın yanı sıra kefaret de gerekir.⁸⁵³

İmam Muhammed'in kitaplarında bu konuda bir bilgiye rastlayamadık.

Mebûsû'ta bu mesele ele alınmış; ancak "kefaret gerekir" sadece Ebu Yusuf'a nispet edilmiş, bu konuda İmam-ı Azam ile İmam Muhammed'in aynı kanaatte olduğu bildirilmiştir.⁸⁵⁴

⁸⁵⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 182.

⁸⁵¹ Serahsî, *el-Mebûsû*, III, 67.

⁸⁵² Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 133.

⁸⁵³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 212.

⁸⁵⁴ Serahsî, *el-Mebûsû*, III, 87.

Mebûsût'taki bu bilgi esas alındığı takdirde, *Mecma*'daki nispetin problemlili olduğunu söylemek mümkündür.

d. İtikaf

• İmam Muhammed'e göre itikafa girilecek mescidin cemaatle namaz kılınan bir yer olması şart değildir.⁸⁵⁵

Mecma'da böyle bildirilmesine rağmen İmam Muhammed'in kitaplarında itikafa girilecek mescitten bahsedilirken hep "cemaat mescidi" ifadesi kullanılmaktadır. Örneğin *Asl*'da "cemaat mescitleri" denmiş, cemaatin bulunması gerektiğini işaret eden rivayetler zikredilmiştir.⁸⁵⁶

Hucce'de Cuma namazının kılınmadığı kabilelerin kendilerine özel mescitlerinde de itikafa girilebileceğini, itikaftaki kimsenin Cuma namazı için buradan ayrılacağını söylemektedir.⁸⁵⁷

Buradan anlaşılıyor ki -Ebu Hanife'ye hılafen- İmam Muhammed'in itikaf için caiz gördüğü mescit, Cuma namazı kılınmayan kabile mescitleridir. Bu mescitlerde Cuma namazı haricinde cemaatle namaz kılındığından, cemaati şart koşmadığı yargısına varmak doğru değildir.

Kitaplarındaki tüm bu bilgilerden hareketle İmam Muhammed'in itikaf için cemaatle namaz kılınan bir yerde olmasını şart koştığı sonucu çıkarılabilir. *Mebûsût*'ta da ilgili mesele anlatılırken İmam Muhammed'in cemaatle namaz kılınmayan mescitlerde itikafa girilebileceği görüşünde olduğundan bahsedilmemiştir.⁸⁵⁸

Dolayısıyla bu konuda *Mecma*'da yapılan nispette problem bulunduğunu söylemek mümkündür.

⁸⁵⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 215. Ayrıca bkz. Neseffî, *Kenzü'd-dekâik*, 26.

⁸⁵⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 231, 232, 241-242.

⁸⁵⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, I, 416.

⁸⁵⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 115.

3. İsabete Tespit Edilemeyen Görüşler

• Zevalden önce görülen hilal, İmam Muhammed'e göre bir sonraki geceye aittir. Görüldüğü gün Ramazan ayının ilk günü olmaz. Bir sonraki gün Ramazan orucu tutulmaya başlanır.⁸⁵⁹

İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da gün ortasında görülen hilalle ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

• Oruçlu bir kimse unutarak bir şeyler yese/içse, akabinde orucunun bozulmadığını bildiği halde bilerek yese/içse; İmam Muhammed'e göre bu kimseye hem kaza, hem de kefaret gerekir.⁸⁶⁰

Orucunun bozulduğunu zannedip bilerek bir şeyler yiyen veya içen kimsenin durumu hakkında İmam Muhammed'in kitaplarında ve *Mepsût*'ta çeşitli bilgiler⁸⁶¹ bulunmasına rağmen; orucunun bozulmadığını bilen kimsenin bilerek yemesi veya içmesi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

• Oruç tutmamayı mubah kılacak hastalığın tespitinde İmam Muhammed, namazda ayakta duramamayı esas kabul etmiştir. Ona göre bir kimse namazda ayağa kalkamayacak derecede hasta ise oruç tutmaması mubah olmaktadır.⁸⁶²

İmam Muhammed'in bu görüşte olduğuna dair kendi kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mepsût*'ta da herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

⁸⁵⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 206.

⁸⁶⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 212.

⁸⁶¹ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, II, 181, 201-202, 265; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 141; Serahsî, *el-Mepsût*, III, 79.

⁸⁶² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 213.

E. HAC

1. Nispeti İ̇sabetli Olan Görüşler

a. *Haccın Farziyeti*

• İ̇mam Muhammed'e göre, hac fevrî bir farz değildir. Bir kimseye hac farz olunca hemen gitmesi gerekmez, bir müddet erteleyebilir, bu ertelemeden dolayı da günahkar olmaz.⁸⁶³

İ̇mam Muhammed'in kitaplarında kişinin haccı ertelemei ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Serahsî, *Mebûsût*'unda haccın farziyeti konusundaki mezhep içi ihtilafı ele almış; İ̇mam Muhammed'in Hz. Peygamberin bir yıl ertelemeiini delil göstererek kişinin haccını erteleyebileceğini söylediğini aktarmıştır.⁸⁶⁴

Mebûsût'taki bu bilgi esas alınarak *Mecma*'da İ̇mam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

b. *İ̇hrama Giriş*

• Mikat yerlerini ihrama girmeden geçen kimseye kurban cezası vardır. Ancak bu kimse tekrar mikat yerlerine dönerse bu ceza düşer. İ̇mam Muhammed, mikat yerlerine dönen kimsenin telbiye getirmesini şart koşmamaktadır. Ona göre bu kimse ister telbiye getirsin, ister getirmesin mikat yerlerine dönmekle kurban cezasından kurtulmuş olur.⁸⁶⁵

Asl'da İ̇mam Muhammed, telbiye getirmeyen kimsenin, Ebu Hanife'ye göre mikat yerine dönmemiş kimse gibi olduğunu söyledikten sonra; şöyle diyerek

⁸⁶³ İ̇bnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 217.

⁸⁶⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, IV, 164.

⁸⁶⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 142; İ̇bnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 219.

kendisinin bu konuda ondan farklı kanaatte olduğunu açıkça beyan etmiştir: “Mikat yerine döndüğü zaman telbiye getirirse de, getirmese de kurban cezası düşer.”⁸⁶⁶ Aynı açıklıkta benzer bir ifade *el-Câmiu’s-sağîr*’de de yer almaktadır.⁸⁶⁷

Tahâvî de İmam Muhammed’in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁸⁶⁸

Mikat yerine döndüğü zaman telbiye getirirse ittifakla kurban cezası düşeceğinden, *Muhtâr*’da yukarıdaki görüşü ifade etmek için konulan (سم) rumuzunun مَلْبِيًّا kelimesinden sonrasına alınması, kanaatimizce daha doğru olacaktır.

• Aynı anda iki tane hacca niyet eden kimse, İmam Muhammed’e göre sadece bir hac borcu altına girer.⁸⁶⁹

İmam Muhammed, *Asl* adlı eserinde aynı anda iki hacca veya iki umreye niyet eden kimse hakkında Ebu Hanife ile Ebu Yusuf arasındaki görüş ayrılığını aktardıktan sonra; “o kimseye sadece biri gerekir” diyerek kendi görüşünü açıkça beyan etmiştir.⁸⁷⁰ Yine *Asl*’da, iki hacca niyet eden kimsenin ihram yasaklarını ihlal etmesi halinde iki kat ceza alacağı görüşünü aktarır “Bu Ebu Hanife’nin görüşüdür” demesi⁸⁷¹ de İmam Muhammed’in o kimseyi iki hac borçlusunu olarak görmediğine işaret etmektedir.

• İmam Muhammed, ihrama girecek kimsenin gözle görülecek şekilde kalıcı olan kokularla kokulanmasını mekruh görmektedir.⁸⁷²

Hanefî mezhebi kitaplarının hemen hemen hepsinde ihrama girecek kimsenin kokulanmasının güzel olduğuna dair açık ifadeler bulunmaktadır.⁸⁷³ Ancak İmam Muhammed’in sonradan aşırı kokulanan insanları görünce görüşünü değiştirdiği, kokulanmayı mekruh gördüğü *Mepsût*’ta rivayet edilmiştir.⁸⁷⁴

⁸⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 433.

⁸⁶⁷ Şeybânî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 145.

⁸⁶⁸ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 62.

⁸⁶⁹ İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 220.

⁸⁷⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 439.

⁸⁷¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 445-446.

⁸⁷² İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 221.

⁸⁷³ Örnekleri için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, II, 293; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 181; Tâcü’s-şerîa, *el-Vikâye*, II, 255; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 143; Nesefî, *Kenzü’d-dekâik*, 27.

⁸⁷⁴ Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 3.

Bu sebeple kitaplarında ihrama girmeden sürdüğü kokuların ihrama zarar vermeyeceğine dair olan ifadeleri⁸⁷⁵ az kokulanma olarak anlamak daha doğru olacaktır. Aşırı kokulanma ise *Muvatta* rivayetinde de ifade ettiği üzere mekruhtur. Ancak ihrama girecek kimse koku sürdüğü elbisesini yıkayıp kokusunu giderirse mekruh olmaz.⁸⁷⁶

Tahâvî de İmam Muhammed'in kalıcı koku ile kokulanmayı mekruh gördüğünü aktarmıştır.⁸⁷⁷

İbnü's-Sââtî'nin ifadesinde geçen gözle görülecek şekilde kokulanmadan kastın, aşırı kokulanma olduğu kabul edildiği takdirde, *Mecma*'da yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

c. Haccın Yapılışı

- Aralarında iki rekat tavaf namazı kılmaksızın birden fazla tavaf yapmak, İmam Muhammed'e göre mekruhtur.⁸⁷⁸

Asl'da tavaf namazı kılınmaksızın tavafları birleştirmenin mekruh olduğu görüşünün Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e ait olduğu açıkça belirtilmiştir.⁸⁷⁹

- İmam Muhammed'e göre Arafat'ta vakfede iken namazları cem edebilmek için, devlet başkanının imam olduğu cemaatle kılmak şart değildir. Vakfe yapan bir kimse tek başına veya devlet başkanı haricinde birinin imametinde namaz kılsa da namazları cem edebilir.⁸⁸⁰

Asl adlı eserinde İmam Muhammed, Arafat'ta namazları cem meselesi ile ilgili olarak iki yerde, Ebu Hanife'nin görüşünü aktardıktan sonra, kişinin kendi başına da cem yapabileceği görüşünde olduğunu açıkça söylemiştir.⁸⁸¹ Daha sonra bu meseleye

⁸⁷⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 398.

⁸⁷⁶ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 276-278, 306, 309.

⁸⁷⁷ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 62.

⁸⁷⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 225.

⁸⁷⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 337.

⁸⁸⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 150; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 226.

⁸⁸¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 305-306, 344.

bağlı olan başka meseleler geldikçe “*في قول أبي حنيفة*” diyerek bu konuda ondan farklı kanaatte olduğuna işaret etmiştir.⁸⁸²

Asar'da da Ebu Hanife'nin görüşünü destekleyen bir rivayet aktardıktan sonra, kendisinin bu görüşte olmadığını; Hz. Aişe ve Abdullah b. Ömer'den kendi görüşü destekleyen rivayetler bulunduğunu söylemiştir.⁸⁸³

Muhtasaru't-Tahâvî, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ile *Mepsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmiştir.⁸⁸⁴

• Bir kimse Arefe günü akşam namazını, yola çıkmadan Arafat'ta veya Müzdelife'ye varmadan yolda kılırsa, İmam Muhammed'e göre fecr doğmadıkça iadesi gerekir.⁸⁸⁵

Asl'da akşam namazını erken kılan kimsenin namazını iade etmesi gerektiği söylenmiş; bu görüşün Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e ait olduğu açıkça beyan edilmiştir.⁸⁸⁶ *Muvatta* rivayeti ve *Hucce* adlı eserlerinde de “Müzdelife'ye varmadan akşam namazını kılmaz” diyerek yukarıda aktardığımız görüşüne işaret etmiştir.⁸⁸⁷

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu dile getirilmiştir.⁸⁸⁸

• İmam Muhammed'e göre Mina'da kalanların yapması gereken dördüncü cemerat, önceki günlerde olduğu gibi öğleden sonra yapılmalıdır. Öğleden önce yapmak caiz değildir.⁸⁸⁹

Asl'da dördüncü cemeratın vaktine dair Ebu Hanife'nin farklı kanaati aktarıldıktan sonra, İmam Muhammed'in öğleden önce Şeytan taşlamanın yeterli

⁸⁸² Şeybânî, *el-Asl*, II, 345, 346.

⁸⁸³ Şeybânî, *el-Âsâr*, 70.

⁸⁸⁴ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 64; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 171; Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 15.

⁸⁸⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 228-229. Ayrıca bkz. Tâcü's-Şerîa, *el-Vikâye*, II, 263; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 151; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 28.

⁸⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 352.

⁸⁸⁷ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 400; Şeybânî, *el-Hucce*, II, 432.

⁸⁸⁸ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 65; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 172.

⁸⁸⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 231. Ayrıca bkz. Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 155.

olmayacağı görüşünde olduğu açıkça söylenmiştir.⁸⁹⁰ Yine *Asl*'da başka bir yerde de “Eğer (Mina'da) kalmaya devam ederse önceki günlerde yaptığı gibi yapar” diyerek, ilk üç günde olduğu gibi dördüncü gün de öğleden sonra Şeytan'ın taşlanması gerektiği görüşünde olduğuna işaret etmiştir.⁸⁹¹

Kudûrî de *Muhtasar*'ında İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmiştir.⁸⁹²

• İmam Muhammed, Mekke'de mücavir olarak kalmayı mekruh görmemektedir.⁸⁹³

İmam Muhammed'in kitaplarında bu konuda açık bir ifadeye rastlayamadık. Sadece *Asl*'da bir yerde “Veda tavafından sonra Mekke'de dilediği kadar kalmasında bir beis yoktur” denilmektedir.⁸⁹⁴ Ancak bu ifadenin veda tavafı ile ilgili meselede zikredilmiş olması, mezhep içi ihtilafa ışık tutacak mahiyette olmasını engellemektedir.

Mebûsût'ta ise İmam Muhammed'in Mekke'de mücavir olarak kalmayı mekruh görmediği aktarılmıştır.⁸⁹⁵

Mebûsût'taki bu bilgi esas alındığı takdirde, *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılmış olan nispetin isabetli olduğu söylenebilir.

• Âfâkî olan bir kimse bayramın üçüncü günü Mina'dan döndükten sonra, Mekke'yi vatan edinmeye niyet etse, İmam Muhammed'e göre bu kimseden veda tavafı borcu düşmez.⁸⁹⁶

İmam Muhammed'in kitaplarında herhangi bir zamandan bahsedilmeden Mekke'de ikamete niyet etmesi ile veda tavafının düşeceği geçmektedir.⁸⁹⁷

⁸⁹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 358-359.

⁸⁹¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 316.

⁸⁹² Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 174-175.

⁸⁹³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 232.

⁸⁹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 319.

⁸⁹⁵ Serahsî, *el-Mebûsût*, III, 115.

⁸⁹⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 232.

⁸⁹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 440; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 161.

Mebûsût'ta Mekke'de ikamet etmenin zamanı konusu daha ayrıntılı olarak ele alınmış ve özetle şu bilgiler verilmiştir: Mina'dan ayrılmadan Mekke'yi vatan edinirse ittifakla veda tavafı düşer. Mina'dan döndüğü zaman niyet ederse Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e göre veda tavafı düşmez, Ebu Yusuf'a göre tavafa başlamadan niyet ederse düşer.⁸⁹⁸

Mebûsût'taki bu bilgi esas alındığı takdirde İmam Muhammed'in kitaplarında geçen ifadeleri Mina'dan ayrılmadan önceki niyetlere hamletmemiz gerekmektedir. Bu durumda *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

d. Başkasının Yerine Hac

• İmam Muhammed'e göre başkasının yerine haccetmek üzere gönderilen bir kimse (memur), yolda ölecek olursa, adına hac yapılacak kimse (âmir) önceki memurun öldüğü yerden başka birini gönderebilir; kendi bulunduğu yerden gönderme zorunluluğu yoktur.⁸⁹⁹

el-Câmiu's-sağîr'de birinci memurun ölmesi durumunda yeni memurun gönderilme yeri hakkında Ebu Hanife'nin farklı kanaati aktarıldıktan sonra, İmam Muhammed'in ilk memurun öldüğü yerden gönderilebileceği kanaatinde olduğu açıkça beyan edilmiştir.⁹⁰⁰

• İfrad haccı yapmak için gönderilmiş olan memur kıran haccı yaparsa, İmam Muhammed'e göre vekalet sınırlarını aşmış olmaz, âmirden aldığı parayı tazmin etmesi gerekmez.⁹⁰¹

Asl'da ifrad için gönderilmiş, ama kıran yapmış memur hakkında Ebu Hanife'nin farklı kanaati dile getirildikten sonra, İmam Muhammed'in istihsanen haccın âmiri adına geçerli olacağı görüşünde olduğu söylenmektedir.⁹⁰²

⁸⁹⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, IV, 179.

⁸⁹⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 233.

⁹⁰⁰ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 167.

⁹⁰¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 233.

Mebûsât'ta da bu bilgi teyit edilmektedir.⁹⁰³

• İki kişiden vekalet almış memur, biri adına ihrama niyet etse; yola çıkmadan iki âmirden birini belirleyip onun adına hac için hareket etse, İmam Muhammed'e göre vekalet sınırlarını aşmamıştır. Niyetine itibar edilir, niyet ettiği âmirin adına haccetmiş sayılır.⁹⁰⁴

İmam Muhammed, *Asl* adlı eserinde bu meseleyi ele almış; "Niyetini dilediğine sarf etme hakkı vardır" diyerek niyetine itibar edileceğini, dolayısıyla vekalet sınırlarını aşmamış olduğunu açıkça dile getirmiştir.⁹⁰⁵

Serahsî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁹⁰⁶

• Henüz ihrama girmeden bayılmış olan kimse adına arkadaşı telbiye getirip ihrama girse, İmam Muhammed'e göre arkadaşının telbiyesi onun adına geçerli olmaz.⁹⁰⁷

Kabe'ye yöneldikten sonra bayılan kimse için arkadaşları ihrama girse, ona vakfeyi ve diğer hac menâsikini yaptırırsalar, İmam Muhammed'in bunun farz olan haccı karşılamayacağı görüşünde olduğu *Asl*'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de bildirilmektedir.⁹⁰⁸

Tahâvî ile Serahsî de bu bilgiyi teyit etmektedir.⁹⁰⁹

e. Temettu Haccı

• İmam Muhammed'e göre temettu haccı, ifrad haccından daha faziletlidir.⁹¹⁰

⁹⁰² Şeybânî, *el-Asl*, II, 421.

⁹⁰³ Serahsî, *el-Mebûsât*, IV, 155.

⁹⁰⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 233.

⁹⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, II, 424.

⁹⁰⁶ Serahsî, *el-Mebûsât*, II, 159.

⁹⁰⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 234.

⁹⁰⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 425; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 144.

⁹⁰⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 60; Serahsî, *el-Mebûsât*, IV, 160.

⁹¹⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 237. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 269; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 158; Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, 29.

Ebu Hanife'den gelen bir rivayetin haricinde mezhebin genel kanaati, bu yöndedir. Zikre değer mezhep içi bir görüş ayrılığı bulunmadığı için, İmam Muhammed'in kitaplarında genelde hac çeşitlerinin fazilet sıralamasına değinilmemiştir. Sadece *Hucce*'de ifradın temettu ve kırandan faziletli olduğunu söyleyen Malikilere itiraz edip, kıran ve temettunun ifraddan faziletli olduğuna dair deliller sunmuş olması;⁹¹¹ İmam Muhammed'in temettuyu ifraddan faziletli gördüğüne delil kabul edilebilir.

Serahsî *Mepsût*'unda, Ebu Hanife'den gelen bir rivayet haricinde Hanefî mezhebinin en faziletli olarak kıran haccını, ardından temettu haccını kabul ettiğini söylemesi,⁹¹² İmam Muhammed'in de temettuyu ifraddan faziletli gördüğünü bildirmektedir. Bu durumda İmam Muhammed'e yapılan nispetin isabetli olduğu görülmektedir.

• İmam Muhammed'e göre hacda kesilecek devenin hörgücünün sol alt tarafından biraz kesilip kanı ile deveyi işaretlemek (iş'ar) mekruh değildir.⁹¹³

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de İmam Muhammed iş'arı mekruh görmediğini, aksine güzel gördüğünü açıkça beyan etmiştir.⁹¹⁴ *Muvatta* rivayetinde de görüşünü destekleyen rivayetler zikretmiştir.⁹¹⁵

Tahâvî de İmam Muhammed'in iş'ar ile ilgili bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁹¹⁶

• Kûfeli bir kimse umresini bozsa, sonra Basra'ya gitse, hac aylarında tekrar Mekke'ye gelip bozduğu umreyi kaza etse, ardından da haccetse; İmam Muhammed'e göre temettu haccı yapmış olur.⁹¹⁷

Asl'da İmam Muhammed; umresini bozup, sonra mikat yerlerinin dışına çıkıp, tekrar gelip umresini ve haccını yapan kimse için temettu haccı yapmış olacağını

⁹¹¹ Şeybânî, *el-Hucce*, II, 2-6.

⁹¹² Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 25.

⁹¹³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 238.

⁹¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 410; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 149.

⁹¹⁵ Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 273, 283.

⁹¹⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 73.

⁹¹⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 239-240.

söylemiştir.⁹¹⁸ *el-Câmiu's-sağîr*'de de aynı meseledeki Ebu Hanife'nin farklı kanaatini arz ettikten sonra, "Bu kimse temettu haccı yapmıştır" diyerek kendi kanaatini açıkça dile getirmiştir.⁹¹⁹

- Mekkeli bir kimse hac aylarında umre tavafının henüz yarısından azını yapmış iken hacca niyet etse; İmam Muhammed'e göre umresi bozulmuştur, haccını yapar, sonrasında bozulan umresini kaza eder.⁹²⁰ Buradaki ihtilaf, niyet etmesi ile haccının mı, yoksa umresinin bozulmuş olacağı noktasındadır.

Asl'da iki yerde Ebu Hanife'nin farklı kanaati arz edildikten sonra, İmam Muhammed'in umresinin bozulacağı görüşünde olduğu beyan edilmiştir.⁹²¹ *el-Câmiu's-sağîr*'de de İmam Muhammed umrenin bozulacağı, sonrasında kaza edilmesi gerektiği görüşünü daha güzel gördüğünü söylemiştir.⁹²²

f. İhram Cezaları

- İmam Muhammed'e göre ihramlının hatmi otu ile yıkanması sadaka cezası gerektirir.⁹²³

Asl'da ihramlının başını ve sakalını hatmi otu ile yıkamasına dair Ebu Hanife'nin farklı kanaati arz edildikten sonra, İmam Muhammed'in buna sadaka cezası verilmesi gerektiği görüşünde olduğu açıkça belirtilmektedir.⁹²⁴

Mebûsû't'ta da bu bilgi teyit edilmektedir.⁹²⁵

- İmam Muhammed'e göre ihramlının yağlanması, sadaka cezası vermeyi gerektiren fiillerdendir.⁹²⁶

⁹¹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 450.

⁹¹⁹ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 158.

⁹²⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 240.

⁹²¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 443, 451.

⁹²² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 162-163.

⁹²³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 241.

⁹²⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 399.

⁹²⁵ Serahsî, *el-Mebûsû't*, IV, 124.

⁹²⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 241.

el-Câmiu's-sağîr adlı eserinde İmam Muhammed, ihramlının yağlanması ile ilgili mezhep içi ihtilafa değinmiş; ihramlının yağlanması halinde sadaka cezası gerekeceğini dile getirmiştir.⁹²⁷

*Asl'*da ise yağlanma meselesi müstakil bir başlık altında ele alınmış; yağın kaynatılıp kokuya dönüştürülmemiş olması şartıyla yağlanmaya sadaka cezası gerektiği açıkça beyan edilmiştir.⁹²⁸

*Mebûsût'*ta verilen bilgi de kitaplarındaki bilgilerle paralellik arz etmektedir.⁹²⁹

• Hac konusunda mezhep içindeki köklü ihtilaflardan biri de haccın menasikinin yapılması gereken yerde veya zamanda yapılmaması halinde ceza gerekir. İmam Muhammed, bu hususta zamanı değil, mekanını esas almıştır. Ona göre menasiki erken veya geç yapmaktan dolayı herhangi bir ceza gerekmez. Ancak menasikin eda mekanında bir değişiklik yapılırsa kurban cezası gerekir.⁹³⁰

İmam Muhammed'in kitaplarında Hanefi mezhebi içerisindeki bu köklü ihtilafın zamanla ilgili örneklerine çokça rastlamaktayız. Ziyaret tavafı,⁹³¹ şeytan taşlama,⁹³² tıraş⁹³³ menasiklerinin ertelenmesi durumları ile ilgili tüm görüşler zikredilmiş; İmam Muhammed'in menasikin zamanını erteleme halinde ceza gerekmediği görüşünde olduğu açıkça dile getirilmiştir.

Menasikin mekanının değiştirilmesi ile ilgili bilgi, zaman konusundaki kadar çok değildir. Sadece tıraş olmanın harem dışına ertelenmesi durumunda, İmam Muhammed'in İmam-ı Azam'ın dediği gibi kurban cezası gerektiği görüşünde olduğu dile getirilmiştir.⁹³⁴ Ancak her ne kadar aynı cezayı öngörseler de, cezanın sebebi olarak Ebu Hanife'nin zaman gecikmesini; İmam Muhammed'in ise mekan değiştirilmesini esas aldıkları dikkatten kaçmamalıdır.

⁹²⁷ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 154.

⁹²⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 397.

⁹²⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, IV, 122.

⁹³⁰ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 241.

⁹³¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 332, 333; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 161.

⁹³² Şeybânî, *el-Asl*, II, 355; Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 408-409.

⁹³³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 360, 390-391; Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 417.

⁹³⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 360; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 165.

Kitaplarındaki bu bilgilerin tümünden İmam Muhammed'in menasikin zamanının değil, mekanının değiştirilmesi halinde ceza öngördüğünü söylemek mümkündür.

Bu durumda *Muhtâr* metnindeki *بدنة* ve *الحائض* kelimelerinin⁹³⁵ sonrasına (سم) rumuzunun eklenmesi kanaatimizce daha doğru olacaktır.

• İmam Muhammed'e göre hacamat olacak ihramlı kimse, hacamat yerlerindeki kılları kestirecek olsa sadaka cezası gerekir.⁹³⁶

Hacamat yerlerindeki kılların kestirilmesi meselesi, *Asl*'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de ele alınmış; İmam Muhammed'in sadaka cezası vermesi gerektiği görüşünde olduğu açıkça söylenmiştir.⁹³⁷

Muhtasaru't-Tahâvî, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Mepsût*'ta da bu bilgi teyit edilmiştir.⁹³⁸

• İhramlı bir kimse, özürden dolayı koku sürünse, giyilmesi yasak olan bir şeyler giyse veya tıraş olsa; ceza olarak ya bir koyun keser, ya üç gün oruç tutar, ya da üç sa' buğdayı altı fakire tasadduk eder. İmam Muhammed, bu üç sa' buğdayın fakirlere temlikini şart koşmakta; yemek olarak yedirilmesini caiz görmemektedir.⁹³⁹

İhramlıya yasak olarak fillerin özür sebebiyle yapılması halinde terettüp edecek ceza, İmam Muhammed'in kitaplarında çokça yer almaktadır.⁹⁴⁰ Ancak bu cezalardan biri olan buğday tasadduku cezasının yemek olarak yedirilmesi ayrıntısı sadece bir yerde bulunmaktadır. *Asl*'da bu üç ceza zikredildikten sonra İmam Muhammed'in yemek olarak yedirilmesi halinde yeterli olmayacağı görüşünde olduğu açıkça beyan edilmiştir.⁹⁴¹

⁹³⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 163, 164.

⁹³⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 162; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 241.

⁹³⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 361-362; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 154.

⁹³⁸ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 69; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 182; Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 74.

⁹³⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 242.

⁹⁴⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 362, 365, 395, 402-403; Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 420; Şeybânî, *el-Hucce*, II, 366.

⁹⁴¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 403.

• İhramlı birinin bir elinin veya ayağının tüm tırnaklarını kesmesi halinde ittifakla kurban cezası gerekir. Ancak farklı farklı el ve ayaklardan toplam beş tane tırnak kesilirse, İmam Muhammed'e göre yine kurban cezası gerekir.⁹⁴²

*Asl'*da mezhep içi diğer görüşlerden bahsedildikten sonra eller ve ayakların farklı farklı yerlerinden beş tırnak kesilirse, İmam Muhammed'in kurban cezası öngördüğü açık bir şekilde dile getirilmiştir.⁹⁴³ *el-Câmiu's-sağîr*'de ise diğer görüşlere yer verilmeden sadece İmam Muhammed'in görüşü, yukarıda aktardığımız şekilde yer almıştır.⁹⁴⁴

Tahâvî ile Kudûrî de *Muhtasar*'larında İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmişlerdir.⁹⁴⁵

• İhramlı bir elinin veya bir ayağının tırnaklarını kesse ittifakla kurban cezası gerekir. Bir elini/ayağını bir mecliste, diğer elini/ayağını başka bir mecliste kesmesi halinde ise, İmam Muhammed'e göre yine bir kurban gerekir; her meclis için ayrı ayrı kurban kesmesi gerekmez.⁹⁴⁶

Tırnakların birden fazla mecliste kesilmesi meselesi *Asl'*da ele alınmış; İmam Muhammed'e göre arada birinci meclisteki tırnak kesme cezası ödenmemişse, sadece bir kurban kesilmesi gerektiği sarahaten dile getirilmiştir.⁹⁴⁷

g. İhramlının Avlanması

• İhramlı iken avlanmanın cezası üç türdür: İki adil hakem avlanan hayvana kıymet takdir eder. Takdir edilen kıymet ile kurban alınır ve kesilir, yahut buğday alınır ve fakirlere birer sa' sadaka verilir, veyahut da her bir sa' buğday için bir gün oruç tutulur. İmam Muhammed'e göre hakemler, kıymet takdirinin yanı sıra yukarıda

⁹⁴² Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 163; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 243.

⁹⁴³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 364-365.

⁹⁴⁴ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 154-155.

⁹⁴⁵ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 69; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 182.

⁹⁴⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 243.

⁹⁴⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 365.

zikrettiğimiz üç ceza türünden birini seçmekte de muhayyerdir. Ceza türünü seçme hakkı, ihramlıya ait değildir.⁹⁴⁸

Asl'da “Verecekleri cezada muhayyerlik hakemlere aittir” sözü ile İmam Muhammed'in hakemleri muhayyer gördüğü açıkça bildirmektedir.⁹⁴⁹

Tahâvî de İmam Muhammed'in hakemleri muhayyer gördüğünü teyit etmektedir.⁹⁵⁰

- Hakemlerin belirlediği kıymet, eğer kurban olabilecek bir hayvana yetmeyecek kadar az ise (örneğin bir oğlağa ancak yetiyorsa) İmam Muhammed'e göre yine de kurban cezası uygulanabilir; sadaka veya oruç cezası zorunlu hale gelmez.⁹⁵¹

Asl'da takdir edilen kıymetin küçük kuzuya veya oğlağa yetmesi durumunda İmam Muhammed, bu hayvanların kurban edilmesinin av cezası olarak geçerli olacağını açıkça dile getirmiş; görüşünü destekleyen deliller zikretmiştir.⁹⁵²

- İmam Muhammed'e göre hakemler kurbanı hükmetmişse, cezayı ödeyecek ihramlı o hayvanın şeklen benzeri olan bir kurbanlığı kurban eder. Bu konuda şekil esastır, kıymeten denk olması şart değildir. Şeklen benzeri yoksa ittifakla kıymet esastır, denk kıymetteki bir kurbanlık kurban edilir.⁹⁵³

Benzeri olan hayvanlar için İmam Muhammed'in şekli esas aldığı *Asl*'da şu şekilde geçmektedir: “Eğer hakemler kurbanı hükmederse görünüş açısından ona benzeyen bir hayvan arar. Kıymetine bakılmaz.” İmam Muhammed böyle söyledikten sonra benzer olabilecek hayvanlara örnekler de zikreder.⁹⁵⁴

⁹⁴⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 246.

⁹⁴⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 367.

⁹⁵⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 71.

⁹⁵¹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 246-247.

⁹⁵² Şeybânî, *el-Asl*, II, 374.

⁹⁵³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 247.

⁹⁵⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 367-369.

Muhtasaru'l-Kudûri'de de İmam Muhammed'in ağzından "Avlanma meselesinde benzeri olan hayvanlarda benzeri(ni kurban etmek) gerekir" denilerek, İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁹⁵⁵

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Mepsût*'ta verilen bilgiler de yukarıda aktardığımız bilgilerle paralellik arz etmektedir.⁹⁵⁶

• İhramlı av cezasını ödedikten sonra avladığı hayvanın etinden yerse, İmam Muhammed'e göre yediğini tazmin etmesi gerekmez.⁹⁵⁷

Asl, el-Câmiu's-sağîr ve *Hucce* adlı eserlerinde avlanan hayvanın etinden yeme hakkında, İmam Muhammed'in tazmini gerekli görmediği açık bir şekilde geçmektedir.⁹⁵⁸

• İmam Muhammed'e göre haremde hayvan otlatmak caiz değildir.⁹⁵⁹

Asl adlı eserinde İmam Muhammed, haremdeki otlardan hayvanların otlatılamayacağı ve ızdır otu hariç haremde otunun koparılamayacağı görüşünde olduğunu açıkça dile getirmektedir.⁹⁶⁰

Muhtasaru't-Tahâvî ile *Mepsût*'ta da bu bilgi teyit edilmektedir.⁹⁶¹

h. Muhsar

• İmam Muhammed'e göre, başkası adına haccederken ihisar durumunda kalan memur, ihisar kurbanından sorumlu değildir. Kurbanı âmir kesmelidir.⁹⁶²

⁹⁵⁵ Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 187.

⁹⁵⁶ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 71; Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 82.

⁹⁵⁷ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 249.

⁹⁵⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 369; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 150-151; Şeybânî, *el-Hucce*, II, 394.

⁹⁵⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 251. Ayrıca bkz. Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 280; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 31.

⁹⁶⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 384.

⁹⁶¹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 69; Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 104.

⁹⁶² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 252. Ayrıca bkz. Tâcû's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 290; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 171; Nesefî, *Kenzü'd-dekâik*, 32.

Asl'da ihramlıya gereken kurbanların tamamının memurun borcu olduğu söylenip ihsar kurbanının bundan istisna edilmiş olması,⁹⁶³ İmam Muhammed'in ihsar kurbanını âmirin borcu olarak gördüğünü göstermektedir. *el-Câmiu's-sağîr*'de ise ihsar kurbanının âmirin borcu olduğu açıkça bildirilmektedir.⁹⁶⁴

Mepsût'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁹⁶⁵

• İmam Muhammed'e göre muhsar, adına kurban kesilmesi ile ihramdan çıkmış olur. İhramdan çıkmak için kurbanın haricinde bir de tıraş olması gerekmez.⁹⁶⁶

Asl'da iki yerde İmam Muhammed, muhsarın tıraş olma zorunluluğunun olmadığını açıkça söylemektedir.⁹⁶⁷ Kitaplarında birçok yerde de, tıraş zikredilmeksizin, adına kurban kesilmesi ile muhsarın ihramdan çıkmış olduğunu ifade eden açık ibareler yer almaktadır.⁹⁶⁸

Tahâvî de İmam Muhammed'in bu görüşte olduğunu teyit etmektedir.⁹⁶⁹

• İmam Muhammed'e göre hacca giden muhsarın kesmesi gereken ihsar kurbanı, bayramın birinci gününden önce kesilemez.⁹⁷⁰

Asl'da ve *el-Câmiu's-sağîr*'de İmam Muhammed'in ihsar kurbanını erken kesmeyi caiz görmediği açıkça zikredilmektedir.⁹⁷¹

Muhtasaru't-Tahâvî, *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Mepsût*'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu teyit edilmektedir.⁹⁷²

⁹⁶³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 421.

⁹⁶⁴ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 166-167.

⁹⁶⁵ Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 156.

⁹⁶⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 252. Ayrıca bkz. Tâcü's-şerîa, *el-Vikâye*, II, 288; Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 168.

⁹⁶⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 360, 386.

⁹⁶⁸ Şeybânî, *el-Asl*, II, 392, 421; Şeybânî, *el-Muvatta'*, II, 427-428; Şeybânî, *el-Hucce*, II, 183, 195.

⁹⁶⁹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 72.

⁹⁷⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 169; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 252.

⁹⁷¹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 363; Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 157.

⁹⁷² Tahâvî, *el-Muhtasar*, 72; Kudûrî, *el-Muhtasar*, I, 191; Serahsî, *el-Mepsût*, IV, 75, 109.

i. Hac Kurbanı (Hedy)

• Bir hayvanın hac kurbanı olabilmesi için, İmam Muhammed'e göre kulağının en az yarısı sağlam olmalıdır. Yarısından fazlası kesik ise hac kurbanı olamaz.⁹⁷³

İmam Muhammed *Asl*'da, “(Kulaktan) kalan gidenden fazla ise yeterli olur” diyerek, kulak kesilmesinde yarıyı esas aldığını bildirmektedir.⁹⁷⁴

Mebûsû'ta da İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu haber verilmektedir.⁹⁷⁵

• Hac yapan kimse büyükbaş hayvan (بدنة) kesmeyi adasa, ancak nerede keseceğine dair bir şey zikretmese, İmam Muhammed'e göre Harem'de kesme zorunluluğu yoktur.⁹⁷⁶

Asl'da büyükbaş hayvan adayan kimsenin Mekke'de kesmeye niyet ederse, niyetine itibar edileceği; ancak niyeti yoksa dilediği yerde kesebileceği bildirilmektedir.⁹⁷⁷

2. Nispeti Hatalı Olan Görüşler

a. Başkasının Yerine Hac

• Bir kimse adına hac yapılmasını vasiyet edip vefat etse, vasî hac için para ayırıp memura teslim etse, daha sonra bu para helak olsa, İmam Muhammed'e göre vasiyet batıl olur. Geriye kalan para ile adına hac yaptırılması gerekmez.⁹⁷⁸

Asl'da bu mesele şu şekilde geçmektedir: “Bir kimse hac vasiyet etse, vasi onun adına birini hacca gönderse, o (gönderdiği) adamın nafakası helak olsa; malının

⁹⁷³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 254.

⁹⁷⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 412.

⁹⁷⁵ Serahsî, *el-Mebûsû*, IV, 142.

⁹⁷⁶ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 255.

⁹⁷⁷ Şeybânî, *el-Asl*, II, 409.

⁹⁷⁸ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 234.

kalanının üçte biri ile adına yeni bir hac yaptırılır.” Ebu Hanife’nin bu sözüne İmam Muhammed itiraz etmemiştir.⁹⁷⁹

Aynı mesele *el-Câmiu’s-sağîr*’de de kısaca şu şekilde geçmektedir: Bir kimsenin vasiyeti üzerine biri hacca gönderilse, gönderilen kişi ölse veya nafakası çalınsa, yahut yarısını infak etse, ölünün adına malının kalanının üçte birinden evinin bulunduğu yerden birisi hacca gönderilir. İmam Muhammed, Ebu Hanife’nin bu görüşüne sadece “Ölenin evinden değil, önceki memurun ölümünün vuku bulduğu yerden gönderilir” itirazında bulunmuş; vasiyetin batıl olduğunu söylememiştir.⁹⁸⁰

Kitaplarındaki bu bilgilerden İmam Muhammed’in, vasiyet hususunda Ebu Hanife ile aynı kanaatte olduğu çıkarılabilir. Dolayısıyla *Mecma*’da İmam Muhammed’e yapılan nispette problem bulunduğunu söylemek mümkündür.

b. Temettu Haccı

• Temettu haccı yapılabilmesi için esas olan, umre ile hac arasında, tam anlamıyla dönüş (ilmam-ı sahih) olacak şekilde ailenin yanına dönmemektir. Eğer araya ilmam-ı sahih girerse temettu haccı yapılmamış olur. Temettu haccına niyet eden kimse;

1. Umre için giderken hedy kurbanı ile beraber gitmişse, umresini bitirip sonra ailesinin yanına dönmüşse, ardından Mekke’ye geri dönüp haccını yapmışsa;

2. Umre tavafının yarıdan fazlasını yapıp ihramdan çıkmadan ailesine dönmüşse, sonra tekrar Mekke’ye gelip haccını yapmışsa;

3. Umre için tavaf ve sa’yi yapmış, henüz tıraş olmadan ailesinin yanına dönmüş, sonra Mekke’ye tekrar gelip haccını yapmışsa, İmam Muhammed’e göre ilmam-ı sahih olur; bu kimse temettu haccı yapmış olmaz.⁹⁸¹

Asl’da temettu yapan kimsenin arada ailesine dönmesi ile ilgili bölüm şu şekildedir:

⁹⁷⁹ Şeybânî, *el-Asl*, II, 426.

⁹⁸⁰ Şeybânî, *el-Câmiu’s-sağîr*, 167.

⁹⁸¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, I, 159; İbnü’s-Sââtî, *Mecmau’l-bahrayn*, 239.

“Kûfeli biri hac aylarında umre yapsa, hacca niyetle hedy kurbanını yanında getirirse, umre tavafını yapsa, ancak tıraş olmasa, sonra ailesine dönse, sonra (tekrar dönüp) haccetse temettu haccı yapmış olur. Çünkü ailesine ihramsız olarak dönmüş değildir. Mekkeli bunun gibi değildir. Bu Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un görüşüdür. Muhammed ise şöyle der: ‘Kûfeli (umre) tavafının çoğunu yapmışsa Mekkeli kimse gibi olur. (Arada ailesine döndüğünden temettu haccı yapmış olmaz.) Çünkü umresini yaptıktan sonra ailesine dönmüştür. Görmüyor musun; eğer beraberinde kurban getirmemiş olsaydı, (umreden sonra ailesine döndükten sonra gelip) haccetseydi, temettu haccı yapmış olmayacaktı.’”⁹⁸²

Son cümlede açıkça görüldüğü üzere İmam Muhammed, develeriyle gelip umre yapmışsa, sonra ailesine dönmüşse bu kimsenin temettu haccına zarar gelmeyeceği kanaatindedir.

İmam Muhammed’in şeyhayna itirazı sadece, develeriyle beraber gelmeyip umresini yaptıktan sonra ihramdan çıkmadan ailesine dönen kimse hakkındadır. Ona göre bu kimse umresini tamamlayıp ailesine döndüğü için bu ilmam-ı sahih olur, dolayısıyla yaptığı hac temettu haccı olmaz.

Bu durumda *Mecma*’da İmam Muhammed’e yapılan nispette kısmen problem bulunmaktadır. Yukarıdaki üç maddeden ikinci ve üçüncü maddelerin ifade ettiği meselelerde İmam Muhammed’in görüşü *Mecma*’da aktarıldığı şekildedir.

Zira *Asl*’da tavafın dört şavtını yapıp da sonra ailesine dönen kimse için temettu haccı yapmış olmayacağını söylemektedir.⁹⁸³ Dört şavt yapıp ailesine dönen kimsenin temettu haccı batıl oluyorsa; tavafı ve sa’yi yapıp ailesine dönenin temettu haccı, evlâ kabilden batıl olur.

Ancak birinci maddede ifade edilen develeriyle gelme meselesinde, İmam Muhammed’in şeyhayna itirazı söz konusu değildir. Zira *Mebûsûl*’ta da bu son mesele

⁹⁸² Şeybânî, *el-Asl*, II, 448.

⁹⁸³ Şeybânî, *el-Asl*, II, 335.

anlatılırken mezhep içi herhangi bir itirazdan bahsedilmemiş, ittifakla temettu hacı olacağını ihsas ettiren ifade kullanılmıştır.⁹⁸⁴

Bu durumda *Muhtâr* metnindeki (ر) rumuzunun kaldırılması kanaatimizce yerinde olacaktır.

- Kûfeli bir kimse hac aylarında umre yapsa, ihramdan çıktıktan sonra Basra'ya gitse, sonrasında tekrar Mekke'ye gidip hac yapsa, İmam Muhammed'e göre temettu hacı yapmış olmaz.⁹⁸⁵

Mecma'da bu şekilde söylenmesine rağmen İmam Muhammed'in kitaplarında aksi yönde bilgiler bulunmaktadır. Örneğin *Asl*'da umreden sonra ailesinin bulunmadığı herhangi bir şehre giderse, sonra tekrar dönüp hacederse temettu hacı yapmış olacağını söylemektedir.⁹⁸⁶ *el-Câmiu's-sağîr*'de de aynı durumdaki kimsenin temettu hacı yapacağını söyleyen Ebu Hanife'ye itiraz etmemiştir.⁹⁸⁷

Her ne kadar Tahâvî, *Muhtasar*'ında *Mecma*'ı desteklese⁹⁸⁸ de; kitaplarındaki bilgiler esas alarak *Mecma*'daki nispette problem bulunduğunu söylemek mümkündür.

c. İhram cezaları

- İmam Muhammed'e göre ihramlı kimsenin koku maddesi yerse, İmam Muhammed'e göre -az da yese, çok da yese- hiçbir ceza gerekmez.⁹⁸⁹

Safran koku veren bir bitki olduğundan, *Asl*'da koku maddesi yeme meselesi safran örneği üzerinden kısaca şu şekilde anlatılmıştır: Ateşte pişmiş olsun veya olmasın, safran yemeğe katılırsa yenmesinde bir sakınca yoktur. Yemeğe katılmadan yenilmesi halinde ise -gıda kabul edilmediğinden- çok yenirse kurban, az yenirse sadaka

⁹⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 169.

⁹⁸⁵ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 239.

⁹⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, II, 446.

⁹⁸⁷ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, 157-158.

⁹⁸⁸ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 61.

⁹⁸⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 240.

cezası gerekir.⁹⁹⁰ *Asl*'da bu bilgiler verilmiş, mezhep içi herhangi bir ihtilaf mevzubahis edilmemiştir.

Mebûsût'ta da aynı örnek üzerinden mesele benzer şekilde anlatılmış, orada da mezhep içi herhangi bir ihtilaf dile getirilmemiştir.⁹⁹¹

Mecma'da koku maddesinin yemeğe katılıp katılmaması ayrıntısına girilmeden, sadece “yemek” ifadesinin kullanılmış olması ile muhtemelen, yemeğe katılmaksızın koku maddesinin yenilmesi kastedilmiştir. Bu durumda *Mecma*'da İmam Muhammed'e yapılan nispette problem bulunduğunu söylemek mümkündür.

3. İsbeti Tespit Edilemeyen Görüşler

- Kişi kendi adına haccederken yolda ölürse, İmam Muhammed'e göre vasisi, ölümün vuku bulduğu yerden başka birini gönderebilir. Ölünün memleketinden göndermek zorunda değildir.⁹⁹²

Yukarıda bahsettiğimiz gibi memurun yolda ölmesi meselesi İmam Muhammed'in kitaplarında geçmesine rağmen, kişinin kendi adına haccederken yolda ölmesi hakkında İmam Muhammed'in kitaplarında da, *Muhtasaru't-Tahâvî* ile *Mebûsût*'ta da herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

⁹⁹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, II, 398.

⁹⁹¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, IV, 123-124.

⁹⁹² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahrayn*, 233.

SONUÇ

“Mütûn-i Erbaa’da Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî’ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki (İbâdât Bölümü)” adlı çalışmamız neticesinde ulaştığımız sonuçlar şu şekildedir:

• *Mecmau’l-bahrayn*’ın ibadetler bölümünde toplam 265 görüş İmam Muhammed’e nispet edilirken; bu sayı *Vikâye*’de 16, *Muhtâr*’da 47, *Kenzü’l-dekâik*’te ise sadece 1’de kalmaktadır. İsim verilmeden İmam Muhammed’in görüşlerinin benimsendiği yerlerin sayısı ise *Vikâye*’de 47, *Muhtâr*’da 21, *Kenzü’l-dekâik*’te 54’tür.

• *Mecmau’l-bahrayn*’daki 265 görüşün nispeti isabetli olanlar, hatalı olanlar ile tespit edilemeyenlerin sayıları ve her birinin toplama oranları şu şekildedir:

Bölüm Adı	Toplam Nispet	İsabetli	Hatalı	Tespit Edilemeyen	İsabet Oranı *	Hata Oranı *	Tespit Edilemeyenlerin Oranı *
Temizlik	54	50	1	3	% 92,5	% 2	% 5,5
Namaz	102	86	6	10	% 84	% 6	% 10
Zekat	46	40	4	2	% 87	% 8,5	% 4,5
Oruç	23	16	4	3	% 70	% 17	% 13
Hac	40	35	4	1	% 87,5	% 10	% 2,5
TOPLAM	265	227	19	19	% 86	% 7	% 7

* Oranlardaki değerlere yuvarlama işlemi yapılmıştır.

• *Muhtâr*'daki 47 görüşten nispetinin isabeti tespit edilemeyen bulunmamaktadır. İsbet-hata oranları ile rumuzlarla ilgili ulaştığımız veriler ise şu şekildedir:

Bölüm Adı	Toplam Nispet	İsbetli	Hatalı (Fazla Rumuz)	İsbet Oranı *	Hata Oranı *	Eksik Rumuz	Yeri Değişecek Rumuz
Temizlik	8	8	0	% 100	% 0	6	0
Namaz	16	15	1	% 94	% 6	2	0
Zekat	12	12	0	% 100	% 0	4	1
Oruç	5	5	0	% 100	% 0	0	1
Hac	6	5	1	% 83	% 17	1	1
TOPLAM	47	45	2	% 96	% 4	13	3

• *Vikâye*'deki 16 nispetten sadece 1'i hatalıdır. 2 tane nispetin isabeti tespit edilememiştir. Bu da % 6,25'lik bir hata oranı demektir. İsbetli nispetlerin oranı ise % 12,5 olmaktadır.

• *Kenzü'd-dekâik*'te ise yapılan tek nispette problem bulunmamaktadır.

Burada verilen oranları değerlendirirken şu yanılgıya düşmemek gerekir: Örneğin *Mecmau'l-bahrayn* ile ilgili yukarıdaki tabloda verdiğimiz toplam hata oranı % 7'dir. Bu *Mecmau'l-bahrayn*'daki ibadetlerle ilgili bilgilerin % 7'sinin hatalı olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Sadece mezhep içi ihtilaflı konulara ait olup İmam Muhammed'e nispette bulunan bilgilerin % 7'si hatalıdır. İttifak edilen hususlar ile diğer mezheplere itiraz babında verilen bilgiler bu oranlamaya dahil değildir. Onlarında da dahil edilmesi halinde bu hata oranı daha da aşağıya düşecektir.

* Oranlardaki değerlere yuvarlama işlemi yapılmıştır.

İsabeti tespit edilemeyen görüşlerin mütûn-i erbaa'da nasıl yer aldığı meselesinde ise şu ihtimallerin bulunduğunu söyleyebiliriz:

- İmam Muhammed'in çalışmamız kapsamına almadığımız eserleri
- O dönemde alimlerin elinde bulunup da günümüze ulaşmamış eserler
- Sözlü kültür
- Müstensih hatası
- Kaynakların tahkiksiz olması/Muhakkik hatası
- Matbaa/dizgi hatası

Bu sonuçların haricinde çalışma esnasında dikkatimizi çeken bazı hususları da maddeler halinde zikretmek istiyoruz:

1. *Kenzü'd-dekâik*; kısa ve veciz olması, müdellel olmaması, mezhep içi ihtilaflara neredeyse hiç temas etmeden sadece genel kabul gören hükümlere yer vermesi gibi özellikleri ile mütûn-i erbaa içerisinde muhtasar metinlerin özelliklerini en çok taşıyan metindir.

2. *Mecmau'l-bahrayn*, Hanefî mezhebi içerisindeki görüşlerin yanı sıra, Maliki ve Şafii mezhepleri hakkında da malumat vermesi açısından mütûn-i erbaa içerisinde en fazla bilginin olduğu metindir. Diğer metinlerde sık karşılaşılan meseleler hakkında hükümler mevcutken *Mecmau'l-bahrayn*'da nadiren karşılaşılabilecek uç meseleleri de bulmak mümkündür. *Mecmau'l-bahrayn* farklı bir sitematik takip edilerek çok veciz bir şekilde kaleme alındığından bazı yerlerini şerhsiz anlamak neredeyse imkansızdır.

3. *Mecmau'l-bahrayn* kadar olmasa da *Vikâye*'de de nadiren karşılaşılabilecek meselelerin ele alındığı görülür. Ancak *Vikâye*, *Mecmau'l-bahrayn*'dan daha açık bir dille kaleme alınmıştır.

4. *Muhtâr*, hem dilinin daha anlaşılabilir olması, hem de nadir karşılaşılan meselelere yer vermemesi gibi özellikleriyle mütûn-i erbaa içerisinde en sade olandır.

5. Mezhep içerisinde ihtilafa konu olmuş meselelerin İmam Muhammed'in eserlerinde ve Tahâvî ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'larında geçtiği yerler ile ilgili ulaştığımız bilgileri de şu şekilde tabloştırmak mümkündür:

Bölüm Adı	Asl	el-Câmiu's-sağîr	el-Câmiu'l-kebir	Muvatta'	Hucce	Âsâr	Muhtasaru't-Tahâvî	Muhtasaru'l-Kudûrî
Temizlik	34	8	2	3	0	1	8	1
Namaz	69	34	5	13	14	10	21	10
Zekat	38	13	6	4	5	11	19	8
Oruç	16	4	2	2	3	2	3	0
Hac	34	15	0	5	4	1	14	7
TOPLAM	191	74	15	27	26	25	65*	26

Tablodan görüleceği üzere *Asl*, en hacimli eser olması ile paralel olarak, mezhep içi ihtilafın en fazla yer aldığı eser olmaktadır. *el-Câmiu's-sağîr* ise küçük hacmine rağmen ihtiva ettiği malumatın zenginliği ile dikkat çekmektedir. Tahâvî ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ları ise sırasıyla 65 ve 26 yer ile *-Mecmau'l-bahrayn* kadar olmasa da mezhep içi ihtilaflara da değinen bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Tahâvî'nin *Muhtasar*'ını okurken, mütûn-i erbaa'da geçmeyen ihtilafların da bu eserde yer aldığını gördük. İstatistik olarak verilen 65 sayısı sadece mütûn-i erbaa'da geçen ihtilafların *Muhtasar*'da kaç yerde geçtiğini göstermektedir. Diğer ihtilafların da eklenmesi ile bu sayı daha da artacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, “Dürerü’l-hükkâm”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 27-28.
- ALKIN**, Yahya, “İmam Neseî ve Tefsiri”, *Diyanet Dergisi*, cilt XXII, sy: 2 (Nisan-Mayıs-Haziran), Ankara 1986, 18-25.
- AYNÎ**, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed (v. 855/1451), *Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XII, Dâru’l-Fikr, yy. ty.
- BAĞDÂDÎ**, el-Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, I-XIX, Dâru’l-Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut ty.
- BAĞDATLI İSMAİL PAŞA** (v. 1920), *Hedîyyetü’l-ârifîn esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn (Keşfü’z-zunûn ve İzâhu’l-meknûn ile birlikte)*, I-VI, İstanbul 1951.
- BEDİR**, Murteza, “Neseî, Ebü’l-Berekât”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 567-568.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi (v. 1971), *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü’l-müfessirîn*, I-II, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1974.
- BROCKELMANN**, Carl (v. 1956), *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, I-III, Leiden 1938.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- CUMA**, Ali, *el-Mekâyil ve’l-mevâzînü’s-şer’iyye*, el-Kuds, Kahire 2001.
- ÇAKAN**, İsmail Lütfi, “el-Âsâr”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 460.
- DURAN**, Ahmet, “İmam Muhammed eş-Şeybânî’nin Hayatı ve Hanefî Fıkhnın Tedvinindeki Yeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2007, 171-198.

- EBU'L-HÂC**, Salâh Muhammed, *Muntehe'n-nukâye alâ Şerhi'l-Vikâye* (Şerhu'l-Vikâye ile birlikte), 2 mücelledde I-V, Dâru'l-Verâk, Amman 2006.
- GÜNEY**, Necmeddin, *Kudûri'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- HAMEVÎ**, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1990.
- HAS**, Şükrü Selim, "Mülteka'l-ebhur", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 549-552.
- HATİBOĞLU**, İbrahim, "Leknevî", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 133-136.
- HEFFENİNG**, W., "Neseff", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX, 199-200.
- İBN ÂBİDÎN**, Muhammed Alâuddîn (v. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr Şerhu Tenvîri'l-ebâr*, I-V, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- İBN HACER**, Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1449), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, nşr. Abdülazîz b. Abdullâh b. Bâz vd., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.
- İBN HALLİKÂN**, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed (v. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, I-VIII, nşr. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut ty.
- İBN KUTLUBOĞÂ**, Zeynüddîn Kâsım (v. 879/1474), *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefîyye*, thk. Muhammed Hayr Yûsuf, Dâru'l-Kalem, Dîmeşk 1992.
- İBN NÜCEYM**, Zeynüddîn Ömer b. İbrâhîm (v. 970/1563), *el-Bahru'r-râik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993.
- İBN SA'D**, Ebû Abdullâh Muhammed (v. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, nşr. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut ty.

- İBNÜ'N-NEDİM**, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk el-Varrâk (v. 385/995), *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd, Dâru'l-Mesîra, yy. 1988.
- İBNÜ'S-SÂÂTÎ**, Ebü'l-Abbâs Muzafferuddîn Ahmed b. Alî b. el-Ba'î/ el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî (v. 694/1295), *Mecmau'l-bahrayn ve mülteka'n-neyyirayn*, thk. İlyas Kaplan, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2005.
- KARAMAN**, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- KÂSÂNÎ**, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (v. 587/1191), *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003.
- KÂTİP ÇELEBÎ**, Mustafa b. Abdullâh el-Kastamonî (v. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn (Îzâhu'l-meknûn ve Hediyetü'l-ârifîn ile birlikte)*, I-VI, nşr. M. Şerafeddin Yaltkaya-Rıfat Bilge, Maarif Matbaası, yy. 1941.
- KEHHÂLE**, Ömer Rıza (v. 1987), *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifî'l-kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Dımaşk 1958.
- KERDERÎ**, Hâfizuddîn Muhammed (v. 824/1424), *Menâkıbü Ebî Hanîfe* (Mekkî'ye (v. 568/1172) ait *Menâkıbü Ebî Hanîfe* ile birlikte), 1 mücelledde I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1981.
- KEVSERÎ**, Muhammed Zâhid (v. 1952), *Bülûğu'l-emânî fi sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî*, nşr. Râtib Hâkimî, Matbaatü Endelüs, Hıms 1969.
- KOCA**, Ferhat, “el-Manzûmetü'n-Nesefiyye”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 34-35.
- , “el-Muhtasar”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 64-66.
- , “Menârü'l-envâr”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 118-119.
- KÖSE**, Saffet, “Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: el-Mecmû'u'l-Kebîr ve el-Mehâric fi'l-Hiyel”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 2004, 289-311.
- , *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile-Hile-i Şer'iyye*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

-----, “Fetva Kavramı”, *Perspektif Dergisi*, sy. 169, Duisburg 2009, 16-19.

KRUSE, Hans, “İslam Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı (Müslümanların Hugo Grotius’u Muhammed eş-Şeybâni)”, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1971, IV, sy. 3-4, 54-82.

KUDÛRÎ, Ebü’l-Hasen el-Bağdâdî (v. 428/1037), *el-Muhtasar (el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb* ile birlikte), tahrir ve ta’lik: Abdurrazzâk el-Mehdî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1994.

KURAŞÎ, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed (v. 775/1373), *el-Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, I-IV, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Hicr, Cîze 1993.

LEKNEVÎ, Ebu’l-Hasenât Muhammed Abdülhay (v. 1304/1886), *el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, nşr. Ahmed ez-Za’bî, Dâru’l-Erkam, Beyrut 1998.

-----, *en-Nâfiu’l-kebîr li men yutâliu’l-Câmia’s-sağîr*, İdâratü’l-Kur’ân ve’l-ulûmi’l-İslâmiyye, Karatşi 1990.

MEVSİLÎ, Ebu’l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (v. 683/1284), *el-Muhtâr li’l-fetvâ (el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr* ile birlikte), 1 mücellede I-V, ta’lik: Mahmûd Ebû Dakîka, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

-----, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr (el-Muhtâr li’l-fetvâ* ile birlikte), 1 mücellede I-V, ta’lik: Mahmûd Ebû Dakîka, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

NESEFÎ, Ebu’l-Berakât Hâfizuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310), *Kenzü’d-dekâik*, nşr. Râşid Mustafâ el-Halîlî, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2005.

ÖNDER, Muharrem, “Ebû Ca’fer et-Tahâvî ve Şurût İlmi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 11, 2008, 365-397.

ÖZEL, Ahmet, “Fıkıh”, *DİA*, İstanbul 1996, VII, 1-27.

-----, “Hanefî Mezhebi”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 1-27.

-----, “İbnü’s-Sââtî, Muzafferüddîn”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 190-192.

-----, “Kerderî, Şemsüleimme”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 276-277.

-----, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.

ÖZŞENEL, Mehmet, “İmam Muhammed Şeybânî’nin İçtihad Usûlünde Sünnetin Konumu”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy. 3, 2005, 91-105.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 292-293.

SADRU’Ş-ŞERİA, Ubeydullâh b. Mes’ûd b. Tacü’s-şerîa (v. 747/1346), *Muhtasarü’l-Vikâye fî mesâili’l-Hidâye*, Taşkent 1991.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ahmed (v. 483/1090), *el-Mebsût*, 10 mücelledde I-XXX, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.

ŞAFAK, Ali, *İslâm Hukukunun Tedvîni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1977.

ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. el-Hasen (v. 189/805), *el-Câmiu’l-kebîr*, nşr. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, Dâru’l-Meârifî’n-Nu’mâniyye, Lahor 1981.

-----, *el-Câmiu’s-sağîr (en-Nâfiu’l-kebîr ile birlikte)*, İdâratü’l-Kur’ân ve’l-ulûmi’l-İslâmiyye, Karatşi 1990.

-----, *el-Hucce alâ ehli’l-Medîne*, tashih ve ta’lik: Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, I-IV, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut ty.

-----, *el-İktisâb fî’r-rizkı’l-müstetâb*, nşr. Mahmûd Arnûs, Beyrut 1986.

-----, *el-Muvatta’ (Muvattaü’l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî adı ile et-Ta’liku’l-mümecced alâ Muvattai Muhammed ile birlikte)*, I-III, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dâru’l-Kalem, Dımeşk 2005.

-----, *Kitâbü’l-Âsâr (el-Âsâr bi ma’rifeti ruvâti’l-Âsâr ile birlikte)*, İdâratü’l-Kur’ân ve’l-ulûmi’l-İslâmiyye, Karatşi 1411/1991.

-----, *Kitâbü'l-Asl*, tashih ve ta'lik: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, I-V, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1990.

-----, *Kitâbü's-Siyer ve'l-harâc ve'l-uşr min kitâbi'l-Asl*, thk. Mecîd Haddûrî, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, Karatşi 1417/1997.

-----, *ez-Ziyâdât (Şerhu'z-Ziyâdât içerisinde)*, I-VI, talik: Kâsım Eşref Nûr Ahmed, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2005.

TÂCÜ'Ş-ŞERÎA, Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullâh el-Mahbûbî (v. 673/1274-1275 (?)), *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye (Şerhu'l-Vikâye ve Müntehe'n-nukâye ile birlikte)*, thk. Salâh Muhammed Ebu'l-Hâc, 2 mücellede I-V, Dâru'l-Verâk, Amman 2006.

TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (v. 321/933), *el-Muhtasar*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru İhyâi'l-ulûm, Beyrut 1986.

TAŞKÖPRİZÂDE, Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ (v. 968/1561), *Miftâhu's-seâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûâtî'l-ulûm*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ty.

TEMÎMÎ, Takıyyüddîn b. Abdulkâdir ed-Dârimî (v. 1010/1601), *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, I-IV, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru'r-Rifâî, Riyad 1983.

ÜNAL, Halit, "el-Asl", *DİA*, İstanbul 1991, III, 494-495.

YAMAN, Ahmet, "Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâik", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, 1998, 345-364.

-----, "es-Siyerü'l-kebîr", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 327-329.

-----, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 261-262.

YAVUZ, Yunus Vehbi, "el-Câmiu'l-kebîr", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 109-110.

-----, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 112.

- YAYLALI**, Davut, “Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 487-488.
- YEŞİLYURT**, Temel, “Ebû'l-Berekât en-Neseî ve el-Umde Adlı Eseri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sy. 3, 181-200.
- ZEHEBÎ**, Muhammed Huseyn (v. 1978), *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I-II, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, yy. 1976.
- ZEYLAÎ**, Fahrüddîn Osmân b. Ali (v. 743/1342), *Tebyînü'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1313/1896.
- ZİRİKLÎ**, Hayruddîn (v. 1976), *el-A'lâm kâmus terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut 1989.